

Jak pracować z uczniem zdolnym?

Poradnik dla nauczycieli historii

Małgorzata Machatek
współpraca: Jarosław Usowicz

Jak pracować z uczniem zdolnym?

Poradnik dla nauczycieli historii

Małgorzata Machałek
współpraca: Jarosław Usowicz

Wydawca:

Ośrodek Rozwoju Edukacji
Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
tel. +48 22 345 37 00
fax +48 22 345 37 70

Publikacja powstała w ramach projektu „Opracowanie i wdrożenie kompleksowego systemu pracy z uczniem zdolnym”

Autorzy:

Małgorzata Machałek
współpraca: Jarosław Usowicz

Projekt graficzny:

Agencja Reklamowa FORMS GROUP

Warszawa 2013

Nakład: 6000 egz.

ISBN 978-83-62360-39-0

KAPITAŁ LUDZKI
NARODOWA STRATEGIA SPÓJNOŚCI

MINISTERSTWO
EDUKACJI
NARODOWEJ

OŚRODEK
ROZWOJU
EDUKACJI

UNIA EUROPEJSKA
EUROPEJSKI
FUNDUSZ SPOŁECZNY

Publikacja współfinansowana przez Unię Europejską w ramach Europejskiego Funduszu Społecznego

EGZEMPLARZ BEZPŁATNY

Przygotowanie do druku, druk i oprawa:

Agencja Reklamowo-Wydawnicza A. Grzegorzcyk
www.grzeg.com.pl

Spis treści

Wprowadzenie	5
CZEŚĆ I	
Zagadnienia ogólne	7
Rozdział 1	
Uczeń zdolny, czyli kto? Kilka uwag teoretycznych.....	7
Jak rozumieć pojęcie „uczeń zdolny”?	8
Jakimi cechami charakteryzuje się uczeń zdolny?	8
Jak rozpoznać zdolnego ucznia?	10
Jak rozpoznać uzdolnienia historyczne ucznia?	11
Jakie są potrzeby uczniów uzdolnionych historycznie?	15
Jakie trudności mogą pojawić się w pracy z uczniem zdolnym?	18
Dlaczego nie wszyscy uczniowie zdolni osiągają sukcesy?	19
Podsumowanie	21
Rozdział 2	
Rola nauczycieli, szkoły i rodziców w rozwijaniu zainteresowań i uzdolnień historycznych uczniów	23
Jakie kompetencje powinien posiadać nauczyciel ucznia zdolnego?.....	24
W jaki sposób nauczyciel może poszerzać swoją wiedzę i umiejętności związane z kształceniem ucznia zdolnego?	25
Co może i powinna zrobić szkoła dla ucznia zdolnego?	26
Co dla swoich dzieci mogą zrobić rodzice?	28
CZEŚĆ II	
Rozwijanie zainteresowań i uzdolnień historycznych uczniów w praktyce ..	29
Rozdział 1	
Jak zainteresować najmłodszych historią?	29

Rozdział 2	35
Szybciej, więcej, inaczej... ..	35
1. Indywidualizacja pracy z uczniem zdolnym na lekcjach historii	36
2. Sztuka skutecznego uczenia się	52
3. Projekty edukacyjne	57
Rozdział 3	61
Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne	61
1. Historia najbliższa – historia rodziny, historia lokalna i regionalna	62
2. Szkolne koło historyczne	64
3. Zajęcia pozaszkolne – w archiwum, muzeum, bibliotece – sojusznikami w rozwijaniu zainteresowań historycznych uczniów	67
Rozdział 4	69
Konkursy i olimpiady	69
1. Uczniowie lubią konkursy i olimpiady	70
2. Jak przygotować ucznia do udziału w konkursach i olimpiadach historycznych?	72
Przykładowe konkursy ogólnopolskie dla uczniów szkół podstawowych i gimnazjalistów	80
Wybrane olimpiady i ogólnopolskie konkursy historyczne	81
dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych	81
Rozdział 5	85
Historia inaczej	85
1. Co by było, gdyby ..., czyli historia alternatywna.....	86
2. Film i teatr w rozwijaniu zainteresowań historycznych	87
3. Gry planszowe	89
4. Historia na wesoło	91
Rozdział 6	93
E-Historia	93
1. Portale historyczne	95
2. Atlasy multimedialne i kompendia	97
3. Gry komputerowe	97
Zakończenie	99
Literatura i strony internetowe dla nauczycieli	101

Wprowadzenie

Powszechne przekonanie o korzyściach płynących z poznawania przeszłości znajduje odzwierciedlenie w powiedzeniu, że historia jest nauczycielką życia. Ci, którzy bardziej zagłębiają się tę w naukę twierdzą, że nie zawsze się ono sprawdza. Z całą pewnością można jednak powiedzieć, że wiedza o przeszłości potrzebna jest zarówno jednostkom, jak i społeczeństwom.

Historia jako przedmiot szkolny często sprawia uczniom trudności, ponieważ opowiada o rzeczywistości, której już nie ma. Uczniowie nierzadko narzekają, że muszą zapamiętać wiele dat, pojęć, postaci. Ale przecież historia jest pełna ludzi, którzy kiedyś żyli, pracowali, bawili się, kochali i... umierali. Podejmowali też różne, czasami dobre, czasami złe decyzje – jedne z nich dotyczyły losów pojedynczych osób, a inne losów całych narodów. Tworzyli, budowali, ale również niszczyli i zabijali. Jesteśmy ich spadkobiercami, a konsekwencje wielu decyzji sprzed dziesięcioleci, a nawet wieków, odczuwamy do dziś. Poznając motywy działania naszych przodków, lepiej rozumiemy świat, w którym żyjemy. Warto zatem pokazać naszym uczniom, że poznawanie historii może być zarówno fascynującą przygodą intelektualną, jak również przynieść całkiem realne korzyści.

Niniejszy poradnik ma pomóc nauczycielom w rozwijaniu zainteresowań historycznych i zdolności uczniów. W pierwszej części zawarliśmy krótkie omówienie kwestii teoretycznych dotyczących identyfikacji uczniów zdolnych, starając się zwrócić uwagę na różnorodność charakteryzujących ich cech. Omówiliśmy też najważniejsze zadania, jakie w związku z kształceniem uczniów zdolnych stoją przed nauczycielem i szkołą. Podkreślaliśmy zwłaszcza potrzebę wspierania ich rozwoju poprzez przemyślane i zróżnicowane działania. Należy bowiem pamiętać, że systematyczna i planowa praca z uczniem zdolnym jest obowiązkiem szkoły i każdego nauczyciela z osobna.

Druga część poradnika zawiera omówienie metod i sposobów rozwijania zainteresowań historycznych i zdolności uczniów od najmłodszych do najstarszych klas. W przedstawionych propozycjach położyliśmy nacisk na różnorodność form i metod pracy, konieczność różnicowania zadań i dostosowywania ich do indywidualnych potrzeb i możliwości ucznia. Pokazaliśmy również, jak można do pracy z uczniem zainteresowanym historią, wykorzystać potencjał tkwiący w najbliższym otoczeniu. Całość uzupełniliśmy o informacje bibliograficzne, wykazy stron internetowych przydatnych uczniowi i nauczycielowi.

Mamy nadzieję, że nasze propozycje będą pomocne i inspirujące w pracy z uczniami.

CZĘŚĆ I
Zagadnienia ogólne

Rozdział 1

Uczeń zdolny, czyli kto?
Kilka uwag teoretycznych

Jak rozumieć pojęcie „uczeń zdolny”?

W potocznym rozumieniu „zdolności” utożsamiane są z wysokim poziomem inteligencji i wysoką efektywnością uczenia się, zapamiętywania i logicznego myślenia. Wynika z tego prosty wniosek, że „uczeń zdolny” to taki, który osiąga bardzo dobre oceny z jednego lub kilku przedmiotów szkolnych. Takie myślenie często okazuje się jednak błędne. Wielu zdolnych uczniów ma bowiem słabe wyniki w nauce, ponieważ nie zostały stworzone odpowiednie warunki, aby mogli rozwinąć swoje predyspozycje.

Zdefiniowanie „zdolności” nie jest proste, o czym świadczy wielość definicji, jakie można odnaleźć w literaturze psychologicznej i pedagogicznej. Jedna z najczęściej przywoływanych określa „zdolności” jako różnice indywidualne pomiędzy możliwościami intelektualnymi, które sprawiają, że przy jednakowej wiedzy, motywacji i uprzednim przygotowaniu poszczególni ludzie osiągają w porównywalnych warunkach zewnętrznych niejednakowe rezultaty w uczeniu i działaniu¹.

Zdolności dzieli się zwykle na:

- ogólne – czyli różnice indywidualne w funkcjonowaniu procesów poznawczych, angażujących takie funkcje, jak pamięć i uwaga, a także strategie rozumowania i przetwarzania informacji;
- specjalne – nazywane zazwyczaj uzdolnieniami. Są to takie właściwości jednostki, które pozwalają na uzyskiwanie przez nią wysokich rezultatów w określonej dziedzinie lub dziedzinach aktywności, np. z przedmiotów szkolnych (matematyki, muzyki, **historii**), a także w dziedzinach artystycznej, technicznej, społecznej itp.².

Rozwój zdolności jest uzależniony od predyspozycji wrodzonych oraz od wpływu środowiska, w którym uczeń się rozwija – rodziny, szkoły i rówieśników. Im więcej wsparcia, stymulacji i motywacji otrzymuje od najmłodszych lat, tym większe są szanse na jego rozwój. Nauczyciele i rodzice powinni zatem postawić sobie dwa podstawowe pytania:

- Jak rozpoznać ucznia zdolnego?
- Jak stworzyć mu optymalne warunki rozwoju?

Jakimi cechami charakteryzuje się uczeń zdolny?

Psychologowie zajmujący się badaniem osób zdolnych wymieniają liczne, charakterystyczne dla nich właściwości intelektualne, osobowościowe, emocjonalne oraz specyficzne zachowania społeczne. Ich lista jest bardzo długa, ale wydaje się, że w pierwszej kolejności należy zwrócić uwagę na następujące cechy i zachowania dzieci:

- rozległa wiedza w wielu lub kilku wybranych dziedzinach, duży zasób informacji;
- ciekawość świata, zadawanie dużej liczby pytań, kwestionowanie wiedzy i autorytetów;
- szerokie zainteresowania, w których dominują zagadnienia naukowe, teoretyczne (chętnie czytają książki o tematyce naukowej, historycznej, podróźniczej);

¹ Z. Pietrasiński, *Zdolności*, w: *Psychologia*, pod red. T. Tomaszewskiego, Warszawa 1976, s. 736.

² W. Limont, *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować*, Sopot 2010, s. 17.

- bogaty zasób słów, łatwość i dojrzały sposób wypowiedzania się, wczesne posługiwanie się pojęciami abstrakcyjnymi;
- szybkie tempo pracy (uczenie się i zapamiętywanie faktów), zdolność długiego utrzymywania koncentracji, umiejętność opanowania szerszego zakresu materiału;
- wyniki uczenia się sięgają głębiej, obejmują cele wyższych kategorii taksonomicznych (rozumienie problemów, rozwiązywanie problemów, posługiwanie się nabytą wiedzą, świadome kierowanie własnymi procesami umysłowymi)³;
- krytyczne i niezależne myślenie, umiejętność obrony własnego stanowiska;
- preferowanie zadań otwartych, dywergencyjnych (okazują natomiast znudzenie, kiedy zadania są rutynowe, mało kreatywne lub kiedy brakuje im wystarczającej stymulacji).

Uczniów zdolnych poznajemy też po tym, że nauka sprawia im satysfakcję i od najwcześniejszych lat traktują ją jako przyjemną zabawę. Wykazują silną motywację do zajmowania się wybranymi dziedzinami lub zagadnieniami. Kiedy zainteresują się jakimś zagadnieniem, potrafią nad nim długo i wytrwale pracować, poszukując i gromadząc informacje, rozważając różne alternatywy, stawiając hipotezy itp. W swojej pracy dążą do perfekcji, wykazując duży krytycyzm wobec siebie i otoczenia. Zazwyczaj realizują jednocześnie kilka celów, np. zaspokojenie własnej ciekawości i ambicji, osiągnięcie satysfakcji, zdobycie laurów olimpijskich. Równocześnie są gotowi do odrzucania gratyfikacji – potrafią czekać na nagrodę, co w praktyce oznacza także zdolność do wytrwałej pracy na rzecz sukcesu w przyszłości. Cechy te przydają się nie tylko podczas konkursów i olimpiad, ale również są pożądane z punktu widzenia przyszłych pracodawców oraz interesu społecznego⁴.

Zdolni uczniowie przejawiają typowe dla nich zachowania społeczne, takie jak:

- zainteresowanie problemami świata (politycznymi i społecznymi);
- indywidualizm, niekonwencjonalność, niezależność;
- nieuleganie autorytetom bądź ich kwestionowanie;
- odpowiedzialność;
- wrażliwość i intuicyjne rozumienie dobra i zła, wysoki poziom rozwoju moralnego;
- preferują towarzystwo starszych od siebie uczniów i osób dorosłych;
- chętnie dzielą się informacjami z kolegami, są gotowi do działania i współpracy, zwykle jednak wolą pracować pojedynczo albo z rówieśnikami o podobnym poziomie zdolności. Nie lubią natomiast pracować z osobami wolniej przyswajającymi wiedzę (zdarza się, że wówczas okazują zniecierpliwienie i eksponują swoją wiedzę);
- mają rozwiniętą empatię, poczucie sprawiedliwości oraz uczciwości społecznej i intelektualnej;
- wykazują też zwykle większą dojrzałość, zrównoważenie i odporność emocjonalną niż ich rówieśnicy. Jednocześnie są wrażliwi i przejawiają większą skłonność do dominowania;
- mają wysoką samoocenę⁵.

³ E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008, s. 355–356.

⁴ E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole...*, s. 355–356; W. Limont, *Uczeń zdolny...*, s. 93; M. Taraszkiewicz, A. Karpa, *Jak wspierać zdolnego ucznia?*, Warszawa 2009, s. 18–19.

⁵ W. Limont, *Uczeń zdolny...*, s. 93; M. Taraszkiewicz, A. Karpa, *Jak wspierać...*, s. 18–19, 94.

Osoby zdolne różnią się rodzajem uzdolnień i poziomem ich rozwoju. Poszczególni uczniowie, aby zostali uznani za zdolnych, nie muszą charakteryzować się wszystkimi wymienionymi cechami.

Jak rozpoznać zdolnego ucznia?

Historia dostarcza nam licznych dowodów na to, że rozpoznanie zdolności nie jest łatwe. Albert Einstein, Isaac Newton, Thomas Edison i wielu innych miało poważne trudności w szkole. Charakterystyczne dla zdolnych uczniów zadawanie licznych pytań, poddawanie w wątpliwość uznanych twierdzeń oraz krytycyzm wobec treści nauczania bywają interpretowane przez nauczycieli jako zachowania utrudniające prowadzenie lekcji i naruszające dyscyplinę panującą w klasie. Tymczasem zachowania takie wynikają zazwyczaj z rozwiniętych potrzeb poznawczych, samodzielności myślenia i szerokich zainteresowań.

Pomimo że problem diagnozowania uczniów zdolnych ma kluczowe znaczenie dla rozwijania ich zainteresowań i uzdolnień, jak dotąd nie został wypracowany jednolity system ich identyfikacji. Rozpoznanie zdolności dokonuje się zatem najczęściej w sposób nieformalny – najpierw w domu rodzinnym, a następnie w szkole. To rodzice i nauczyciele, obserwując dziecko zwracają uwagę na jego predyspozycje i specjalne potrzeby edukacyjne. Obserwacje te rzadko jednak wiążą się z decyzją o przeprowadzeniu pełnej diagnozy i przygotowaniem kompleksowego programu rozwoju.

W literaturze wskazywane są zazwyczaj dwa kryteria rozpoznawania zdolności:

- psychologiczne – badające za pomocą testów psychologicznych poziom inteligencji i zdolności specjalnych oraz cech charakteru i osobowości;
- pedagogiczne – odwołujące się do osiągnięć ucznia, w tym również wskazujące na jego uzdolnienia historyczne⁶.

Część narzędzi diagnostycznych, takich jak testy inteligencji, pamięci, motywacji mogą być stosowane wyłącznie przez psychologów. Uzyskanie opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej jest niezbędne jedynie w przypadku uczniów ubiegających się o przyznanie indywidualnego toku lub programu nauki. Zawiera ona diagnozę możliwości rozwojowych i potencjału ucznia oraz zalecenia dotyczące sposobów rozwijania jego predyspozycji. Na podstawie przeprowadzonych badań zostaje określony poziom rozwoju intelektualnego i rozwoju poszczególnych funkcji poznawczych, cechy funkcjonowania ucznia, opis jego zainteresowań, planów i dotychczasowych osiągnięć. W opinii tej zwraca się również uwagę na mocne i słabe strony danego ucznia, zwłaszcza formy stymulacji oraz formy pomocy/wsparcia psychologiczno-pedagogicznego, jakich on potrzebuje. W przypadku uczniów zdolnych ważne jest nie tylko określenie zdolności ogólnych, ale również przeanalizowanie różnych aspektów osobowości i predyspozycji. Szczególnie istotne mogą okazać się informacje dotyczące motywacji, pamięci, inteligencji emocjonalnej, samooceny i funkcjonowania społecznego. Dla skutecznego planowania pracy z uczniem istotne znaczenie ma również informacja o preferowanym przez niego stylu pracy.

⁶ W. Limont, *Uczeń zdolny...*, s. 28–29.

Dla potrzeb niniejszego poradnika przyjmujemy definicję sformułowaną na potrzeby projektu „Opracowanie i wdrożenie kompleksowego systemu pracy z uczniem zdolnym”. W myśl tej definicji uczeń zdolny charakteryzuje się co najmniej jedną z trzech wymienionych cech:

- wysokim poziomem osiągnięć lub możliwością takich osiągnięć związanych z potencjałem w dziedzinach nauki, twórczości lub działalności społecznej (charytatywnej, obywatelskiej, wolontariatu itp.);
- wysokim poziomem uzdolnień specjalnych/kierunkowych (np. artystycznych, sportowych, organizacyjnych, poznawczych związanych często z przedmiotami szkolnymi);
- wysokim poziomem zdolności ogólnych (wysokie IQ – 120 i więcej).

Wymienione cechy poparte są walorami osobowości, m.in. wysoką motywacją, aktywnością własną, zaangażowaniem zadaniowym, zdolnościami przewidywania itp.⁷.

Jak rozpoznać uzdolnienia historyczne ucznia?

Podobnie, jak w przypadku zdolności ogólnych, do identyfikowania uzdolnień uczniów w zakresie historii nauczyciel może stosować kwestionariusze służące identyfikacji zdolności, np. kwestionariusz dotyczący inteligencji wielorakich H. Gardnera⁸ lub nauczycielski test rozpoznawania inteligencji uczniów J. Eby i J.F. Smutny⁹. Mają one uniwersalny charakter i sprawdzają się również w identyfikacji uzdolnień historycznych.

Rysunek nr 1.

⁷ Folder „Uczeń zdolny w systemie edukacji” wydany przez Ośrodek Rozwoju Edukacji w ramach projektu „Opracowanie i wdrożenie kompleksowego systemu pracy z uczniem zdolnym”, www.ore.edu.pl – Materiały do pobrania

⁸ H. Gardner, *Inteligencje wielorakie. Teoria w praktyce*, Poznań 2002.

⁹ J. Eby, J.F. Smutny, *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*, Warszawa 1998.

Przykład

Nauczycielski test rozpoznawania inteligencji uczniów J. Eby

Cechy ucznia	W stopniu wybitnym	Powyżej średniej	Poziom średniej	Poniżej średniej
I. Zdolności				
1. Uczy się szybko, łatwo i skutecznie				
2. Poprawnie rozumuje, podejmuje rozsądne decyzje, dobrze organizuje pracę				
3. Rozumie pojęcia abstrakcyjne, rozpoznaje relacje				
4. Trafnie posługuje się bogatym słownictwem				
5. Wykonuje zadania w sposób charakterystyczny dla wyższej klasy				
II. Zaangażowanie zadaniowe				
1. Sam przystępuje do pracy, wykazuje inicjatywę				
2. Jest w stanie przez długi czas skupić na czymś uwagę				
3. Wykonuje zadania w przewidzianym terminie lub wcześniej				
4. Poświęca więcej czasu, niż jest to wymagane, przedmiotom, które go interesują				
5. Szuka zajęć złożonych				
III. Twórczość				
1. Przejawia ciekawość i wyobraźnię				
2. Wymyśla wiele rozwiązań tego samego problemu				
3. Przejawia niezależność				
4. Pisze i wypowiada się oryginalnie				
5. Podsuwa kolegom pomysły i wskazówki				

Źródło: J. Eby, J.F. Smutny, *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*, Warszawa 1998, s. 104–105.

Choć powszechnie wiadomo, że uczniowie zdolni powinni być jak najwcześniej objęci szczególną opieką, to identyfikowanie uzdolnień typowo historycznych u dzieci najmłodszych jest trudne. Wynika to z faktu, że w młodszy wiek zdolności mają charakter bardzo ogólny, a ich oznaką jest ciekawość świata, bogaty zasób słów oraz wcześniejsze niż u innych dzieci dostrzeganie związków przyczynowo-skutkowych, posługiwanie się pojęciami abstrakcyjnymi oraz lepsza orientacja w czasie. Odpowiednia stymulacja polegająca na dostarczaniu dziecku kolejnych ciekawych tematów historycznych, czytaniu bajek, legend i opowiadań o tematyce historycznej, organizowaniu wycieczek i rozmowach z dorosłymi może doprowadzić w późniejszym wieku do skryształowania się jego zainteresowań wokół historii. Z biegiem czasu inne zagadnienia mogą okazać się bardziej atrakcyjne, od zainteresowań odkrytych w wieku młodszym.

Łukasz, lat 6

Posiada bogaty zasób słownictwa, zadaje dużo pytań i oczekuje wyczerpujących odpowiedzi. Sam domaga się, aby czytano mu książki, zastanawia się nad losami bohaterów i nie może doczekać się dalszego ciągu. Chętnie uczestniczy w wycieczkach, a w trakcie zwiedzania uważnie słucha informacji udzielanych przez przewodnika. Zwraca uwagę na szczegóły budowli, dopytuje o ich przeznaczenie. Po powrocie z wycieczki chętnie rysuje obrazki, których tematem są poznane miejsca lub historie. Przed wycieczką na Mysią Wieżę w Kruszwicy poznał legendę o Popielu i dowiedział się, że żył on zanim powstało państwo polskie. Kiedy w trakcie zwiedzania usłyszał, że Mysia Wieża jest częścią zamku zbudowanego za czasów Kazimierza Wielkiego, natychmiast zwrócił uwagę na sprzeczność obu informacji. Samodzielnie doszedł do wniosku, że wcześniejsza budowla została zniszczona, a późniejsza była – jego zdaniem – jej rekonstrukcją.

O wiele łatwiej badać predyspozycje uczniów, którzy rozpoczęli już regularną naukę historii. Wówczas przedmiotem analizy będą nie tylko deklarowane zainteresowania danego dziecka, ale również umiejętności typowe dla myślenia historycznego. Podstawowe znaczenie ma systematyczna i wnikliwa **obserwacja ucznia w działaniu**: na lekcji, podczas realizacji projektu edukacyjnego lub na zajęciach koła historycznego. Można wówczas sprawdzić jego samodzielność, umiejętność planowania własnej pracy, poszukiwania wiadomości, selekcji i organizacji treści, sposobu prezentacji wiadomości, formułowania ocen i hipotez w odniesieniu do treści historycznych itp.

Podczas obserwacji w pierwszej kolejności należy zwracać uwagę na zdolności ogólne, natomiast w zdiagnozowaniu uzdolnień historycznych pomocny może być np. poniższy kwestionariusz pytań dotyczących ucznia:

- Czy chętnie się uczy?
- Czy lepiej zapamiętuje informacje przekazywane słownie, czy preferuje bodźce wzrokowe?
- Czy potrafi skupić uwagę przez dłuższy czas?
- Czy potrafi dostrzegać podobieństwa i różnice?
- Czy i z jakim skutkiem korzysta z materiałów dydaktycznych – tekstu, schematów, map, tekstów źródłowych, danych statystycznych?
- Czy posiada umiejętność selekcji informacji?
- Czy potrafi uogólniać i weryfikować informacje?
- Czy posiada umiejętność logicznego myślenia, wiązania faktów, myślenia dywergencyjnego, planowania?

Szczególną uwagę należy zwrócić na takie umiejętności uczniów, jak:

- zauważanie i formułowanie problemów, których nie dostrzegają inni;
- dostrzeganie wielu rozwiązań tego samego problemu;
- formułowanie hipotez;

- dostrzeganie złożonych związków przyczynowo-skutkowych;
- próby hierarchizowania informacji;
- umiejętność wiązania różnych sfer procesu historycznego;
- poszukiwanie cech wspólnych zjawisk i dzielących je różnic;
- synchronizacja i diachronizacja wydarzeń historycznych.

Przydatne do postawienia diagnozy mogą być także narzędzia konstruowane przez samych nauczycieli historii. Należą do nich testy i sprawdziany badające poziom wiadomości i umiejętności ucznia. Mogą one sprawdzać np.: rozumienie tekstu, zapamiętywanie wiadomości, posługiwanie się terminologią i chronologią historyczną, umiejętność samodzielnego korzystania ze źródeł, rozwiązywania problemów itp. Ważnym źródłem informacji o predyspozycjach ucznia dają jego prace pisemne i wypowiedzi ustne. W ich analizie należy uwzględnić zawartość treściową – liczbę i rzetelność informacji, właściwy dobór informacji i argumentów, wskazywanie źródeł informacji, umiejętność selekcji informacji oraz kompozycję, formę i język wypowiedzi.

Ważnym narzędziem identyfikacji zainteresowań i uzdolnień są również:

- nominacje rodziców – mają one szczególną wagę, ponieważ to rodzice zazwyczaj najlepiej znają własne dziecko i dobrze orientują się w jego predyspozycjach i zainteresowaniach;
- innych nauczycieli – warto jednak zwrócić uwagę, że nominacje nauczycielskie są często obciążone błędem preferowania uczniów dobrze uczących się, ale nie sprawiających kłopotów wychowawczych;
- rówieśników, którzy dobrze orientują się, kto w grupie jest najlepszy w danej dziedzinie;
- ekspertów niezależnych, np. jury konkursu historycznego;
- samoocena ucznia, choć wymieniona na końcu, wcale nie jest najmniej istotna. Wypełniając kwestionariusz lub rozmawiając z nauczycielem, uczeń informuje nauczyciela o swoich zainteresowaniach, potrzebach związanych z ich rozwijaniem oraz aspiracjach¹⁰.

Agata, lat 17

Od szkoły podstawowej uczestniczyła w różnych konkursach i olimpiadach. Jako gimnazjalistka brała z powodzeniem udział w olimpiadzie geograficznej. W kolejnych latach zdobyła tytuły laureatki w olimpiadzie geograficznej oraz wiedzy o społeczeństwie. W III klasie liceum chce wystartować w olimpiadzie historycznej, ponieważ, jak twierdzi, lubi sprawdzać swoje możliwości i uczyć się nowych rzeczy. O wyborze historii zdecydował fakt, że już wcześniej brała udział w konkursach historycznych i odnosiła sukcesy. Sama zgłosiła się do nauczyciela historii i poinformowała o swoim zamiarze.

¹⁰ M. Sobańska-Bondaruk, R. Lolo, *Praca z uczniem zdolnym na lekcjach historii*, „Wiadomości Historyczne” 2004, nr 1, s. 45–46. W. Limont, *Uczeń zdolny...*, s. 104.

Optymalnym rozwiązaniem jest wykorzystywanie różnych narzędzi diagnostycznych – może być przecież tak, że uczeń osiąga doskonałe wyniki w sprawdzianach pisemnych, a słabe podczas wypowiedzi ustnych. Jeden uczeń może być typem intelektualisty chcącego rozmawiać tylko o teoretycznych problemach, a inny sprawdza się lepiej w działaniu. W zależności od wyników diagnozy – z jednym trzeba więcej ćwiczyć przygotowując go do wystąpień publicznych, drugiego należy zachęcić do czytania, podsuwając ciekawą książkę. Prawidłowo przeprowadzona diagnoza to początek sukcesu – pozwala nauczycielowi właściwie ukierunkować ucznia i przygotować optymalny dla jego rozwoju program działań.

Pracuję w szkole, do której uczęszczają prawie sami zdolni uczniowie. Uczeń zdolny to dla mnie „materiał na olimpijczyka z historii”. Diagnozę przeprowadzam, wykonując trzy kroki:

- I. Zawsze w klasach pierwszych szkoły przeprowadzam tzw. diagnozę wstępną – uczniowie wszystkich klas rozwiązują test z historii. Jego wyniki wskazują, z jaką wiedzą przyszli z gimnazjum.
- II. W trakcie bieżących lekcji badam jak uczeń mówi, myśli, wyciąga wnioski, formułuje wypowiedzi.
- III. Po około 2–3 miesiącach piszą pierwszą pracę. Ona decyduje...

Nauczycielka historii – opiekunka wielu laureatów olimpiady historycznej

Jakie są potrzeby uczniów uzdolnionych historycznie?

Uczniowie zdolni mają specyficzne potrzeby edukacyjne, co sprawia, że nie zawsze dobrze funkcjonują w tradycyjnym systemie szkolnym. Odnosi się to również do uczniów uzdolnionych historycznie. Dostosowanie tego systemu do ich potrzeb jest często dużym wyzwaniem dla nauczycieli i szkoły, ale warto podjąć ten trud ze względu na korzyści indywidualne dla danego ucznia, któremu w ten sposób tworzy się lepsze warunki rozwoju oraz trudne do przecenienia korzyści społeczne.

Cechy charakterystyczne uczniów zdolnych sprawiają, że chcą się oni uczyć:

- **szybciej**, np. przyspieszenie obowiązku szkolnego, promowanie w trakcie roku szkolnego, możliwość wcześniejszego ukończenia szkoły;
- **więcej** – poszerzanie i pogłębianie treści nauczania, przygotowanie do konkursów i olimpiad, możliwość udziału w zajęciach na uczelniach wyższych, zajęcia dodatkowe;
- **inaczej** – np. indywidualny program i tok nauki, indywidualizacja procesu dydaktycznego – zadania asystenckie, zadania dodatkowe, udział w prowadzeniu lekcji, wsparcie psychologiczno-pedagogiczne;
- **lepiej i mądrzej** – np. poprzez rozwijanie i pogłębianie umiejętności myślenia historycznego, zaspokajanie naturalnej ciekawości intelektualnej, wskazywanie nowych celów.

Szukając sposobów zaspokojenia tych specyficznych potrzeb uczniów zdolnych, należy maksymalnie wykorzystać istniejące możliwości organizacyjne i prawne. Nie wszystkie rozwiązania mają po-

wszechne zastosowanie, a niektóre, jak np. tworzenie szkół i klas dla uczniów zdolnych, mają zarówno zwolenników, jak i przeciwników. Indywidualizacja kształcenia jest jednak warunkiem niezbędnym, choć na pewno niewystarczającym.

MOŻLIWOŚCI PRACY Z UCZNIEM ZDOLNYM

Ryc. 1. Możliwości pracy z uczniem zdolnym. Opracowanie własne.

W pracy z uczniem zdolnym konieczne jest również dostosowanie materiału nauczania do jego specyficznych potrzeb. Pomocne będą w tym zakresie zarówno sprawdzone metody i formy pracy, jak też autorskie rozwiązania nauczycieli dostosowane do wymagań konkretnych uczniów. Wśród najczęściej stosowanych rozwiązań należy wymienić:

1. Utrzymywanie wysokiego poziomu stawianych zadań poprzez przydzielanie uczniom zdolnym zadań problemowych, polegających na samodzielnym wyszukiwaniu wiadomości w różnych źródłach informacji, analizowaniu, porównywaniu, wnioskowaniu i ocenianiu. Przydzielając zadania o wyższym poziomie trudności, należy zadbać, aby uczeń widział sens zajmowania się nimi (rozbudzenie ciekawości, zaspokojenie ambicji, możliwość wykazania się lub uzyskania dodatkowej oceny itp.);
2. Poszerzanie i pogłębianie treści nauczania realizowanych na tradycyjnych lekcjach lub nawet wprowadzanie innych treści, wykraczających poza podstawę programową, przy czym należy pamiętać, że nie chodzi tu o uszczegółowienie faktografii (np. poznanie szczegółowego przebiegu bitwy pod Grunwaldem – choć to też może być interesujące dla niektórych uczniów), ale przede wszystkim o poszerzanie zakresu przekazywanych wiadomości o zagadnienia służące zbudowaniu szerszego obrazu epoki, pogłębieniu rozumienia związków przyczynowo-skutkowych, lepszemu zrozumieniu procesów bądź motywów ludzkiego postępowania itp.;

Wykonanie zadań dodatkowych sprawia uczniom satysfakcję, ale należy pamiętać, aby ich poziom był dostosowany do możliwości uczniów. Umieszczenie poprzeczki zbyt wysoko lub zbyt nisko nie jest bowiem motywujące.

3. Wykorzystywanie elementów warsztatu pracy historyka, co jest szczególnie twórcze i lubiane przez uczniów. W ten sposób proces poznawania przeszłości zbliża się do procesu badawczego, co korzystnie wpływa na kształcenie umiejętności myślenia historycznego;
4. Gromadzenie różnych źródeł wiedzy historycznej, kształtowanie umiejętności ich właściwego wykorzystania,
5. Wykonywanie pomocy dydaktycznych, gromadzenie dodatkowych materiałów (np. portfolio), tworzenie prezentacji multimedialnych, stron internetowych itp.;
6. Stawianie dodatkowych celów, np. udział w konkursach i olimpiadach przedmiotowych, redagowanie tematycznej gazetki/kroniki szkolnej, w szkołach ponadgimnazjalnych – współpraca przy przygotowywaniu konkursów przedmiotowych;
7. Zachęcanie do pracy w kołach zainteresowań, umożliwianie nawiązania kontaktu z instytucjami kulturalno-oświatowymi lub szkołami wyższymi;
8. Realizacja indywidualnego programu nauki w zakresie historii lub kilku pokrewnych przedmiotów;
9. Warto także zachęcać do pomocy kolegom w nauce, należy jednak pamiętać o dobrym rozpoznaniu sytuacji – uczniowie zdolni nie zawsze są wyrozumiali dla swoich słabszych kolegów, a wprowadzenie relacji uczący–nauczany może uaktywniać dążenie niektórych uczniów do dominacji i źle wpłynąć na relacje rówieśnicze¹¹.

Metody i formy pracy z uczniem zdolnym powinny być zróżnicowane i wpływać na jego wszechstronny rozwój.

W wielu poradnikach wśród proponowanych form pracy z uczniem zdolnym wymienia się również przypisywanie mu roli asystenta nauczyciela. Może on w ten sposób zaprezentować posiadane wiadomości na forum klasy oraz zyskać autorytet w oczach swoich kolegów. Nie zawsze jednak tak się dzieje. W niektórych zespołach uczniowskich takie wyróżnienie może być przyjęte w zupełnie odwrotny sposób i doprowadzić do stygmatyzacji i odrzucenia zdolnego ucznia. Jeżeli jednak nauczyciel decyduje się na wybór takiego rozwiązania, a uczeń odczuwa satysfakcję z pełnienia tej funkcji, warto pamiętać o umiarze: nie przeciążać go dodatkową pracą i nie doprowadzać do sytuacji, w której każda lekcja zaczyna się np. od referatu wprowadzającego ucznia-asystenta.

Podobną ostrożność należy zachować również w sytuacjach, gdy uczeń zdolny zostaje liderem grupy. Z jednej strony może on dążyć do dominacji i narzucenia swej woli reszcie grupy, a z drugiej – może zostać uznany przez kolegów za najbardziej kompetentnego, co może oznaczać, że w praktyce on pracował za wszystkich. Jeżeli na dodatek ponosi pełną odpowiedzialność za ewentualne błędy popełnione przez grupę – sytuacja taka może być dla niego źródłem poważnej frustracji.

Uczeń zdolny ma także prawo do popełniania błędów.

¹¹ Na podstawie: E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole...*, s. 356.

Wsparcie udzielane uczniowi zdolnemu powinno obejmować również umiejętność właściwego planowania i organizacji pracy. Są to umiejętności istotne w trakcie całej edukacji, ale szczególne znaczenie mają w czasie przygotowań do konkursów i olimpiad. Są to bowiem działania długoterminowe, realizowane równocześnie z bieżącymi obowiązkami – szkolnymi i domowymi.

Błażej, 12 lat

Bardzo lubi się uczyć i chętnie bierze udział w konkursach. Ponieważ jego zainteresowania nie są jeszcze sprecyzowane, zgłosił się do udziału w konkursie matematycznym, czytelniczym i biologicznym. Kiedy dowiedział się o konkursie na temat powstania wielkopolskiego, również wziął w nim udział, ale nie odniósł oczekiwanego sukcesu. Okazało się bowiem, że terminy eliminacji były bardzo zbliżone i zabrakło mu czasu na dokładne zapoznanie się z dość trudną i obszerną literaturą.

Nauczyciel, wychowawca oraz rodzice powinni pomóc uczniowi właściwie zaplanować działania, wskazać najbardziej efektywne metody pracy, a w momentach kulminacyjnych odciążyć od części zadań i obowiązków. Dotyczy to np. sprawdzianów lub prac klasowych, których termin wypada bezpośrednio przed kolejnymi eliminacjami. Wsparcie szkoły powinno polegać na systemowym umożliwieniu takiemu uczniowi zaliczenia sprawdzianu w innym terminie. Bardzo ważne jest również to, aby uczeń miał czas na swoje życie osobiste, które w tym wieku wiąże się zwykle z intensywnym przeżywaniem różnorodnych emocji.

Ważnym elementem pracy z uczniem zdolnym jest zapewnienie mu wsparcia psychologicznego.

Jakie trudności mogą pojawić się w pracy z uczniem zdolnym?

Uczniowie zdolni nie zawsze są lubiani przez rówieśników, a nawet przez nauczycieli. Charakterystyczne dla nich cechy, takie jak: niezależność, upór, konsekwentne dochodzenie swoich racji, krytycyzm są obiektywnie wartościowe, ale w realiach szkolnych mogą poważnie utrudnić prowadzenie lekcji, zwłaszcza w sytuacji, gdy uczeń kwestionuje zdanie nauczyciela lub dodatkowymi pytaniami absorbuje całą jego uwagę. Problemem jest również zbyt szybkie tempo pracy. Uczniowie ci wcześniej niż inni wykonują polecenia nauczyciela, a na dodatek szybko się nudzą, gdy otrzymują zadania proste, odtwórcze, niewymagające wysiłku czy mało interesujące. W relacjach z rówieśnikami przyczyną trudności może być natomiast fakt, że bywają nietolerancyjni dla słabszych, zawyżają poziom wymagań, mają inną hierarchię wartości, co może prowadzić do wyobcowania ich z grupy rówieśniczej¹².

¹² E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole...*, s. 354.

Większość uczniów zdolnych charakteryzuje się nadpobudliwością:

- intelektualną – przejawia się ona w licznych pytaniach kierowanych do nauczyciela lub innych dorosłych. Są one dowodem otwartości i dociekliwości, ale w praktyce mogą być postrzegane jako utrudnianie pracy nauczyciela. Pytania takie często zaburzają tok lekcji, zmuszają nauczyciela do koncentracji uwagi na pytającym. Poruszone przez niego problemy (szczegółowe, teoretyczne, abstrakcyjne) często nie interesują pozostałych uczniów, którzy zaczynają się nudzić. Może się też zdarzyć, że takie pytania postawią nauczyciela w niezręcznej sytuacji, gdyż nie potrafi na nie odpowiedzieć – jeśli zaś nie zareaguje prawidłowo, może to grozić utratą autorytetu. Często zatem aktywność intelektualna tych uczniów na lekcjach bywa ograniczana;
- wyobraźniową – przejawia się ona w posługiwaniu się gestami, minami lub abstrakcyjnym językiem, a nawet „wyłączaniem się” z toku zajęć, gdy uczeń w skupieniu rozważa jakiś aspekt poznawanych treści. Zachowania takie odbierane są często jako wyraz braku zainteresowania lub lekceważenie;
- emocjonalną – ujawnia się ona w różnego rodzaju zachowaniach, które interpretowane są przez otoczenie jako przejaw konfliktowości;
- zmysłowo-sensoryczną – czyli nadmierną ekspresją, niesubordynacją, przeszkadzaniem na lekcjach;
- psychomotoryczną – przejawia się w dekoncentracji uwagi, braku skupienia lub rozmyślaniach nad inną kwestią niż omawiana na lekcji¹³.

Prawidłowe rozpoznanie zdolności, zrozumienie specyficznych potrzeb i zachowań tej grupy uczniów oraz wczesne opracowanie programu działań wspierających, rozwój ich zainteresowań i zdolności jest dobrą drogą do uniknięcia większości trudności, jakie potencjalnie mogą się pojawić.

Uczeń, który otrzyma ciekawe, satysfakcjonujące zadanie nie będzie się nudził. Jeżeli nauczyciel nie ma możliwości zaspokojenia jego ciekawości na lekcji, powinien wskazać dodatkowe źródła informacji (lektura, wartościowe strony w internecie), zaprosić na zajęcia koła historycznego, spotkać się z nim na indywidualnych konsultacjach lub skierować do osoby/instytucji, gdzie będzie mógł uzyskać interesujące go informacje.

Dlaczego nie wszyscy uczniowie zdolni osiągną sukcesy?

Zdarza się, że uczniowie zdolni mają w szkole słabe oceny – często mówi się o nich, że to „zdolnie”. Rzeczywistość jest jednak bardziej złożona. W literaturze pedagogicznej wymienia się wiele przyczyn, które powodują, że nie odnoszą sukcesów na miarę swoich możliwości. Tzw. syndrom nieadekwatnych osiągnięć szkolnych może być spowodowany czynnikami:

¹³ M. Sobańska-Bonadruk, R. Lolo, *Praca z uczniem zdolnym...*, s. 44.

- zewnętrznymi – takimi jak np.: wyższy poziom inteligencji, niechęć do przyjmowania wiedzy z wykorzystaniem metod podających, brak motywacji do nauki treści uznawanych za nieciekawe, nieumiejętność uczenia się i samodzielnej pracy, absencja w szkole, lenistwo, niezdyscyplinowanie, chorowitość;

Uczniowie zdolni mogą odnosić sukcesy w jednej dziedzinie, a w innych być przeciętni i/lub sprawiać trudności wychowawcze¹⁴.

- społecznymi – czyli brakiem zrozumienia potrzeb poznawczo-emocjonalnych ze strony rodziny, nauczycieli i rówieśników, negatywnym wpływem grupy rówieśniczej, niskim statusem społecznym rodziny, rozbiciem rodziny, niewłaściwymi postawami rodziców (np. nadopiekuńczość, brak zainteresowania, niekonsekwencja, sprzeczność wymagań, nieadekwatność oczekiwań itp.);
- związanymi bezpośrednio z procesem dydaktyczno-wychowawczym – czyli m.in.: złą organizacją i przebiegiem procesu kształcenia, brakiem indywidualizacji nauczania, nieadekwatną postawą nauczyciela (brak zainteresowania uczniem lub stosowanie negatywnych wzmocnień, np. złe oceny, ośmieszanie, etykietowanie – „niesforny”, „złośliwy”, „niezdolny” itp.), dominacją metod podających, zbyt niskimi lub zbyt wysokimi wymaganiami względem uczniów, niesprecyzowanymi celami nauczania lub brakiem przygotowania do pracy z uczniem zdolnym¹⁵.

Czasami przyczyną nieadekwatnych osiągnięć szkolnych może być dążenie ucznia zdolnego do osiągania równie wysokich ocen ze wszystkich przedmiotów. Chęć sprostania powszechnemu wyobrażeniu „wzorowego ucznia” powoduje, że nie może w pełni oddać się rozwijaniu zdolności w dziedzinie, która go najbardziej interesuje.

Marta, lat 16

Ze wszystkich przedmiotów szkolnych ma najwyższe oceny. Od dłuższego czasu bardzo interesuje się historią – czyta wiele książek, ogląda filmy historyczne. Wzięła też udział w konkursie „Historia Bliska”, na który przygotowała pracę o wojennych losach swojej prababci. Chciałaby wziąć udział w olimpiadzie historycznej, ale zdaje sobie sprawę, że musiałaby na przygotowanie się do niej poświęcić dużo czasu. Obawia się jednak, że mogłaby zaniedbać inne przedmioty.

Działania nauczyciela powinny w tym wypadku zmierzać do ukazania korzyści (np. satysfakcji, prestiżu, uznania) wynikających z pogłębienia wiedzy i umiejętności w wybranej dziedzinie czy udziału w konkursie lub olimpiadzie, nawet jeśli odbędzie się to kosztem nieco niższych ocen z innych przedmiotów.

¹⁴ M. Taraszkiewicz, A. Karpa, *Jak wspierać...*, s. 42.

¹⁵ Limont W., *Uczeń zdolny...*, s. 278–279.

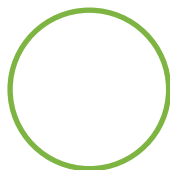
Podsumowanie

1. Termin **zdolności** łączy się zwykle z pojęciem zdolności ogólnych, odnoszących się do inteligencji, a także ze zdolnościami szkolnymi lub akademickimi. Z poznawczego punktu widzenia przez *zdolność* rozumie się „różnice indywidualne w funkcjonowaniu procesów poznawczych, angażujących takie funkcje, jak pamięć, uwaga, a także obejmujących strategie rozumowania i przetwarzania informacji.
2. **Uzdolnienia** to zdolności kierunkowe – specjalne, czyli takie właściwości (zdolności) jednostki, które stwarzają możliwości wysokich osiągnięć w konkretnej dziedzinie. Warunkują one ponadprzeciętny poziom wykonania w obrębie określonej działalności, np. naukowej, artystycznej, fizycznej, technicznej itp. Wśród uzdolnień specjalnych wskazać można np. poznawcze, językowe, literackie, matematyczne, techniczne, muzyczne, sportowe plastyczne, pedagogiczne, społeczne i inne.
3. **Talent** to z kolei specyficzny kompleks cech indywidualnych, ujawniających się najczęściej już w okresie wczesnego dzieciństwa u niewielu osób, prowadzący do szczególnego mistrzostwa w określonej dziedzinie. Talent „sugeruje bardzo wysoki poziom określonej zdolności specjalnej lub wiązki uzdolnień, które przejawiają się w ponadprzeciętnej łatwości nabywania wiedzy lub sprawności w danej dziedzinie.

Jak podają autorzy raportu o uczniu zdolnym „taksonomia zdolności dotyczy podziału na zdolności **ogólne i specyficzne**. Wyznacznikiem tych pierwszych jest przede wszystkim inteligencja i myślenie, a także spostrzeganie, zapamiętywanie (wycuczalność), wyobraźnia, sprawność ruchowa (zręczność). Lewowicki z kolei wyróżnia zdolności **jakościowe i ilościowe**. Ilościowe związane są z różnicami ilościowymi w zakresie głównie inteligencji, a więc ogólnej zdolności do uczenia się i wykonywania zadań (...). Różnice jakościowe będą się ujawniały natomiast w <<wielokierunkowości uzdolnień, ich różnorodności treściowej, różnorodności form działalności, w których uzdolnienia przejawiają się>>. (...) Różnice w definiowaniu zdolności wynikają z przyjęcia różnych postaw w szacowaniu wielkości populacji uzdolnionych – liberalnej lub konserwatywnej. Innym czynnikiem jest konceptualizowanie zdolności jako cechy pojedynczej lub jako zespołu cech oraz koncentracja na predyspozycjach lub na obserwowalnych zdolnościach wykonawczych”¹⁶.

¹⁶ Raport z badań: N. Cybis, E. Drop, T. Rowiński, J. Ciecuch, *Uczeń zdolny – analiza dostępnych narzędzi diagnostycznych*, s. 15–16, Projekt *Opracowanie i wdrożenie kompleksowego systemu pracy z uczniem zdolnym*, http://www.ore.edu.pl/strona-ore/index.php?option=com_phocadownload&view=category&id=104:raporty-z-bada&Itemid=1355 [dostęp 11.04.2013].

Rozdział 2

Rola nauczycieli, szkoły i rodziców w rozwijaniu zainteresowań i uzdolnień historycznych uczniów

Jakie kompetencje powinien posiadać nauczyciel ucznia zdolnego?

Rozwijanie zainteresowań i zdolności historycznych uczniów daje nauczycielowi ogromną satysfakcję, ale jednocześnie stawia go przed wielkimi wyzwaniami. Czeką go nie tylko ciężka praca, ale też odnalezienie się w kilku rolach jednocześnie.

Ryc. 2. Nauczyciel ucznia zdolnego. Opracowanie własne.

Aby odnieść sukces w pracy z uczniem, nauczyciel musi być do niej wszechstronnie przygotowany. Wśród kompetencji zawodowych należy wymienić:

- **merytoryczne** – rozległą, stale aktualizowaną wiedzę historyczną, znajomość warsztatu badawczego historyka, znajomość najnowszej literatury przedmiotu i umiejętność wskazania właściwych lektur, znajomość różnych źródeł wiedzy historycznej, w tym również wartościowych zasobów internetu, znajomość metodologii historii;
- **dydaktyczne** – znajomość dydaktyki pracy z uczniem zdolnym, umiejętność przeprowadzania diagnozy, kontroli i oceny uczniów, zdolność planowania i projektowania procesu dydaktycznego, właściwy dobór metod, form i strategii pracy, w tym umiejętność opracowania właściwego programu pracy z uczniem zdolnym, indywidualizacja nauczania, w tym angażowanie różnych zmysłów w proces uczenia się oraz umiejętność dostosowania metod nauczania do stylu uczenia się ucznia;
- **psychologiczne** – umiejętność udzielenia wsparcia w zakresie motywacji wewnętrznej ucznia, uczenie go samodzielności, dbanie o integralny rozwój ucznia, wskazywanie właściwych technik pracy umysłowej.

Na właściwe relacje z uczniami mają wpływ również niektóre cechy osobowości nauczycieli, a zwłaszcza:

- pasja i zaangażowanie,
- szerokie zainteresowania,
- empatia,
- elastyczność, otwartość na ucznia i jego problemy,
- kreatywność,
- obiektywizm,
- tolerancja,
- sprawiedliwość,
- gotowość stałego podnoszenia kwalifikacji i samokształcenia.

W relacjach z drugim człowiekiem zawsze przydatne są też takie cechy, jak umiejętność budowania pozytywnych relacji, poczucie humoru i dystans do samego siebie oraz optymizm¹⁷.

Praca z uczniem zdolnym oznacza dla nauczyciela dodatkowe obowiązki – indywidualne spotkania, sprawdzanie dodatkowych prac, przygotowanie dodatkowych, indywidualnie dobranych materiałów dydaktycznych (teksty historiograficzne, teksty źródłowe, zadania itp.), zapewnienie opieki w trakcie spotkań ze środowiskiem naukowym. Aby im sprostać nauczyciel musi stale doskonalić się i dokształcać. Ponadto wszystkie te czynności wymagają przeznaczenia na nie dodatkowego czasu, a nierzadko również poniesienia nakładów finansowych (np. na zakup niezbędnych książek)¹⁸.

Nie zawsze wysiłek nauczyciela pracującego z uczniem zdolnym jest doceniany przez dyrekcję i grono pedagogiczne, dlatego tak ważne jest przekonanie, że praca z uczniem zdolnym to nie tylko obowiązek wynikający z ustawy, ale też wspianiała przygoda intelektualna.

W jaki sposób nauczyciel może poszerzać swoją wiedzę i umiejętności związane z kształceniem ucznia zdolnego?

Doskonalenie nauczyciela polega na stałym uzupełnianiu i aktualizowaniu wiedzy merytorycznej. Optymalnym rozwiązaniem byłaby możliwość uzyskiwania wsparcia ze strony placówek doskonalenia nauczycieli – w postaci szkoleń, warsztatów czy konsultacji z doradcami metodycznymi. W praktyce ich oferta jest niewystarczająca, dlatego decydujące znaczenie ma samodoskonalenie oparte na literaturze specjalistycznej, korzystanie z platform edukacyjnych, studia podyplomowe, kursy, wykłady i prelekcje. Bardzo cenna jest wymiana doświadczeń, w której obecnie można uczestniczyć m.in. za pośrednictwem wspomnianych platform edukacyjnych lub forów dyskusyjnych (patrz s. 103).

¹⁷ W. Limont, *Uczeń zdolny...*, s. 230.

¹⁸ *Podstawy psychologii dla studentów kierunków nauczycielskich* pod red. W. Pileckiej, Rudkowskiej i L. Wrony, Wyd. II, Kraków 2004, s. 308–309.

Rysunek nr 2.

Co może i powinna zrobić szkoła dla ucznia zdolnego?

Zadaniem szkoły jest stworzenie każdemu uczniowi odpowiednich warunków do rozwijania zainteresowań i zdolności. Można to uczynić poprzez odpowiednią organizację pracy, a w szczególności:

- zajęcia pozalekcyjne – najczęstsza i najbardziej utrwalona w tradycji polskiej szkoły forma wspierania uczniów zdolnych i rozwijania ich zainteresowań;
- przydzielenie nauczyciela tutora-opiekuna – może to również być osoba nie ucząca w danej klasie, a nawet spoza szkoły;
- proponowanie udziału w konkursach i olimpiadach oraz stworzenie systemu wsparcia, aby udział w konkursie lub olimpiadzie nie był tylko sprawą danego nauczyciela i ucznia;
- organizację indywidualnego programu nauki;
- zapewnienie wsparcia psychologicznego;
- nawiązanie współpracy z rodzicami bądź opiekunami ucznia.

Istotnym zadaniem szkoły jest stałe wspieranie motywacji uczniów i budowanie w nich poczucia własnej wartości przez odpowiedni system oceniania oraz system nagród i wyróżnień.

Pochwały bardziej motywują do wyjątkowej pracy
niż krytyka niedociągnięć.

Indywidualny program nauki polega na kształceniu ucznia w zakresie jednego, kilku lub wszystkich obowiązkowych zajęć edukacyjnych, przewidzianych dla danej klasy, według programu dostosowanego do jego potrzeb edukacyjnych. Program taki może być realizowany na każdym etapie nauki

i w każdym typie szkoły (zezwolenie takie może być udzielone po upływie co najmniej jednego roku nauki, a w uzasadnionych przypadkach – po śródrocznej klasyfikacji ucznia)¹⁹.

Wniosek o zezwolenie na indywidualny program nauki mogą składać: uczeń – z tym, że uczeń niepełnoletni za zgodą rodziców (prawnych opiekunów), rodzice (prawni opiekunowie) niepełnoletniego ucznia, wychowawca klasy lub nauczyciel prowadzący zajęcia edukacyjne, których dotyczy wniosek. W przypadkach wniosku od przedstawicieli kadry pedagogicznej konieczne jest uzyskanie zgody rodziców (prawnych opiekunów) albo pełnoletniego ucznia.

Wniosek składa się do dyrektora szkoły za pośrednictwem wychowawcy klasy. Powinna być do niego dołączona opinia o predyspozycjach i dotychczasowych osiągnięciach ucznia, a także indywidualny program nauczania, który ma być realizowany. Program taki opracowywany jest przez nauczyciela przedmiotu, który będzie go realizował z danym uczniem, ale w jego opracowaniu mogą brać udział również zaproszeni eksperci, np. nauczyciele akademicki, psycholog, pedagog, a nawet sam zainteresowany.

Zgodę na realizację indywidualnego programu nauczania wydaje dyrektor szkoły po zasięgnięciu opinii rady pedagogicznej oraz opinii poradni psychologiczno-pedagogicznej, a następnie przydziela uczniowi nauczyciela-opiekuna. Zezwolenie wydawane jest na okres minimum jednego roku.

Ocenianie, klasyfikowanie i promowanie ucznia realizującego indywidualny program nauki odbywa się na warunkach i w sposób określony w przepisach w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych²⁰.

Indywidualny tok nauki jest modyfikacją systemu klasowo-lekcyjnego, zakłada ukończenie nauki w skróconym czasie, dzięki możliwości klasyfikowania i promowania ucznia w ciągu całego roku szkolnego. Uczeń objęty tym trybem kształcenia realizuje w całości podstawę programową, ale bez obowiązku udziału w zajęciach lekcyjnych (z jednego lub kilku przedmiotów). Ponieważ może realizować program nauczania w indywidualnym tempie, może też w ciągu roku szkolnego zostać klasyfikowany i promowany z zakresu jednego lub kilku przedmiotów. Warunki uzyskania zgody na realizację indywidualnego toku nauczania są takie same, jak przy wydawaniu zgody na indywidualny program nauczania. Ocenianie, klasyfikowanie i promowanie odbywa się na warunkach i w sposób określony w przepisach w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych, z wyjątkiem ucznia klas I–III szkoły podstawowej, który jest klasyfikowany na podstawie egzaminu klasyfikacyjnego²¹.

¹⁹ Pojęcia indywidualnego programu oraz indywidualnego toku nauki zostały zdefiniowane w przepisach rozporządzenia MENiS z dnia 19 grudnia 2001 r. w sprawie warunków i trybu udzielania zezwoleń na indywidualny program lub tok nauki oraz organizacji indywidualnego programu lub toku nauki (Dz.U. 2002 nr 3, poz. 28).

²⁰ Rozporządzenie MEN z dnia 25 kwietnia 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. z 2013 r., poz. 520).

²¹ Rozporządzenie MENiS z dnia 19 grudnia 2001 r. w sprawie warunków i trybu udzielania zezwoleń na indywidualny program lub tok nauki oraz organizacji indywidualnego programu lub toku nauki (Dz.U. 2002 nr 3, poz. 28).

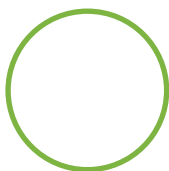
Co dla swoich dzieci mogą zrobić rodzice?

Na rozwój zainteresowań i zdolności uczniów ogromny wpływ ma dom rodzinny. To rodzice/opiekunowie od najmłodszych lat stymulują ich rozwój. Szczególnie ważne jest to w okresie najwcześniejszym, gdy zdolności małych dzieci są jeszcze najbardziej ogólne, a ciekawość świata największa. Zadanie rodziców polega głównie na zachęcaniu dzieci do myślenia, rozwijaniu motywacji do nauki, wzmacnianiu aktywnych postaw. Mogą im podsuwać ciekawe pomysły, zachęcać do zadawania pytań, czytania lektur. Ważne jest też, aby budowali w dzieciach przekonanie o wartości nauki i pracy oraz doceniali ich zainteresowania. W okresie szkolnym, gdy coraz bardziej widoczne są uzdolnienia kierunkowe, dla prawidłowego rozwoju dziecka nieodzowna jest współpraca z nauczycielem oraz wszelkie działania sprzyjające rozwojowi aktywności intelektualnej dziecka.

Nawet wybitne zdolności małych dzieci nie rozwiną się bez wsparcia ze strony otoczenia.

CZĘŚĆ II
Rozwijanie zainteresowań
i uzdolnień historycznych
uczniów w praktyce

Rozdział 1

Jak zainteresować najmłodszych
historią?

Rozwijanie zainteresowań historycznych u dzieci w wieku przedszkolnym i szkolnym powinno rozpocząć się od zaciekawienia ich przeszłością. Nie jest to trudne, zważywszy, że w tym wieku są one szczególnie chłonne wszelkich informacji o otaczającym świecie, chętnie słuchają opowiadań, baśni i legend. Nie potrzebna jest też do tego szeroka wiedza historyczna. Doskonale mogą sobie z tym zadaniem poradzić nauczyciele w przedszkolu czy klasach I–III, jak również rodzice czy dziadkowie. Szczególnie duży potencjał posiada właśnie rodzina. Opowieść o czasach dzieciństwa i młodości członków rodziny może być okazją do uświadomienia dziecku różnic między warunkami życia dawniej i dziś. Opowieść taką można zilustrować zdjęciami z rodzinnego albumu i wyciągniętymi z szuflad pamiątkami. Stare fotografie mogą też być punktem wyjścia do snucia rodzinnych opowieści. Oglądanie tradycyjnych, papierowych fotografii może być ciekawym przedsięwzięciem również z tego powodu, że współcześnie coraz więcej zdjęć dokumentujących życie rodzinne funkcjonuje wyłącznie w wersji elektronicznej i są oglądane na nośnikach elektronicznych. Źródłem wiedzy o dzieciństwie i młodości rodziców współczesnych przedszkolaków coraz częściej bywają również filmy amatorskie nagrane domową kamerą.

Rysunek nr 3.

Historie rodzinne mogą być także okazją do rozmowy o wydarzeniach czy procesach historycznych, które miały wpływ na życie poszczególnych osób. Np. o tym, że dziadkowie czy pradiadkowie w wyniku wojny stracili cały dorobek życia, że musieli zmienić miejsce zamieszkania z powodu zmiany granic państwa polskiego. Oczywiście informacje takie muszą być podane w odpowiednio uproszczony sposób, językiem zrozumiałym dla dzieci. Rozmowy o przodkach stanowią doskonały punkt wyjścia do wspólnego (ze starszymi członkami rodziny) wyszukiwania informacji o przodkach i rysowania drzewa genealogicznego. Przy okazji dziecko uczy się nowych pojęć i rozwija orientację w czasie i przestrzeni. Przekaz rodzinny ma też kolosalne znaczenie dla kształtowania emocjonalnego stosunku do przeszłości.

W przedszkolu i pierwszych klasach szkoły podstawowej dzieci powinny zacząć poznawać historię swojej miejscowości²². Do wzbudzenia zainteresowania można wykorzystać ogromny potencjał, jaki mają lokalne i regionalne podania i legendy. Baśniowy świat, opowieści o królach i księżniczkach uruchamiają wyobraźnię, sprzyjają zapamiętywaniu, pobudzają ciekawość, skłaniają dzieci do zadawania pytań. Wprawdzie niektóre z tych pytań mogą być kłopotliwe, ale warto potraktować je poważnie i wraz z kilkulatkiem poszukać odpowiedzi sięgając do odpowiednich książek lub za pomocą internetu. Dzieci, które potrafią samodzielnie czytać mogą przynajmniej na niektóre pytania poszukać informacji samodzielnie. Po lekturze baśni, kolejnym krokiem mogą być dostosowane do możliwości najmłodszych opowiadania z historii regionu, Polski i świata. Pretekstem do rozmów o przeszłości może być oglądanie relacji telewizyjnych lub bezpośredni udział w uroczystościach rocznicowych i świętach narodowych, np. 11 listopada.

Dobrą okazją do poznawania przeszłości może być spacer po rodzinnej miejscowości, podczas którego dziecko może dowiedzieć się (od rodziców bądź nauczycieli) o ważnych wydarzeniach, które miały miejsce właśnie tutaj lub w okolicy. Warto wyjaśniać dzieciom, kim jest postać, która została upamiętniona na pomniku lub osoba, której imię nosi ulica, przy której mieszka. Nawet najmłodszych zainteresują wyjaśnienia, do czego służyły mury obronne, jak podróżowano w dawnych czasach, jak żyli i ubierali się ludzie w czasach, gdy babcia czy dziadek mieli kilka lat. Wykorzystując stare fotografie, można prześledzić metamorfozy – odszukać przedstawione na nich miejsca i budowle i porównać ich współczesny wygląd z tym sprzed lat, a nawet wieków. Jeżeli jest taka możliwość, dobrze jest zaprowadzić dzieci do muzeum, gdzie mogą zobaczyć przedmioty, jakimi posługiwali się ludzie w dawnych czasach oraz obrazy bądź ryciny przedstawiające znane miejsca w przeszłości. Wiele placówek muzealnych ma również w swojej ofercie zajęcia dla najmłodszych. Aby utrwalić wrażenia z takiej „historycznej” wycieczki, dzieci mogą narysować obrazek lub ulepić model z plasteliny. Dziecięcą wyobraźnię rozbudzać mogą także bardzo popularne w ostatnich latach inscenizacje historyczne, choć wymagają one odpowiedniego komentarza.

Duże możliwości zaciekawienia najmłodszych przeszłością mają filmy i programy o tematyce historycznej dostępne w różnych programach telewizyjnych albo w internecie. Posługują się one obrazem, co znacznie ułatwia zrozumienie wielu pojęć, uczy rozpoznawania przedmiotów niedostępnych w otoczeniu, rozwija wyobraźnię. Należy jednak zwracać uwagę, czy polecane dziecku programy są odpowiednie dla jego wieku i możliwości percepcyjnych.

Rozmawiając z najmłodszymi o historii, należy jednak wziąć po uwagę, że dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym:

- nie mają jeszcze rozwiniętego myślenia abstrakcyjnego. Umiejętność taka pojawia się dopiero około 11. roku życia. Oznacza to, że najmłodszy nie dostrzegają związków przyczynowo-skutkowych; nie łączą ze sobą faktów; większość skojarzeń ma charakter przypadkowy²³;
- nie mają jeszcze wykształconego rozumienia czasu. Dla nich wszystko, co wydarzyło się wcześniej niż dziś – było „dawno”. Pojęcia określające czas (era, tysiąclecie, wiek) są jeszcze zbyt abstrakcyjne,

²² Zgodnie z zapisami w Rozporządzeniu MEN z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół. Załącznik nr 1, Obszar nr 15. Wychowanie rodzinne, obywatelskie i patriotyczne (Dz.U. 2012 nr 0 poz. 977).

²³ R. Vasta, M.M. Haith, S. A. Miller, *Psychologia dziecka*, Warszawa 2004, s. 49.

aby dziecko uchwyciło istotną różnicę pomiędzy wydarzeniami z okresu dzieciństwa dziadków a bitwą pod Grunwaldem.

- znają mały zasób pojęć odnoszących się do przeszłości. Dziecko w tym wieku dopiero, głównie poprzez obserwację, poznaje najbliższe otoczenie i rzeczywistość, w której żyje, uczy się relacji między ludźmi, nazw przedmiotów.
- potrafią skoncentrować uwagę na danym temacie przez czas nie przekraczający 10–15 minut, najlepiej uczą się poprzez zabawę. Warto zatem wybierać dla nich gry i zabawy, w których obecne będą wątki historyczne oraz łączyć różne rodzaje aktywności: zwiedzanie, oglądanie, słuchanie, rysowanie²⁴.

Rysunek nr 4. Wycieczka na Mysią Wieżę, Łukasz 6 lat.

Jednym z najważniejszych narzędzi wspierania rozwoju zainteresowań i zdolności dzieci w zakresie historii jest książka. Jej lektura rozszerza wiedzę i bazę pojęciową ucznia, ułatwia zrozumienie przeszłości, pobudza wyobraźnię i zachęca do samodzielnych poszukiwań. Aby spotkanie z książką przyniosło jak najlepsze rezultaty, powinna być właściwie dobrana zarówno do zainteresowań, predyspozycji i możliwości percepcyjnych uczniów.

Nie tylko najmłodszy potrzebują pomocy w znalezieniu interesujących lektur. Również starsi uczniowie nie zawsze dobrze sobie z tym radzą sami, gdyż nie potrafią trafnie ocenić ich wartości merytorycznej.

²⁴ Tamże, s. 288–291.

nej. Zdarza się, że nawet uczestnicy olimpiady historycznej podają jako lektury pozycje, które trudno zaliczyć do literatury naukowej. Ważnym przewodnikiem w doborze lektur jest zatem nauczyciel nauczania początkowego, nauczyciel historii bądź bibliotekarz.

Wybór książek o tematyce historycznej, które można polecić najmłodszym jest ogromny. Jako przykłady podajemy zaledwie kilka pozycji najnowszej literatury:

Dla najmłodszych:

Bunsch J., Rosik S., *Ale historia! Czyli początki państwa polskiego*, Warszawa 2003.

Leszczyński M., *Bohaterowie historii Polski*, Poznań 2004.

Marciniak S., *Historia Polski dla Piotrka*, Warszawa 2006 (I wydanie – Warszawa 1994).

(Książka dla dzieci ukazująca najważniejsze karty z dziejów Polski od legendarnych początków państwa polskiego do zakończenia II wojny światowej; zawierająca ponad 250 ilustracji oraz mapy historyczne).

Seria „Ciekawe dlaczego...”:

Greenwood R., *Ciekawe dlaczego Kolumb przepłynął ocean i inne pytania na temat podróżników*, Ożarów Mazowiecki 2012.

Macdonald F., *Ciekawe dlaczego Rzymianie nosili togi i inne pytania na temat starożytnego Rzymu*, Ożarów Mazowiecki 2012.

Steele P., *Ciekawe dlaczego zamki miały fosy i inne pytania na temat średniowiecza*, Ożarów Mazowiecki 2012.

Steele P., *Ciekawe dlaczego zbudowano piramidy i inne pytania na temat starożytnego Egiptu*, Ożarów Mazowiecki 2012.

Seria „Kocham Polskę”:

Szarkowie J.J., *Historia Polski dla naszych dzieci*, Warszawa 2011.

Szarkowie J.J., *Nie ma wolności bez Solidarności*, Warszawa 2010.

Szarkowie J.J., *Powstanie Warszawskie. Historia dla najmłodszych*, Warszawa 2009.

(W książeczkach z tej serii znajdują się również pytania sprawdzające, które ułatwiają zapamiętywanie najważniejszych faktów).

Bardzo ilustrowana historia odkryć geograficznych, Poznań 2012.

Beaumont E., E. Paroissien, *Egipt – obrazkowa encyklopedia dla dzieci*, Warszawa 2012.

Borucki M., *Ilustrowana historia Polski*, Warszawa 2006.

Claybourn A., Larhum A., *Bardzo ilustrowana historia wynalazków*, Poznań 2008.

Degan B., *Czika, piesek w getcie* (książka+ płyta DVD), Oświęcim 2012.

Deraime C., Beaumont E., *Prehistoria – obrazkowa encyklopedia dla dzieci*, Warszawa 2012.

Goff Le J., *Historia Europy dla dzieci*, Warszawa 2004.

Gombrich E.H.J., *Krótką historią świata dla młodszych i starszych*, Warszawa 2010.

Górnicka-Boratyńska A., *Zielone pomarańcze czyli PRL dla dzieci*, Warszawa 2010.

Lasocki W.A., *Wojtek spod Monte Cassino*, Warszawa 2012.

Mikołajczykowie M. i A., *Bajeczne dzieje Polski*, Warszawa 2001.

Przewodnik dla dzieci i rodziców po Muzeum Początków Państwa Polskiego, Gniezno 2012.

Rowicki M., *Mały poczet królów dla dzieci przez błazna Częstochmiecha opowiedziane*, Żychlin 2010.

Słowiński S., *Solidarność 1980–1986. Krótka historia dla dzieci*, Warszawa 2010.

Wheatley A., Reid S., *Archeologia dla najmłodszych*, Warszawa 2006.

Wieliczka-Szarek J., *Historia Polski dla naszych dzieci*, Kraków 2008.

Zajączkowski W., Graniak A., *Biskupin – polskie Pompeje*, Biskupin 2012.

Propozycje dla uczniów szkół podstawowych:

Legends i baśnie polskie, Warszawa 2006.

Leszczyński M., *Bohaterowie historii Polski*, Poznań 2004.

Mity greckie dla najmłodszych, Poznań 2000.

O krakowskich pasach i kleparskich kotach. Polskie miasta w baśni i legendzie, wybór i opracowanie B. Tylicka, Łódź 2005.

Seria *Poczet Polskich Królów i Księżąt*, Stanisław Rosik, Przemysław Wiszewski, cz. 1–48, Wrocław 2001–2003.

Seria nieco starsza, ale nadal aktualna – *Tak żyli ludzie w dawnej Polsce* (w jej skład wchodzi 9 tytułów poświęconych poszczególnym okresom):

Cetwiński M., *Od Polski drewnianej do murowanej*, Wrocław 1994.

Fras Z., *Pod berłem trzech cesarzy*, Wrocław 1997.

Fras Z., *W czasach powstań narodowych*, Wrocław 1996.

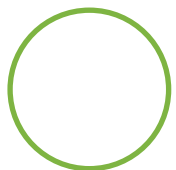
Fras Z., *W czasach Stanisława Augusta Poniatowskiego*, Wrocław 1995.

Fras Z., Maroń J., *Wielkie batalie*, Wrocław 1997.

Suleja W., *W II Rzeczypospolitej*, Wrocław 1996.

Suleja W., *W Polsce Ludowej*, Wrocław 1998.

Zadrożyńska A., *Tradycje świąt dorocznych*, Wrocław 1997.

Rozdział 2

Szybciej, więcej, inaczej...

1. Indywidualizacja pracy z uczniem zdolnym na lekcjach historii

Uczniowie zdolni na lekcjach często się nudzą, ponieważ tempo pracy jest dla nich za wolne, otrzymują zbyt mało nowego materiału, nie potrzebują też tak wielu powtórek, jak ich koledzy. Powodem frustracji może być dla nich również zbyt mała ilość czasu przeznaczanego na zadawanie pytań czy wyjaśnianie wątpliwości. Aby zatem efektywnie wykorzystać tkwiący w uczniach zdolnych potencjał, nauczyciel powinien już na etapie przygotowywania planu pracy zaprojektować formy jej indywidualizacji. Wszystkiego oczywiście nie da się przewidzieć, dlatego nauczyciel na każdej lekcji powinien obserwować uczniów i elastycznie reagować na ich potrzeby.

Indywidualizacja pracy z uczniem zdolnym w klasie odbywa się poprzez modyfikacje w zakresie **celów, treści oraz strategii nauczania:**

- Cele nauczania powinny preferować wyższe kategorie taksonomiczne. Najczęściej na lekcjach nauczyciele koncentrują się na celach takich, jak zapamiętanie czy zrozumienie wiadomości. Uczniom zdolnym opanowanie faktografii, terminologii i zrozumienie prostych związków przyczynowo-skutkowych zazwyczaj nie sprawia trudności. O wiele bardziej istotne jest natomiast wykorzystanie i rozwijanie posiadanego przez nich potencjału intelektualnego. Wynika stąd konieczność położenia w pracy z uczniami zdolnymi dużego nacisku nie na odtwarzanie posiadanej wiedzy, ale na jej wykorzystywanie i zastosowanie oraz na kształcenie umiejętności niezbędnych w pracy historyka (umiejętność analizy, syntezy, formułowanie ocen i hipotez, dostrzeganie ciągłości i zmiany, krytyczną analizę narracji itp.)²⁵. Warto przy tym zwrócić uwagę, że są to umiejętności mające szerokie zastosowanie i przydatne nie tylko w historii, ale w każdej dziedzinie życia.
- Treści nauczania powinny zostać **poszerzone i pogłębione** poprzez wprowadzanie dodatkowych zagadnień i pojęć oraz ich problemowe, przekrojowe i syntetyczne ujęcia. Uczenie się obszerniejszego materiału, często znacznie wykraczającego poza realizowane na lekcjach tematy, zaspokaja specyficzne potrzeby uczniów zdolnych i stanowi dla nich źródło satysfakcji²⁶. Dzięki dodatkowym materiałom mogą oni uzyskać bardziej szczegółowe informacje dotyczące danego zagadnienia (np. jakie działania podejmowała dyplomacja francuska w celu rozbicia kolejnych koalicji antynapoleońskich) lub bardziej ogólne, dotyczące związków przyczynowo-skutkowych, podobieństw i różnic, poglądów historyków na dany temat itp. (np. jak różni historycy oceniają znaczenie testamentu Bolesława Krzywoustego, z czego wynikają różnice w rozwoju gospodarczym między Europą Wschodnią a Zachodnią? Czy współczesną ekspansję islamu można porównać z wyprawami krzyżowymi i podbojem Ameryki przez chrześcijaństwo?²⁷). Narzędziami służącymi do realizacji powyższego celu są najczęściej: podręczniki szkolne z wyższego etapu kształcenia, podręczniki akademickie, lektury dodatkowe, teksty źródłowe (pisane, statystyczne, ikonograficzne) oraz inne źródła informacji historycznej (mapa, film, internet itp.).

Gdy przygotowane przez nauczyciela materiały nie są zbyt obszerne, uczeń może zapoznać się z nimi w trakcie lekcji, np. w czasie, gdy pozostali uczniowie analizują fragmenty tekstu z podręcznika. Jeżeli jednak na zapoznanie się z materiałami konieczne jest przeznaczenie dłuższego czasu, lepiej taką

²⁵ B. Niemierko, *Pomiar wyników kształcenia*, Warszawa, 1999, s. 34–35.

²⁶ E. Chorąży, D. Konieczka-Słowińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole...*, s. 356.

²⁷ M. Kula, *Sugestie do programu nauczania historii*, w: M. Kula, *Historia inaczej*, Warszawa 1998, s. 17.

lekturę polecić jako pracę domową. Ważne jednak, aby w strukturze lekcji nauczyciel zaplanował czas na zaprezentowanie przez ucznia nabytej wiedzy.

- Strategie nauczania powinny być tak dobrane, aby aktywizować ucznia, zachęcać go do samodzielnego myślenia, porównywania, wyciągania wniosków, restrukturyzacji poznawanych treści itp. Szczególne znaczenie ma zatem systematyczne:
- stosowanie zapisów graficznych pozwalających na **wizualizację własnego toku myślenia**²⁸;
- **werbalizowanie procesu myślowego** podczas pracy nad rozwiązaniem problemu – działanie takie pomaga w dokładnym przeanalizowaniu wszystkich aspektów zagadnienia;
- doskonalenie umiejętności **zadawania pytań**²⁹;
- stawianie ucznia w **sytuacji badawczej** – analizując różne źródła, dochodzi samodzielnie do wniosków i ocen;
- aranżowanie **kontaktu ze specjalistami i ekspertami**, np. wykładowcami wyższych uczelni, pracownikami archiwów i muzeów;
- organizowanie sytuacji dydaktycznych **aktywizujących i angażujących** emocjonalnie ucznia, jak np. konkursy, gry dydaktyczne, prezentacje, dyskusje, debaty;
- przydzielanie uczniom zdolnym **indywidualnych zadań o wyższym stopniu trudności**. Mogą one być przydzielane zamiast zadań wykonywanych przez pozostałych uczniów bądź dodatkowo i dotyczyć zagadnień realizowanych na lekcjach albo wykraczać poza podstawę programową.

Nauka zadawania pytań

Małe dzieci zadają ogromną liczbę pytań, ale jako uczniowie stają się coraz bardziej pasywni. Umiejętne zadawanie pytań jest natomiast ważnym elementem procesu uczenia i warunkiem postępów i rozwoju. Nauczyciel powinien zatem tworzyć atmosferę sprzyjającą ich zadawaniu.

Przykład 1.

Po podaniu tematu lekcji poprosz uczniów, aby w parach wynotowali wszystko, co już wiedzą na dany temat. Następnie poprosz, aby sformułowali pytania, na które chcieliby uzyskać odpowiedzi w trakcie lekcji. W analogiczny sposób można postąpić na końcu lekcji – wówczas zadaniem uczniów będzie wymyślenie jak największej liczby pytań do omówionych treści nauczania. Na część z nich uczniowie mogą poszukać odpowiedzi samodzielnie w domu. W wielu przypadkach niezbędna będzie jednak pomoc nauczyciela, a na niektóre z uczniowskich pytań zapewne nie da się udzielić rzetelnej, zgodnej z aktualnym stanem wiedzy naukowej odpowiedzi.

Przykład 2.

Kreatywne i inspirujące jest odwrócenie sytuacji, jaka ma zazwyczaj miejsce w trakcie pracy z podręcznikiem, tekstem źródłowym lub źródłem ikonograficznym. Uczniowie, zamiast odpowiadać na pytania przygotowane przez nauczyciela, sami je formułują. Najefektywniej przebiega to ćwiczenie w grupach równoległych – na pytania przygotowane przez jedną grupę odpowiadają członkowie drugiej. Autorzy pytań muszą wówczas ocenić, czy uzyskali satysfakcjonującą ich odpowiedź. Doskonałą motywacją dla

²⁸ Szerzej na temat zapisów graficznych s. 55–56. Por. Buzan T., *Mapy twoich myśli*, Łódź 1999.

²⁹ J. Bates, S. Munday, *Dzieci zdolne, ambitne i utalentowane*, Warszawa 2005, s. 38–42.

uczniów jest też zapowiedź, że niektóre z przygotowanych przez nich pytań zostaną wykorzystane przez nauczyciela na sprawdzianie lub pracy klasowej. Ćwiczenie takie zmusza dzieci do odmiennego i twórczego spojrzenia na analizowany problem oraz przemyślanego i precyzyjnego zadawania pytań³⁰.

Oba ćwiczenia można stosować zarówno na lekcjach, jak też na zajęciach koła historycznego.

Zadania indywidualne

Na rozwój ucznia zdolnego stymulujący wpływ mają zadania o wyższym poziomie trudności, wymagające dużego wysiłku intelektualnego. Szczególną satysfakcję mogą sprawić im zadania polegające na poszukiwaniu i weryfikowaniu wiadomości w wielu różnych źródłach informacji historycznej (tekst źródłowy, teksty historiograficzne różnych autorów, mapy, dane statystyczne, źródła ikonograficzne, filmy fabularne, literatura piękna itp.). Pracując na różnorodnym materiale chętnie formułują własne oceny i hipotezy dotyczące faktów, wydarzeń i postaci historycznych. Z zainteresowaniem podejmują też próby samodzielnego wyjaśnienia różnic dostrzeżonych w ich opisach i ocenach. Ważne jest zatem, aby nie wyręczać uczniów podając im gotowe oceny i wyjaśnienia, nawet jeśli podjęte przez nich próby nie zawsze będą udane.

Większość uczniów chętnie podejmuje wyzwania, nie zawsze jednak potrafią właściwie ocenić swoje możliwości. Może się zatem zdarzyć, że uczeń przystąpił do wykonania dodatkowego zadania, ale ze względu na brak dostatecznej wiedzy i umiejętności zrezygnował z jego ukończenia albo wykonał je błędnie. W takiej sytuacji nie może on uzyskać oceny negatywnej.

Zadania indywidualne uczniowie mogą realizować:

- **przed lekcją**, na której dane zagadnienie będzie omawiane (zadanie domowe). Uczeń zainteresowany z odpowiednim wyprzedzeniem otrzymuje do przygotowania określone zagadnienie wraz ze wskazówkami dotyczącymi źródeł pozyskania informacji. Zostaje też wyznaczony termin, forma i cel prezentacji przygotowanego przez niego materiału (zwykle stanowi on jedno z zagadnień omawianych na danej lekcji). Pozostawienie uczniom pewnej swobody w wyborze formy prezentacji oraz doborze literatury korzystnie wpływa na poziom ich zaangażowania w wykonanie zadania. W trakcie przygotowań powinni mieć możliwość skonsultowania wyników pracy z nauczycielem (konsultacje mogą odbywać się również za pośrednictwem poczty elektronicznej lub komunikatora internetowego). Ten etap może być pominięty wyłącznie w sytuacji, gdy uczeń posiada już w tym zakresie spore doświadczenie, a zadanie jest stosunkowo proste (np. przygotowanie biogramu, zestawienie danych statystycznych, zebranie ciekawostek na dany temat, itp.). Konsultacje są bardzo ważne dla ucznia, gdyż dają mu możliwość wyjaśnienia ewentualnych wątpliwości i upewnienia się, co do ostatecznej formy pracy (uczniowie mają często kłopoty z selekcją informacji, konstrukcją oraz długością wystąpienia). Są one także ważne dla nauczyciela, gdyż w ich trakcie może on skontrolować i ewentualnie skorygować przebieg pracy oraz upewnić się, że zadanie zostanie zrealizowane prawidłowo z korzyścią dla zainteresowanego oraz dla całej klasy.

³⁰ Przykłady zaczerpnięte z: J. Bates, S. Munday, *Dzieci zdolne, ambitne i utalentowane...*, s. 40–42.

Formą zadania dodatkowego o wyższym poziomie trudności może być powierzenie uczniom zdolnym przygotowania jednego z zagadnień przewidzianych do omówienia na danej lekcji, a w starszych klasach przedstawienie referatu lub prezentacji obejmującej istotną część tematu danej lekcji;

Należy upewnić się, czy uczeń ma dostęp do wskazanej literatury i czy jest ona odpowiednio dobrana pod względem trudności do jego możliwości percepcyjnych – nie możemy wymagać od niego zapoznania się ze zbyt długimi i trudnymi tekstami prac naukowych.

- **w trakcie lekcji** – wówczas zadanie dodatkowe musi być odpowiednio wkomponowane w tok lekcji, a załączone materiały (fragmenty opracowań, źródła historyczne i statystyczne, materiały ikonograficzne itp.) odpowiednio krótsze. Zadanie takie może być również wykonane przez grupę uczniów o podobnych predyspozycjach. Narzędziem indywidualizacji pracy z uczniem zdolnym na lekcji mogą być również karty pracy zawierające odpowiednio trudniejsze zadania. W trakcie pracy nad zadaniami dodatkowymi uczniom może nasuwać się szereg pytań i wątpliwości. Ich wyjaśnienie nie zawsze będzie możliwe na lekcjach, dlatego bardzo ważną rolę odgrywają indywidualne spotkania z nauczycielem, w trakcie których można nie tylko dokładnie przeanalizować te materiały, ale także prześledzić i ewentualnie skorygować tok rozumowania uczniów;

Uczniom, którzy podejmują się wykonania zadań dodatkowych muszą zostać stworzone warunki do zaprezentowania wyników pracy na forum klasy (grupy, koła historycznego).

- **po lekcji** – jako pracę domową o charakterze podsumowującym, poszerzającym kontekst historyczny, porównawczą, syntetyzującą itp. Wartościowym zadaniem może być sporządzenie konspektu/notatki/recenzji z przeczytanej lektury uzupełniającej albo napisanie pracy (powinna ona zostać sprawdzona i oceniona przez nauczyciela). Również w tym wypadku szczególnie wartościowa będzie możliwość indywidualnej rozmowy ucznia z nauczycielem lub konsultacji z innym historykiem – specjalistą w danej dziedzinie. Uzyskana w ten sposób dodatkowa wiedza będzie dla ucznia źródłem satysfakcji, ale może być też wykorzystana na lekcjach powtórzeniowych i sprawdzianach (na sprawdzianie/pracy klasowej można zaplanować dodatkowe zadania dla ochotników).

Zadanie dodatkowe nie może być:

- zbyt trudne;
- zbyt czasochłonne;
- źle dobrane do zainteresowań ucznia;
- nieprecyzyjne;
- narzucone przez nauczyciela.

Stawiając uczniowi zbyt wygórowane wymagania, możemy skutecznie zniechęcić go do poznawania historii!

Dodatkowa praca powinna być oceniona, choć nie zawsze musi się ona wyrażać stopniem szkolnym. Cenne dla ucznia są również komentarze, uwagi i pochwały nauczyciela oraz opinie kolegów (ocena koleżeńska). Pozytywna ocena nie tylko wzmacnia wiarę we własne możliwości, ale ma również walor wychowawczy, a dodatkowo wpływa motywująco na innych, zachęcając do podejmowania wyzwań. O osiągnięciach ucznia powinni na bieżąco być informowani również rodzice/opiekunowie.

Przykłady zadań indywidualnych

Poniższe zadania mogą zostać opracowane przez uczniów w różnej formie – poczynając od wypowiedzi ustnych poprzez różnego rodzaju prace pisemne, prezentacje multimedialne, zestawienia, plakaty – w zależności od celu zajęć dydaktycznych, na których będzie prezentowana dana praca, specyfiki tematu oraz osobistych preferencji ucznia. Należy jednak zadbać o wcześniejsze przygotowanie ucznia do stosowania danej formy, np. przygotowywania prezentacji PowerPoint lub zapisów graficznych (np. SWOT, metaplan itp.)³¹. Wskazówki bibliograficzne mają charakter sugestii – do opracowania odpowiedzi można wykorzystać również inną literaturę lub źródła.

Zagadnienie	Propozycje zadań
Najdawniejsze dzieje człowieka	- Po co współczesnym ludziom wiedza o odległej przeszłości*? - Jakimi metodami posługiwali się archeolodzy dawniej, a jakimi dziś? Wykorzystaj: Archeologia lotnicza – www.iaepan.edu.pl/~zbikob. [dostęp 10.10.2012 r.] Biskupin... i co dalej? <i>Zdjęcia lotnicze w polskiej archeologii</i>, pod red. J. Nowakowskiego, A. Prinke, W. Rączkowskiego, Poznań 2005. C.W. Ceram, <i>Bogowie, groby i uczeni</i>, Warszawa 2002. Encyklopedia „Odkrycia Młodych”, nr 6 – <i>Pierwsi ludzie</i>, Warszawa 1991. Z. Kobyliński, <i>Archeologia lotnicza w Polsce. Osiem dekad wzlotów i upadków</i>, Warszawa 2005. L. R. Nougier, <i>Tak żyli ludzie – czasy prehistoryczne</i>, Wrocław 1991.
Cywilizacje Bliskiego Wschodu	- W jaki sposób powstanie państw wpłynęło na życie ludzi? Oceń, czy te zmiany były dla nich korzystne*? - Jaką rolę odgrywała religia i kapłani w państwach Bliskiego Wschodu*? - Oceń, jakie znaczenie miało odczytanie pisma starożytnych Egipcjan przez Champolliona*. Wykorzystaj: C.W. Ceram, <i>Bogowie, groby i uczeni</i>, Warszawa 2002. Encyklopedia „Odkrycia Młodych” – <i>Egipt i Nil</i>, Warszawa 1991, nr 13. A. Dembska, <i>Słownik. Kultura starożytnego Egiptu</i>, Warszawa 1995. B. McDermott, <i>Odczytanie hieroglifów egipskich</i>, Warszawa 2002. L. Mrozwicz, <i>Historia powszechna. Starożytność</i>, seria „Zrozumieć dzieje”, Poznań 2001. G. Rachet, <i>Słownik cywilizacji egipskiej</i>, Katowice 2006. <i>Tajemnice papirusów</i>, praca zbiorowa pod red. J. Lipskiej, Wrocław 2005.

³¹ Zadania z gwiazdką przeznaczone są dla uczniów młodszych (II etap edukacyjny), choć po odpowiedniej modyfikacji wymagań mogą mieć również zastosowanie w pracy z gimnazjalistami i licealistami.

Cywilizacja grecka	• Czy Sokratesa można uznać za ofiarę demokracji? Zestaw argumenty za i przeciw. • Jakie były przyczyny korupcji i defraudacji środków publicznych w starożytnej Grecji? Jakimi metodami próbowano im przeciwdziałać? Czy problem korupcji i defraudacji dotyczył tylko starożytnych Greków? Porównaj metody przeciwdziałania tym zjawiskom w starożytności i współcześnie. • Zapoznaj się z tekstem Peryklesa na temat demokracji ateńskiej. Jakie cechy tego ustroju autor uznał za najważniejsze? Czy według dzisiejszych standardów ocena demokracji ateńskiej jest tak samo pozytywna, jak ocena Peryklesa? Wykorzystaj: Np. Tukidydes, <i>Wojna peloponeska</i>, tłum. K. Kumaniecki, Wrocław 1991 lub T. Mosiek, <i>Historia. Starożytność i średniowiecze. Ćwiczenia ze źródłami</i>, Poznań 2001, s. 11. • Dlaczego dorobek starożytnych Greków uważany jest za fundament kultury europejskiej*? Wykorzystaj: W. Kopaliński, <i>Słownik mitów i tradycji kultury</i>, Warszawa 1998. L. Mrozewicz, <i>Historia powszechna. Starożytność</i>, seria „Zrozumieć dzieje”, Poznań 2001. <i>Świat starożytny – Encyklopedia PWN.pl</i> [CD-ROM], Warszawa 2001. • Oceń rolę sportu w życiu starożytnych Greków*. Czy dziś sport odgrywa podobną rolę w życiu Europejczyków, jak w życiu starożytnych Greków? • Dlaczego współcześnie nawiązujemy do tradycji igrzysk olimpijskich*? Czy idee sportowej rywalizacji są tak samo rozumiane dziś, jak w starożytności? Wykorzystaj: J. Swaddling, <i>Starożytne igrzyska olimpijskie</i>, Warszawa 2004. • Czy imperium Aleksandra Wielkiego musiało się rozpaść? Przeprowadź analizę za pomocą metaplanu. Wykorzystaj: P. Green, <i>Aleksander Wielki</i>, Warszawa 2002. M. Milczanowski, <i>Podboje Aleksandra Wielkiego 336–323 p.n.e.</i>, Warszawa 2005.
Cywilizacja rzymska	• Jak zmieniło się życie ludności terenów podbitych przez Rzymian? Oceń, czy panowanie rzymskie oznaczało dla nich utratę wolności, czy awans cywilizacyjny*? • Oceń wkład starożytnych Rzymian w rozwój prawa europejskiego. Wyszukaj przykłady zasad prawnych funkcjonujących we współczesnym prawodawstwie polskim, które mają swą genezę w starożytnym Rzymie. • Czy starożytny Rzym mógł istnieć bez niewolników? Wykorzystaj: A. Baker, <i>Gladiatorzy</i>, Warszawa 2002. L. Mrozewicz, <i>Historia powszechna. Starożytność</i>, seria „Zrozumieć dzieje”, Poznań 2001. B. Nowaczyk, <i>Powstanie Spartakusa 73–71 p.n.e.</i>, Warszawa 2008. • Porównaj cele wojenne starożytnych Greków i Rzymian. Sformułuj wnioski. Wykorzystaj: P. Iwaszkiewicz, W. Łoś, M. Stępień, <i>Słownik. Władcy i wodzowie starożytności</i>, Warszawa 1998. D. Gazda, <i>Armie świata antycznego. Republika rzymska i Kartagińczycy</i>, Warszawa 2007. P. Matyszak, <i>Wrogowie Rzymu</i>, Warszawa 2007. P. Cartledge, <i>Spartanie. Świat wojowników</i>, Warszawa 2005. G. Lach, <i>Sztuka wojenna starożytnej Grecji</i>, Warszawa 2008.

	• Porównaj rozmieszczenie miast i dróg w cesarstwie rzymskim ze współczesną mapą Europy. Sformułuj wnioski*. Wykorzystaj: J. Wielowiejski, <i>Na drogach i szlakach Rzymian</i>, Warszawa 1984.
Dziedzictwo antyku	• Jak w starożytności pojmowano wolność jednostki, a jak współcześnie? • Czym różniła się cywilizacja starożytnego Wschodu od cywilizacji greckiej i rzymskiej?
Spółeczeństwo średniowiecznej Europy	• Dlaczego w Bizancjum nie wykształciło się społeczeństwo stanowe? • Napisz, jak wyglądałoby Twoje życie, gdybyś był mieszkańcem średniowiecznego miasta*? • Wyobraź sobie, że jesteś średniowiecznym rycerzem i szukasz miejsca na budowę zamku. Które miejsce w Twojej najbliższej okolicy najlepiej nadaje się do tego celu? Wyjaśnij dlaczego*. • Jak zmieniło się rozumienie etosu rycerskiego na przestrzeni dziejów? Wykorzystaj: J. Wróbel, <i>Od bohatera do gangstera</i>, http://grunwald600.com/pliki/Grunwald600__(bsd1o).pdf [dostęp 1.10.2012] • Omów średniowieczne poglądy na pracę. Jak ewoluowały one w kolejnych epokach? Z czego wynikały te zmiany? Wykorzystaj: L. Benevolo, <i>Miasto w dziejach Europy</i>, Warszawa 1995. J. Le Goff, <i>Sakiewka i życie. Gospodarka i religia w średniowieczu</i>, Gdańsk 1995. H. Samsonowicz, <i>Życie miasta średniowiecznego</i>, Poznań 2001.
Wyprawy krzyżowe	• Jakimi argumentami papież zachęcał rycerzy do udziału w krucjacie? Czy warto było przyłączyć się do krucjaty? Jakie korzyści lub straty wiązały się z udziałem w krucjacie? • Jak wyglądało życie codzienne uczestnika krucjaty*? • Czy dziś w świecie Zachodu możliwe byłoby zorganizowanie podobnego ruchu?
Walka o władzę w średniowiecznej Europie	• Dlaczego nie udało się odbudować imperium rzymskiego na Zachodzie Europy? • Oceń, czy walka papieżstwa z cesarstwem o panowanie w średniowiecznej Europie miała szansę na jednoznaczne rozstrzygnięcie? • Dlaczego konkordat w Wormacji miał charakter kompromisowy?
Polska pierwszych Piastów	• Dlaczego Mieszko I przyjął chrzest? Jakimi przesłankami się kierował? Czy z dzisiejszej perspektywy decyzja podjęta przez Mieszka I była słuszna*? • Jak potoczyłyby się losy państwa polskiego, gdyby Mieszko I przyjął chrzest z Bizancjum*? • Jakie znaczenie dla młodego państwa ma wprowadzenie jednej religii? Wykorzystaj arkusz analizy SWOT*. • Kiedy religia wzmacnia państwo, a kiedy utrudnia jego rozwój? Podaj przykłady. • Przeczytaj fragment książki Gerarda Labudy (G. Labuda, <i>Pierwsze państwo polskie</i>, Kraków 1989, s. 57–58), a następnie wyjaśnij, jak autor przedstawia genezę powstania państwa polskiego? Poszukaj hipotez na temat powstania innych krajów europejskich. • Stosując analizę SWOT, przeanalizuj sytuację polityczną – wewnętrzną i zewnętrzną – Bolesława Chrobrego w czasie zjazdu gnieźnieńskiego.

	Wykorzystaj: J. Głosik, <i>Zanim nastali Słowianie</i>, Warszawa 2001. A. Kokowski, <i>Starożytna Polska</i>, Warszawa 2005. A. Michałek, <i>Słowianie zachodni. Początki państwowości</i>, Warszawa 2006. J. Strzelczyk, <i>Mieszko Pierwszy</i>, Poznań 1992. <i>U źródeł Polski, do roku 1138</i>, pod red. M. Derwicha, Wrocław 2003. • Dlaczego św. Stanisław został patronem Polski? Czy Twoim zdaniem jest postacią odpowiednią do tej roli? Wykorzystaj arkusz analizy SWOT*. Wykorzystaj: G. Labuda, <i>Św. Stanisław biskup krakowski, patron Polski</i>, Poznań 2000.
Polska dzielnicowa i zjednoczona	• Czy zgadzasz się z tezą, że tzw. testament Bolesława Krzywoustego był „bombą z opóźnionym zapłonem”? • Gdybyś był na miejscu Bolesława Krzywoustego, komu przekazałbyś tron? Uzasadnij swoje stanowisko*. • Oceń, czy decyzja Bolesława Krzywoustego była zgodna z polską racją stanu? Wykorzystaj: A. Jureczko, <i>Testament Krzywoustego</i>, Kraków 1988. Z.S. Pietras, <i>Bolesław Krzywousty</i>, Poznań 2000. • Czy decyzja Kazimierza Wielkiego o przekazaniu tronu polskiego Andegawenom była słuszna? Czy król miał inne możliwości? Oceń je. • Czy będąc na miejscu Kazimierza Wielkiego, postąpiłbyś tak samo w kwestii następstwa tronu? Wyjaśnij dlaczego. • Czy Andegawenowie rządili Polską, kierując się polską racją stanu? • Co trzeba zrobić, aby będąc władcą zasłużyć na przydomek „Wielki”**?
Polska w dobie unii z Litwą	• Oceń znaczenie bitwy pod Grunwaldem z perspektywy Polaków, Litwinów, Rosjan i Niemców. Wykorzystaj: R. Petrauskas, <i>Grunwaldu życie pośmiertne od XV do XX w. w historiografii litewskiej, białoruskiej i sowieckiej</i>, w: <i>Wojna, pamięć, tożsamość. O bitwach i mitach bitewnych</i>, pod red. J. Piskorskiego, Warszawa 2012, s. 147–166. S. Dyroff, <i>Grunwald w historiografii i tradycji polskiej oraz niemieckiej</i>, tamże, s. 130–146. • Paweł Włodkowic na soborze w Konstancji mówił o wojnie sprawiedliwej. Czy uważasz, że są wojny sprawiedliwe? Jeśli tak, wskaż przykłady konfliktów, które można zakwalifikować do tej kategorii. • Przeczytaj opis bitwy pod Grunwaldem Jana Długosza oraz przeanalizuj reprodukcję obrazu Jana Matejki „Bitwa pod Grunwaldem”. Znajdź w tych źródłach dowody, że bitwa pod Grunwaldem była ważnym wydarzeniem w historii Polski*. Wykorzystaj: J. Dąbrowski, <i>Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej</i>, z. 24, Kraków 1923 lub T. Mosiek, <i>Historia. Starożytność i średniowiecze. Ćwiczenia ze źródłami</i>, Poznań 2001, s. 70–73. S. Patlewicz, <i>Bitwa pod Grunwaldem na tle wielkich bitew średniowiecza</i>, http://grunwald600.com/pliki/Grunwald600__(40i9y).pdf [dostęp 1.10.2012] Przemówienie prof. Henryka Samsonowicza na uroczystej inauguracji obchodów 600. rocznicy bitwy pod Grunwaldem, http://grunwald600.com/pl/przemowienie_prof_henryka_samsonowicza_na_uroczystej_inauguracji_obchodow_600_rocznicy_bitwy_pod_grunwaldem.html [dostęp 1.10. 2012]

Humanizm i renesans	• Na przykładzie przełomu średniowiecza i odrodzenia zastanów się, jaki sens ma określanie ram czasowych epok. Czy momenty przełomowe mają istotne znaczenie dla żyjących wówczas ludzi, czy tylko dla potomnych? • Czy współcześnie można być człowiekiem renesansu? Uzasadnij odpowiedź*. • Czy dzisiaj bycie człowiekiem renesansu uznawane jest za ideał? Wyjaśnij dlaczego. • Na podstawie samodzielnie wyszukanych źródeł informacji, ustosunkuj się do popularnej tezy: „Średniowiecze to okres ciemnoty, zabobonów i zacofania”. Zastanów się nad racjami zwolenników i przeciwników tego twierdzenia. Wykorzystaj: Artykuł „Cyfrowa gra średniowiecznych symboli” zamieszczony na portalu „Historia i media” [historiaimedia.org/2012/11/27/cyfrowa-gra-sredniowiecznych-symboli, [dostęp 1.10.2012 r.] oraz książkę J. Putka, <i>Mroki średniowiecza; obyczaje, przesady, fanatyzm, okrucieństwo i ucisk społeczny w Polsce</i>, Warszawa 1985.
Odkrycia geograficzne	• Konkwistadorzy – barbarzyńcy czy bohaterowie? Spróbuj rozstrzygnąć kwestię z punktu widzenia: Europejczyka żyjącego w XVI wieku i Europejczyka żyjącego współcześnie. • Czy w XVI wieku wzięłybyś udział w wyprawie morskiej w nieznaną? Jakie argumenty mogłyby Cię do niej przekonać*? • Wyobraź sobie, że masz możliwość przeprowadzenia wywiadu z Krzysztofem Kolumbem pod koniec jego życia. Jakie pytania byś mu zadała*? • Wyobraź sobie, że jesteś członkiem wyprawy Krzysztofa Kolumba. Opisz przebieg podróży oraz towarzyszące jej emocje.
Rozłam w Kościele zachodnim	• Które decyzje soboru trydenckiego miały Twoim zdaniem największe znaczenie? Uzasadnij dlaczego. Wykorzystaj technikę rankingu diamentowego. • Czy Anglia byłaby protestancka, gdyby Henryk VIII uzyskał od papieża rozwód z Katarzyną Medycejską? • Udowodnij, że religie protestanckie przyczyniły się do rozwoju kapitalizmu. Wykorzystaj: S. Grzybowski, <i>Marcin Luter</i>, Kraków 2004. J. Tazbir, <i>Państwo bez stosów i inne szkice</i>, Kraków 2000.
Unie polsko-litewskie i polsko-węgierskie	• Porównaj skutki unii zawartych przez Polskę z Litwą i Węgrami w XIV i XV wieku. Oceń ich znaczenie z punktu widzenia Polski, Litwy i Węgier: a) w czasach, kiedy były zawarte; b) współcześnie. • Jakie wnioski wynikają z analizy tych unii dla współczesnych Europejczyków? • Wskaż inne przykłady unii w Europie. Jak potoczyły się ich losy? Wykorzystaj: W. Felczak, <i>Historia Węgier</i>, Wrocław 1983. S. Sroka, <i>Z dziejów stosunków polsko-węgierskich w późnym średniowieczu</i>, Kraków 1995. W. Uruszczaak, <i>Państwo pierwszych Jagiellonów</i>, Dzieje narodu i państwa polskiego, Warszawa 1999. R. Zenderowski, <i>Od unii personalnej do Unii Europejskiej. Modele jednoczenia narodów na przykładzie Polski i Litwy</i>, http://grunwald600.com/pliki/Grunwald600__(7wmmr).pdf [dostęp 1.10.2012 r.]

	• Znajdź informacje na temat unii angielsko-szkockiej. Wskaż podobieństwa i różnice między tą unią a unią polsko-litewską. Jak sądzisz, czym są one spowodowane? Wykorzystaj: M. Bogucka, <i>Maria Stuart</i>, Warszawa 2009. S. Grzybowski, <i>Pretendenci i górale. Z dziejów unii szkocko-angielskiej</i>, Warszawa 1971. S. Zabieglik, <i>Historia Szkocji</i>, Gdańsk 2000.
Polska i Litwa w czasach ostatnich Jagiellonów	• Oceń, który system jest według Ciebie lepszy: taki, w którym posłowie są związani z mieszkańcami, którzy go wybrali (instrukcje poselskie, sejmiki relacyjne), czy współczesny, w którym poseł posiada mandat wolny, jest reprezentantem całego narodu i nie wiąże go żadne instrukcje? Odpowiedź uzasadnij. Wykorzystaj: J. Maciszewski, <i>Szlachta polska i jej państwo</i>, Warszawa 1986. A. Wyczański, <i>Polska w Europie XVI stulecia</i>, Poznań 1999. • Czy hołd pruski był zgodny z polską racją stanu? Uzasadnij swoją ocenę. • Jaką decyzję w sprawie Prus podjąłbyś na miejscu Zygmunta Starego? Sporządź drzewo decyzyjne*. • Dlaczego Zygmunt August nie wyznaczył następcy wzorem Kazimierza Wielkiego? • Jak mogłyby potoczyć się losy Rzeczypospolitej, gdyby Zygmunt August miał potomka lub wyznaczył następcę? • W jaki sposób wolna elekcja wpłynęła na zasady ustrojowe państwa polskiego? • Czy demokracja szlachecka była korzystna dla Polski*? Uzasadnij swoją ocenę w oparciu o analizę funkcjonowania demokracji szlacheckiej w XVI, XVII i XVIII w. • Dlaczego bogaci mieszczenie nabywali tytuły szlacheckie?
Społeczeństwo i ustrój Rzeczypospolitej Obojga Narodów	• Czy reformy planowane przez Jana III Sobieskiego miały szansę powodzenia? Uzasadnij swoją ocenę. • Dlaczego ustrój demokracji szlacheckiej w XVI wieku dobrze funkcjonował, a w XVII wieku doszło do kryzysu? • Rzeczpospolita była państwem wielonarodowym i wielowyznaniowym. Oceń konsekwencje tego faktu, wykorzystując metodę „myślących kapeluszy” de Bono. Wykorzystaj: J. Maciszewski, <i>Szlachta polska i jej państwo</i>, Warszawa 1986. H. Samsonowicz, J. Tazbir, T. Łebkowski, T. Nałęcz, <i>Polska. Losy państwa i narodu do 1939 r.</i>, Warszawa 2003, s. 133–215. A. Sucheni-Grabowska, <i>Spory królów ze szlachtą w złotym wieku</i>, Warszawa 1988. • W jaki sposób barok i sarmatyzm wpłynęły na kulturę, obyczaje i poglądy polityczne polskiej szlachty? Wykorzystaj: M. Bogucka, <i>Życie codzienne w Gdańsku w XVI–XVII wieku</i>, Warszawa 1967. W. Czaplinski, J. Długosz, <i>Życie codzienne magnaterii polskiej w XVII wieku</i>, Warszawa 1982. • Których wojen Rzeczpospolita mogła uniknąć w XVII wieku? • Zapoznaj się z informacjami na temat husarii zamieszczonymi na stronie internetowej Muzeum Wojska Polskiego – wystawy – Sala XVII wieku. [www.muzeumwp.pl/wystawy/11,sala-xvii-wieku] oraz Sala Sobieskiego [www.muzeumwp.pl/wystawy/12,sala-sobieskiego] [dostęp 1.10.2012 r.]. Oceń skuteczność husarii na polu bitwy w XVII wieku.

Absolutyzm	• Na przykładzie reform przeprowadzonych przez Piotra I w Rosji wyjaśnij, na czym polegała odgórna modernizacja państwa. Oceń jej skuteczność. • Oceń, czy szlachta powinna poprzeć władcę dążącego do absolutyzmu, czy bronić prawa swego stanu do współudziału w rządach? Wykorzystaj: A. Mączak, <i>Rządzący i rządzeni. Władza i społeczeństwo w Europie wczesnonowożytnej</i>, Warszawa 1986.
Rozbiory Polski	Zapoznaj się z opiniami dwóch historyków [S. Grodziski, <i>Polska w czasach przełomu (1764–1815)</i>. Wielka historia Polski, t. 6, Kraków 1999, s. 53–55 oraz Z. Zielińska, <i>Ostatnie lata Pierwszej Rzeczypospolitej</i>. Dzieje państwa i narodu, Warszawa 1986, s. 16]³² na temat konfederacji barskiej, a następnie odpowiedz na pytania: 1. Z którą opinią się zgadzasz i dlaczego? 2. Dlaczego, pomimo tak wielu lat, jakie upłynęły od omawianych wydarzeń, konfederacja barska jest różnie oceniana? Czy znasz inne wydarzenia historyczne, co do oceny których nie ma konsensusu wśród badaczy? Wyjaśnij, dlaczego tak się dzieje. • Dlaczego nie udało się naprawić ustroju Rzeczypospolitej*? • Czy, gdyby reformy oświeceniowe przyniosły oczekiwane rezultaty, doszłoby do rozbiórów Polski w XVIII wieku?
Revolucja francuska	• Czy terror może być metodą walki o wolność? Czy są sytuacje, w których terror można usprawiedliwić? Podaj przykłady. • Uzasadnij tezę, że Ludwik XVI musiał zginąć w wyniku rewolucji. Wykorzystaj technikę metaplanu. • Na przykładzie rewolucji francuskiej uzasadnij słuszność stwierdzenia, że rewolucja pożera własne dzieci. Czy w przypadku innych rewolucji teza ta jest również uzasadniona?
Epoka napoleońska	• Na przykładzie Napoleona przedstaw rolę jednostki w historii*. • Czy Twoim zdaniem Napoleon Bonaparte był grabarzem, czy kontynuatorem rewolucji? Wykorzystaj: W. Łazuga, <i>Historia powszechna. Wiek XIX</i>, seria „Zrozumieć dzieje”, Poznań 1999, s. 38–56. A. Nieuważny, <i>Czasy napoleońskie</i>, Wrocław 2001. A. Zahorski, <i>Napoleon</i>, Warszawa 1985.

³² **Źródło 1.** Bilans konfederacji barskiej był tragiczny, i to na wszystkich polach: gospodarczym, militarnym i politycznym. Kraj uległ niebywałemu zniszczeniu. Wojska konfederackie grabiły dobra ziemskie króla i jego popleczników, wojska wierne królowi mściły się na dobrach zwolenników konfederacji, zaś wojska wierne królowi okrutnie postępowały wobec jednych i drugich. Działania wojenne wszystkich stron toczyły się kosztem miejscowej ludności, miejskiej i wiejskiej [...].

Polityczne konsekwencje konfederacji barskiej były najgorsze z możliwych. Choć walczone z wojskami rosyjskimi, teatrem działań wojennych był własny kraj, przez cztery lata wykrwawiany i niszczone. Wojna zahamowała pierwszy program reform [...].

[Źródło: S. Grodziski, *Polska w czasach przełomu (1764–1815)*. Wielka historia Polski, t. 6, Kraków 1999, s. 53–55].

Źródło 2. Niezależnie od pobudek i rozgrywek wśród politycznych szefów, dla rzesz szlachty, które w ciągu czterech lat walczyły o wiary i wolność, konfederacja barska była przeżyciem nader ważkim. Czteroletnia epopeja Baru to de facto dzieje niewypowiedzianej wojny polsko-rosyjskiej. Za udział w niej, który stanowił doświadczenie walki o niepodległość, kilka tysięcy braci zapłaciło Sybirem. Cztery lata walki zaowocowały też żywą, w następnych latach, legendą. Wielu historyków widzi w konfederacji pierwsze powstanie narodowowyzwolencze.

[Źródło: Z. Zielińska, *Ostatnie lata Pierwszej Rzeczypospolitej*. Dzieje państwa i narodu, Warszawa 1986, s. 16].

	• Czy Kościuszko słusznie odmówił współpracy z Napoleonem? Przeprowadź analizę, wykorzystując arkusz SWOT.
Rozwój cywilizacji przemysłowej	• Oceń znaczenie wynalazków, które znalazły zastosowanie w XVIII-wiecznych warsztatach, manufakturach, kopalniach itp.? W jaki sposób zmieniły one warunki pracy i życia ludzi*? • Oceń, czy postęp techniczny zawsze przynosi korzyści dla ludzkości? Uzasadnij odpowiedź, odwołując się do wybranych przykładów*. Wykorzystaj: R. Cameron, <i>Historia gospodarcza świata. Od paleolitu do czasów najnowszych</i>, Warszawa 1997.
Europa i świat w XIX wieku	• Jak wyjaśnić fakt, że do połowy XIX wieku w USA istniało niewolnictwo, choć konstytucja tego państwa odwoływała się do ideałów wolności i równości? • Porównaj skutki kolonializmu dla Europy i obszarów skolonizowanych. Wskaż przykłady świadczące o tym, że są one odczuwane do dziś. • Czy kolonizacja przyniosła ludności kolonii wyłącznie straty, czy także korzyści? Uzasadnij odpowiedź odwołując się do wybranych przykładów. Wykorzystaj: M. Ferro, <i>Historia kolonizacji</i>, Warszawa 1997. J. Kieniewicz, <i>Od ekspansji do dominacji. Próba teorii kolonializmu</i>, Warszawa 1986.
Życie pod zaborami	• Bycie lojalnym, walka, a może trzecia droga? Oceń polityczne wybory Polaków żyjących pod zaborami. • Porównaj postawy Ksawerego Druckiego-Lubeckiego, Adama Jerzego Czartoryskiego i Aleksandra Wielkopolskiego. Oceń, czy kierowali się serwilizmem wobec zaborcy, czy realizmem politycznym. Wykorzystaj: A. Chwalba, <i>Polacy w służbie Moskali</i>, Warszawa 1999. S. Kieniewicz, <i>Powstanie Styczniowe, Dzieje Państwa i Narodu Polskiego</i>, Warszawa 1987. T. Łepkowski, <i>Powstanie Listopadowe, Dzieje Państwa i Narodu Polskiego</i>, Warszawa 1987. T. Łubieński, <i>Bić się czy nie bić? O polskich powstaniach</i>, Warszawa 1997. J. Skowronek, <i>Od konspiracji do kapitulacji, Dzieje Państwa i Narodu Polskiego</i>, Warszawa 1989. • Jaką rolę odgrywała literatura i sztuka w kształtowaniu świadomości narodowej Polaków w XIX wieku? Odwołaj się do dowolnych przykładów. • Czy doświadczenia i tradycje polskich powstań narodowowyzwoleńczych miały wpływ na polityczne wybory Polaków w XX wieku? Odwołaj się do wybranych przykładów.
Europa i świat po I wojnie światowej	• Czy zamach w Sarajewie musiał doprowadzić do wojny? • Jakie przyczyny doprowadziły do upadku dynastii panujących w Europie Środkowej i Wschodniej w XX wieku. Oceń konsekwencje tego faktu dla poszczególnych państw. Wykorzystaj: F. Mitterand, <i>Podcięte skrzydła. Upadek dynastii Habsburgów, Hohenzollernów, Romanowów</i>, Poznań 1999. • Terror bolszewików a terror jakobinów. Jakie dostrzegasz podobieństwa i różnice? Wyjaśnij ich przyczyny.

Odrodzenie państwa polskiego po I wojnie światowej	• Czy możliwe byłoby odzyskanie niepodległości, gdyby nie doszło do wybuchu I wojny światowej*? • Oceń, czy możliwe było odbudowanie państwa polskiego w granicach przedrozbiorowych? Uzasadnij odpowiedź. Wykorzystaj arkusz analizy SWOT. • Czy problem Wileńszczyzny można było rozwiązać pokojowo? Uzasadnij odpowiedź. • Powstanie wielkopolskie, jako jedyne z polskich powstań narodowowyzwoleńczych, zakończyło się sukcesem. Wyjaśnij, dlaczego?* Wykorzystaj: Powstanie Wielkopolskie, http://www.poznan.pl/powstanie/start.html, [dostęp 1.10.2012 r.] Muzeum Walk Niepodległościowych w Poznaniu, http://www.muzeumniepodleglosci.poznan.pl/index.php?module=htmlpages&func=display&pid=49, [dostęp 1.10.2012 r.] • Czy demokracja parlamentarna była dobrym rozwiązaniem dla odrodzonego państwa polskiego? Porównaj sytuację ustrojową II Rzeczypospolitej i innych państw europejskich w okresie międzywojennym. • Zastanów się nad wadami i zaletami demokracji parlamentarnej. Wykorzystaj metodę „myślących kapeluszy” de Bono. Wykorzystaj: T. Nałęcz, <i>Rzeczy sejmowe 1921–1926</i>, Warszawa 1991. <i>Od Moraczewskiego do Składkowskiego. Gabinet Polski Odrodzonej 1918–1939</i>, pod red. J. Farysia, A. Wątor, H. Walczaka, Szczecin 2011. <i>Sejmy Drugiej Rzeczypospolitej</i>, pod red. A. Zakrzewskiego, Warszawa 1990. • Obejrzyj film <i>1920. Bitwa Warszawska</i> w reż. J. Hoffmana zwracając uwagę na następujące kwestie: – czy na podstawie filmu można zrekonstruować przebieg wojny polsko-bolszewickiej? – jaki stosunek do wojny miało polskie społeczeństwo? – jaka rolę odegrał Kościół katolicki w czasie wojny polsko-bolszewickiej? – jaki obraz Józefa Piłsudskiego wyłania się z filmu? – co zdecydowało o ostatecznym zwycięstwie Polaków? Skonfrontuj filmową wizję wydarzeń z wiedzą historyczną. Wykorzystaj: D. Skotarczak, <i>Historia wizualna</i>, Poznań 2012, s. 155–187.
Wielki kryzys gospodarczy	• Czy kryzysy gospodarcze są cechą charakterystyczną kapitalizmu? Uzasadnij odpowiedź. • Na czym polegał program New Deal? Na czym polegało jego nowatorstwo? Wykorzystaj: H. James, <i>Czego nauczył nas wielki kryzys?</i>, Warszawa 2010. M.N. Rothbard, <i>Wielki Kryzys w Ameryce</i>, Warszawa 2010.
Faszyzm i komunizm	• Wyjaśnij, dlaczego w systemie demokratycznym możliwe było przejście władzy przez Hitlera. • Porównaj rolę mediów i propagandy w Trzeciej Rzeszy i ZSRR. • Na przykładzie Hitlera i Stalina przedstaw rolę jednostki w historii*. Wykorzystaj: A. Bullock, <i>Hitler i Stalin. Żywoty równoległe</i>, Warszawa 1999. S. Corvaja, <i>Hitler i Mussolini</i>, Warszawa 2004. F.R. Salvadó, <i>Wojna domowa w Hiszpanii 1936–1939</i>, Warszawa 2009.

Gospodarka i społeczeństwo II Rzeczypospolitej	Jaka mogła być sytuacja gospodarcza Polski w roku 1950, gdyby nie doszło do II wojny światowej*? Wykorzystaj: J. Gołębiowski, <i>COP. Dzieje industrializacji w rejonie bezpieczeństwa 1922–1939</i>, Kraków 2000. M. i J. Łozińscy, <i>Życie codzienne i niecodzienne w przedwojennej Polsce</i>, Warszawa 1999. Na stronie internetowej Muzeum w Stalowej Woli obejrzyj wystawę wirtualną – COP dla przyszłości [muzeum.stalowawola.pl/pl/wystawy/wystawy-stale/item/149-cid-for-the-future, dostęp 1.10. 2012 r.]
II wojna światowa	- Dlaczego doszło do Holokaustu? Czy Holokaust może się powtórzyć? Wskaż inne przykłady ludobójstwa w dziejach. W jakich okolicznościach do niego dochodziło? - Kto ponosi odpowiedzialność za zbrodnie nazistowskie? Rozważ problem odpowiedzialności za winy zbiorowe. - Na podstawie dowolnie dobranych przykładów literatury i filmów fabularnych, scharakteryzuj i oceń postawy Polaków wobec okupantów niemieckiego i radzieckiego. - Na podstawie dowolnie dobranych przykładów literatury i filmów fabularnych scharakteryzuj i oceń postawy Polaków wobec Żydów w czasie drugiej wojny światowej. Wykorzystaj: W. Bartoszewski, <i>Warto być przyzwoitym. Teksty osobiste i nieosobiste</i>, Poznań 1990. <i>Polacy – Żydzi 1939–1945. Wybór źródeł</i>, oprac. A. Kunert, Warszawa 2001. Filmy: <i>Pokłosie</i>, reż. W. Pasikowski, <i>Pianista</i>, reż. R. Polański, <i>Lista Schindlera</i>, reż. S. Spielberg, <i>Jeszcze tylko ten las...</i>, reż. J. Łomnicki. - Porównaj stosunek do sprawy polskiej Francji, Rosji i Wielkiej Brytanii w latach 1815, 1919, 1945. Sformułuj wnioski. - Porównaj stosunek do sprawy polskiej USA w latach 1919 i 1945. Sformułuj wnioski. - Porównaj przebieg i charakter powstania warszawskiego z innymi polskimi powstaniem. Sformułuj wnioski. - Wyjaśnij, dlaczego wciąż trwają spory o ocenę powstania warszawskiego? Jakie argumenty przytaczają uczestnicy tych sporów?
Świat po II wojnie światowej	- Które państwa są obecnie światowymi potęgami? Z czego ona wynika? Czy zawsze miały one taką pozycję*? - Czy konflikty zbrojne są skuteczną metodą rozstrzygania problemów międzynarodowych*? Wykorzystaj: H. Bartoszewicz, <i>Polityka Związku Sowieckiego wobec państw Europy Środkowo-Wschodniej 1944–1948</i>, Warszawa 1999. G. Corm, <i>Bliski Wschód w ogniu. Oblicza konfliktu 1956–2003</i>, Warszawa 2003. J. Kiwerska, <i>Rozpad imperium brytyjskiego w Afryce</i>, Warszawa 1989. D. Madeyska, <i>Historia współczesnego świata arabskiego</i>, Warszawa 2008. K. Michałek, <i>Mocarstwo. Historia Stanów Zjednoczonych Ameryki 1945–1992</i>, Warszawa 1995. S. Wolpert, <i>Ghandi</i>, Warszawa 2003. - Czy patriotą można być tylko w czasie wojny? - Które wydarzenia z czasów drugiej wojny światowej można uznać za przełomowe i dlaczego?

Polska w systemie komunistycznym	• Podaj przykłady wypędzeń i przymusowych przesiedleń, do jakich doszło w XX wieku. Porównaj ich przyczyny i konsekwencje. Wykorzystaj: J.M. Piskorski, <i>Wygnańcy. Przesiedlenia i uchodźcy w dwudziestowiecznej Europie</i>, Warszawa 2010. <i>Wysiedlenia, wypędzenia i ucieczki 1939–1959. Atlas ziem polskich. Polacy, Żydzi, Niemcy i Ukraińcy</i>, Warszawa 2008. • Czy stosowane przez propagandę po II wojnie światowej określenia „ziemie odzyskane”, „powrót do macierzy” miały uzasadnienie historyczne? Oceń konsekwencje wieloletniego stosowania tych pojęć w oficjalnych publikacjach. • Rozważ, czy rok 1956 stanowi ważną cezurę w powojennej historii Polski? Wykorzystaj: P. Machcewicz, <i>Zmiana czy kontynuacja? Polska przed i po Październiku'56</i>, w: <i>PRL. Trwanie i zmiana</i>, pod red. D. Stoli i M. Zaremby, Warszawa 2003, s. 119–158 • Sprawdź, które z postulatów sierpniowych (1980 r.) zostały zrealizowane i kiedy? Spróbuj wyjaśnić, dlaczego nie doszło do realizacji wszystkich postulatów.

Propozycje lekcji ukierunkowanych na pracę z uczniem zdolnym

Szkoła podstawowa

Temat: **W państwie Bolesława Chrobrego**

Cele operacyjne lekcji – uczeń:

- pamięta daty misji chrystianizacyjnej św. Wojciecha do Prus i koronacji Bolesława Chrobrego;
- potrafi wskazać na mapie terytorium państwa polskiego za panowania Bolesława Chrobrego;
- rozumie pojęcia: misja chrystianizacyjna, patron, koronacja;
- potrafi wyjaśnić, jakie znaczenie miała koronacja;
- wymienia najważniejsze osiągnięcia polityczne Bolesława Chrobrego;
- potrafi uzasadnić, dlaczego św. Wojciech został pierwszym patronem Polski;
- poddaje ocenie panowanie Bolesława Chrobrego.

Opis lekcji:

Zgodnie z większością programów nauczania, lekcja przeznaczona jest na omówienie całości panowania Bolesława Chrobrego. W jej trakcie szczególna uwaga zostanie poświęcona przedstawieniu przebiegu i znaczenia misji chrystianizacyjnej biskupa Wojciecha do Prus³³. Po wprowadzeniu do tematyki lekcji, uczniowie pracują w grupach, analizując fotografie przedstawiające drzwi gnieźnieńskie. W tym celu powinni móc skorzystać z jednej z trzech możliwości ich oglądania: bezpośrednio na stronie internetowej³⁴ w postaci prezentacji multimedialnej lub wydruków komputerowych. Do wykonania zadań potrzebny im będzie również podręcznik oraz opis drzwi gnieźnieńskich zamieszczony na powyższej stronie internetowej.

³³ Jeżeli można wygospodarować dodatkową godzinę lekcyjną, warto przeznaczyć ją na proponowane zagadnienie.

³⁴ www.poland.gov.pl/Drzwi,Gnieznienskie,10289.html

Zadania dla wszystkich uczniów	
Wiedza	• Kim był Wojciech Ślawnikowicz? • Kiedy udał się do Prus? • Kim byli Prusowie? • Co stało się z biskupem w trakcie wyprawy?
Rozumienie	• W jakim celu biskup Wojciech udał się do Prus? • Dlaczego inicjatorem misji był polski władca? • Dlaczego Prusowie zamordowali biskupa? • Dlaczego Bolesław Chrobry sprowadził ciało biskupa do Gniezna? • Dlaczego biskup Wojciech został uznany za świętego?
Zastosowanie wiadomości	• Jakie pytania zadałbyś biskupowi Wojciechowi, gdybyś mógł rozmawiać z nim przed udaniem się na misję? • Jakie pytania zadałbyś księciu Bolesławowi Chrobremu w związku z wyprawą biskupa Wojciecha do Prus? • Analizując sceny od 10 do 18 drzwi gnieźnieńskich, opowiedz, jaki był przebieg misji biskupa Wojciecha.
Zadania dla uczniów zdolnych*	
Analiza	• Przygotuj biogram biskupa Wojciecha. • Zbierz informacje świadczące o tym, że misja biskupa Wojciecha do Prus była ważnym wydarzeniem w historii Polski.
Synteza	• Udowodnij, że misja biskupa Wojciecha wzmocniła pozycję władcy i państwa polskiego.
Ocena	• Co by było, gdyby Prusowie pozwolili się nawrócić? • Czy należy nawracać pogan lub wyznawców innych religii na własną religię?

*Uwaga: do rozwiązywania powyższych zadań należy zachęcać wszystkich uczniów w klasie. Często zdarza się bowiem, że uczniowie zdolni nie wierzą we własne siły i nie podejmują wyzwań. W wielu przypadkach dobrym rozwiązaniem może być praca w grupie, gdyż zwiększa ona poczucie bezpieczeństwa. Grupowe rozwiązywanie trudnych problemów jest korzystne również dla rozwoju uczniów mniej zdolnych.

W dalszej części lekcji omówione zostają okoliczności, w jakich doszło do zjazdu gnieźnieńskiego – uczniowie zastanawiają się wspólnie nad pytaniem, czy doszłoby do niego, gdyby nie śmierć biskupa Wojciecha. Następnie omówione zostają postanowienia podjęte na zjeździe oraz zagadnienia dotyczące ekspansji terytorialnej państwa polskiego i koronacji Bolesława Chrobrego.

Gimnazjum

Temat: *Przyczyny upadku imperium rzymskiego*

Cele operacyjne lekcji – uczeń:

- podaje daty ostatecznego podziału cesarstwa na wschodnie i zachodnie, upadku cesarstwa zachodniorzymskiego;
- identyfikuje postacie – Dioklecjana, Odoakra;
- rozumie pojęcia: tetrarchia, dominat, barbarzyńcy, Goci, Hunowie;

- wskazuje na mapie granice podziału na cesarstwo wschodnie i zachodnie, kierunki najazdów ludów barbarzyńskich;
- odróżnia bezpośrednie i pośrednie przyczyny upadku cesarstwa na Zachodzie;
- wyjaśnia przyczyny podziału Cesarstwa;
- potrafi ocenić wpływ czynników zewnętrznych i wewnętrznych na upadek cesarstwa zachodniego;
- podaje argumenty za przyjęciem 476 r. jako cezury pomiędzy starożytnością a średniowieczem.

Opis lekcji

Rekapitulacja i wprowadzenie

Nauczyciel poleca uczniom przypomnienie informacji o położeniu państwa rzymskiego w II wieku. oraz kryzysie, jaki rozpoczął się w III stuleciu. Następnie prosi o przypomnienie, czego dotyczyły reformy Dioklecjana. Wyjaśnia, dlaczego nie powstrzymały one ostatecznego rozpadu imperium. Następnie formułuje główny problem lekcji: Dlaczego Cesarstwo Rzymskie upadło w V wieku n.e.?

Uczniowie w trakcie burzy mózgów zgłaszają propozycje odpowiedzi na to pytanie. Wszystkie propozycje zostają zapisane na tablicy, a następnie pogrupowane:

1. najazdy barbarzyńców;
2. przemiany polityczne i podziały w cesarstwie rzymskim;
3. kryzys społeczny i gospodarczy;
4. przemiany kulturowe i religijne w cesarstwie rzymskim.

Nauczyciel dzieli klasę na grupy, które otrzymują do opracowania poszczególne zagadnienia (na podstawie podręcznika).

W tym samym czasie osobie/osobom zainteresowanym przydziela do wykonania zadanie indywidualne, które ma sprowokować do myślenia w odmiennym kierunku niż kierunek pracy pozostałej części klasy:

Dlaczego Rzym przetrwał tak długo? Historia Rzymu liczyła przeszło tysiąc lat, dlatego zastanówcie się, jakie czynniki zdecydowały o jego trwałości.

Kwestię tę uczeń może przeanalizować, sięgając do różnych źródeł informacji i zestawić wiadomości, stosując analizę SWOT.

Literatura dodatkowa dla ucznia:

Encyklopedia szkolna. Historia, wyd. WSiP lub WSiP (hasło: starożytny Rzym).

L. Mrozewicz, *Historia powszechna. Starożytność*, seria „Zrozumieć dzieje”, Poznań 1999, s. 273–280, s. 269–272.

2. Sztuka skutecznego uczenia się

Uczniowie zdolni zwykle nie mają problemów z przyswajaniem wiedzy. Zawsze jednak można uczyć się efektywniej, dlatego zadaniem nauczyciela pracującego z uczniem zdolnym jest również wsparcie go w tym zakresie. Kluczowe znaczenie ma zatem dla ucznia i nauczyciela:

- jasne określenie celu pracy;
- zebranie pełnej informacji na temat wymogów, jakie muszą być spełnione;
- zgromadzenie niezbędnej literatury i innych pomocy dydaktycznych;

- ustalenie właściwego harmonogramu pracy;
- podział materiału na części z zachowaniem odpowiedniej rezerwy czasu na powtórki i nieprzewidziane okoliczności;
- znalezienie najlepszej techniki gromadzenia, porządkowania i systematyzowania wiadomości;
- systematyczność i konsekwencja;
- higiena umysłowa i sprzyjająca atmosfera w najbliższym otoczeniu ucznia.

Każdy człowiek uczy się inaczej – jeden woli słuchać i powtarzać, inny – aby zapamiętać – musi pisać lub głośno powtarzać. Przy opanowywaniu dużych partii materiału konieczna jest umiejętność sporządzania notatek. Muszą ją wprawdzie opanować wszyscy uczniowie, ale szczególne znaczenie ma ona dla tych, którzy uczą się więcej i intensywniej. Uczniowie uzdolnieni historycznie to osoby więcej czytające, gromadzące informacje z różnych źródeł informacji (np. internet czy film). Muszą się uporać z systematyzowaniem i porządkowaniem o wiele większych partii materiału niż ich koledzy z klasy. W trakcie kolejnych lektur ich wiedza przyrasta w szybkim tempie, a nowe informacje nie tylko stanowią uszczegółowienie wcześniejszych, ale muszą być odpowiednio wkomponowane w dotychczasowy system wiedzy. Nie ma jednej, skutecznej techniki notowania odpowiedniej dla każdego. Jak zwykle, najbardziej optymalnym rozwiązaniem jest różnorodność. Innej formy zapisu potrzebuje uczeń, który jest wzrokowcem, a innej słuchowiec.

Bez samodzielnie sporządzonych notatek trudno mówić o skutecznym przygotowaniu do konkursów i olimpiad.

Wybór sposobu notowania zależy oczywiście od indywidualnych preferencji. Tradycyjnie miejscem, w którym umieszczane są notatki jest zeszyt przedmiotowy. Wydaje się jednak, że dla osób rozwijających zainteresowania oraz intensywnie uczących się nie spełnia dobrze swojej roli ze względu na ograniczone możliwości stałego uzupełniania i rozwijania zapisów. O wiele wygodniejsze są segregatory, w których uczniowie tworzą własne portfolio wielokrotnie uzupełniane nowymi materiałami (notatkami, konspektami lektur, wydrukami komputerowymi, zdjęciami, tekstami źródłowymi, wycinkami z prasy itp.) zmieniającymi z czasem kolejność. Obecnie – gdy wiele informacji jest pozyskiwanych w formie elektronicznej, a uczniowie preferują również elektroniczne formy zapisu – można tworzyć e-portfolio (folder z plikami tekstowymi, zdjęciami, multimediami, linkami do przydatnych stron internetowych – może być on również zamieszczony w internecie).

Niezależnie, czy notatka znajduje się w zeszycie, na pojedynczych kartkach czy w komputerze – ma przede wszystkim pomóc w zapamiętaniu, usystematyzowaniu i strukturalizacji wiadomości. Im dłuższa, tym trudniej odnaleźć w niej potrzebne informacje. O wiele bardziej praktyczne są wszelkiego rodzaju notatki strukturalne, zwłaszcza mapy myśli, tabele, zestawienia. Ich sporządzenie wymaga dużego namysłu, ale za to pozwalają one na uzupełnienie wcześniejszych zapisów dodatkowymi informacjami i dobrze sprawdzają się przy powtórkach oraz planowaniu prac pisemnych.

Historyk musi sprawnie posługiwać się chronologią historyczną. Konieczne jest jednak nie tyle zapamiętanie ogromnej liczby dat, ale przede wszystkim umiejętność posługiwania się nimi, dostrzeganie dynamiki zjawisk oraz ciągłości i zmiany w procesach historycznych. Przydatne do kształcenia tych

umiejętności są wszelkie linie i taśmy chronologiczne oraz tablice synchronistyczne. Wiele takich tablic można znaleźć w różnych repetytoriach (niestety, często są one obarczone błędami), ponieważ jednak zaangażowanie wielu receptorów sprzyja uczeniu się – najlepiej jeśli są budowane/rysowane/opracowywane samodzielnie przez samych uczniów.

Przykłady:

Tablice synchronizujące wydarzenia:

Świat w dobie Kolumba i Kopernika³⁵

Europa			Ameryka			Reszta świata		
Wydarzenia polityczne	kultura	gospo-darka	Wydarzenia polityczne	kultura	gospo-darka	Wydarzenia polityczne	kultura	gospo-darka

Wojny Polski w XVII w.

Używając różnych kolorów zaznacz na osi chronologicznej najważniejsze wydarzenia z dziejów wojen prowadzonych przez Polskę w XVII wieku.

Wojny z Turcją – kolor zielony

Wojny ze Szwecją – kolor czerwony

Wojny z Rosją – kolor niebieski

Powstanie Chmielnickiego – kolor czarny

Oblicz, ile lat trwały wojny, a ile okresy pokoju. Sformułuj wnioski.

Zestawienia ukazujące dynamikę zmian:

Największe miasta portowe w Europie

Wiek/miasto			
XIII w.			
XVI w.			
XVIII w.			
XIX w.			

- Zaznacz wymienione wyżej miasta portowe na mapie Europy.
- Sformułuj wnioski.

³⁵ M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, *Poradnik nauczyciela. Uczę historii w klasie drugiej gimnazjum*, Warszawa 2000, s. 35.

W opracowaniu nowego materiału – zarówno podanego na lekcji, jak również poznanego w trakcie samodzielnej lektury – u wielu uczniów dobrze sprawdzają się tradycyjne konspekty i fiszki. Można jednak inaczej – do powyższego celu nadają się świetnie rozwiązania graficzne charakterystyczne dla metod aktywizujących. Rozwijają one wszystkie najbardziej pożądane cechy i umiejętności – kreatywność, wszechstronność, umiejętność oceny, formułowania hipotez itp. Porządkują i systematyzują wiadomości, mają otwarty charakter, czyli są podatne na uzupełnienia, dopisywanie itp. To bardzo istotne przy powtarzaniu, zwłaszcza wówczas, gdy w wyniku kolejnych przeczytanych lektur uczeń posiadał nowe wiadomości, zweryfikował wcześniejsze oceny, zauważył nowe relacje przyczynowo-skutkowe lub czasowo-przestrzenne.

Poważnym ograniczeniem w stosowaniu metod aktywizujących na lekcjach jest brak dostatecznej ilości czasu oraz wiedzy uczniów. Bez znajomości pogłębionej faktografii analiza wybranych problemów metodą SWOT, metaplanu czy drzewa decyzyjnego jest bardzo powierzchowna. Uczeń zdolny, opierając się na szerszym materiale i przeczytanych lekturach, może samodzielnie przeprowadzić wszechstronną analizę problemu.

Mapy myśli (mapy mentalne, mind map) mają już ugruntowaną pozycję jako skuteczna technika gromadzenia, porządkowania i strukturalizacji materiału nauczania. Polegają one na ujęciu treści w formie gałęzi odchodzących od problemu/hasła zamieszczonego w centrum. Każda gałąź odpowiada innemu zagadnieniu. Sporządzenie mapy wymaga od jej autora syntetycznego ujmowania notowanych treści, pozwala jednak na dużą dowolność w kolejności zapisu poszczególnych zagadnień i daje możliwość ich uzupełniania. Mapy myśli mogą zawierać nie tylko zapisy słowne, ale również kolorowe symbole i rysunki, a zatem ich przygotowanie daje uczniom również pewną satysfakcję artystyczną³⁶. Doskonale nadają się do pracy z uczniami na wszystkich poziomach edukacji, choć oczywiście mapy sporządzone przez najmłodszych będą prezentowały dane zagadnienie w sposób mniej szczegółowy niż najstarszych uczniów. Mapy myśli doskonale sprawdzają się:

- w ramach pracy grupowej na lekcji lub zajęciach pozalekcyjnych – jako forma prezentacji wyników pracy zespołu;
- w pracy domowej ucznia – jako finalny zapis analizy zjawiska;
- jako sposób podsumowania omawianego zagadnienia (na lekcji bieżącej lub podsumowującej oraz na zajęciach pozalekcyjnych i pozaszkolnych);
- podczas powtarzania – jako syntetyczne opracowanie problemu;
- przy wyjaśnianiu pojęć historycznych;
- jako plan pracy pisemnej lub wypowiedzi ustnej³⁷.

³⁶ J. Wojdon, *Kto robi notatki... ten ma zeszyt w kratki*, „Wiadomości Historyczne” 2006, nr 5, s. 7.

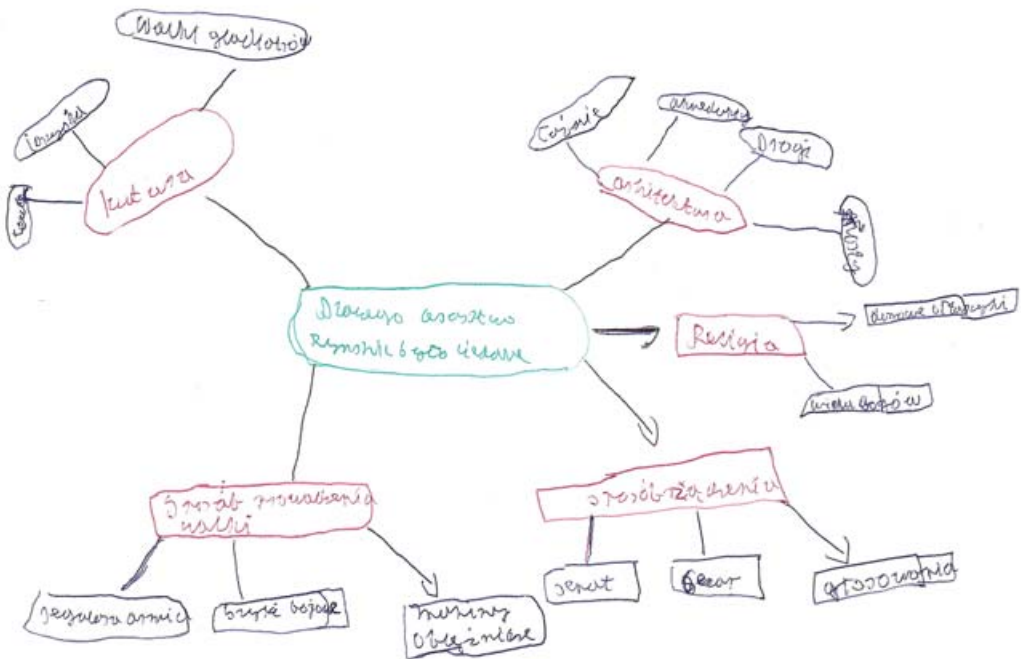
³⁷ E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole...*, s. 148; B. Jakubowska, M. Świński, *Wykorzystanie metody Buzana na lekcjach historii w szkole średniej*, „Wiadomości Historyczne”, 1991, nr 4, s. 241–244; M. Kujawska, *Problemy współczesnej edukacji*, Poznań 2001, s. 142–143; E. Brudnik, A. Muszyńska, B. Owczarska, *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Kielce 2000, s. 122–126.

Przykład

Mapy myśli autorstwa ucznia szkoły podstawowej oraz uczennicy gimnazjum

Rysunek nr 5.

Błażej, klasa VI szkoły podstawowej

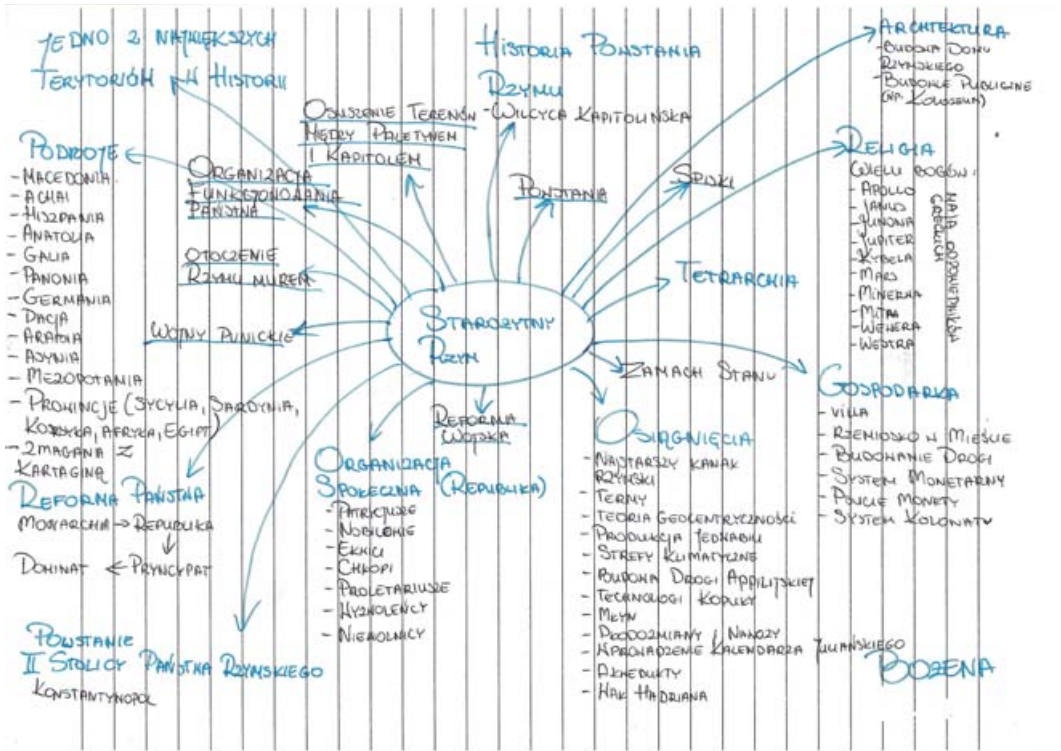
W skutecznym uczeniu się przydatne są również inne formy zapisów graficznych. W celu wszechstronnej analizy określonego wydarzenia lub zjawiska historycznego można wykorzystać metaplan. Doskonale sprawdza się on w ustalaniu i hierarchizowaniu uwarunkowań, jakie się nałożyły na dane wydarzenie lub zjawisko w przeszłości, pozwala też na postawienie hipotez, np. co należało zrobić, aby przezwyciężyć negatywne strony rozpatrywanego zagadnienia³⁸. Przy badaniu i ocenie sytuacji problemowej warto natomiast skorzystać z analizy SWOT/SOFT³⁹. Analizie i pełnemu zrozumieniu motywów, jakimi kierowano się w podejmowaniu ważnych decyzji pomagają zapis graficzny charakterystyczny dla drzewa decyzyjnego. Dzięki niemu uczniowie mogą przeanalizować różne warianty rozwiązań, uwzględniając negatywne i pozytywne konsekwencje alternatywnych decyzji⁴⁰.

³⁸ M. Bieniek, *Metaplan*, w: *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, pod red. J. Maternickiego, Warszawa 2004, s. 181–182; E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna...*, s. 138–140.

³⁹ M. Bieniek, *Analiza SWOT*, w: *Współczesna dydaktyka historii...*, s. 11–12, E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna...*, s. 140–142.

⁴⁰ M. Bieniek, *Drzewo decyzyjne*, w: *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, pod red. J. Maternickiego, Warszawa 2004, s. 41–42; E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna...*, s. 127–132.

Rysunek nr 6.

Bożena, klasa I gimnazjum

3. Projekty edukacyjne

Jedną z najbardziej skutecznych metod nauczania jest projekt edukacyjny, który stał się ostatnio obowiązkowym elementem pracy szkół⁴¹. Wśród licznych zalet tej metody, na szczególne podkreślenie zasługuje doskonalenie umiejętności planowania i organizowania własnej pracy, zbierania i selekcjonowania informacji oraz integrowania wiedzy i umiejętności z różnych dziedzin. Projekty mogą być realizowane grupowo lub indywidualnie⁴². Pozwalają na bardziej wnikliwe niż na lekcjach zapoznanie się

⁴¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 sierpnia 2010 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. Nr 156, poz. 1046).

⁴² Na temat metody projektu w historii istnieje już szereg opracowań, np. B. Burda, B. Tarka, *Wykorzystanie metody projektu na lekcjach historii i KOSS*, w: *Edukacja historyczna w zreformowanej szkole. Założenia metodyczne*, pod red. A. Zieleckiego, Kraków 2000, G. Okła, *Metoda projektu w nauczaniu historii*, „Wiadomości Historyczne” 2000, nr 1, s. 38–44. O projektach dla gimnazjum również na stronach Centrum Edukacji Obywatelskiej: www.ceo.org.pl/pl/projekt [dostęp 1.10.2012].

z wybranym epizodem z dziejów, poznanie mechanizmów i motywów działania postaci historycznych, zgłębienie konkretnego problemu.

Projekty edukacyjne adresowane do uczniów zdolnych powinny charakteryzować się wyższym stopniem trudności, szerszym zakresem chronologicznym lub złożonością zagadnienia niż standardowe projekty realizowane przez ich kolegów. Proponowane tematy powinny być bardziej złożone i wymagać większych umiejętności. Ciekawych możliwości uczestnictwa w projektach edukacyjnych dostarczają programy realizowane przez instytucje i organizacje działające na rzecz edukacji. Dla uczniów zainteresowanych historią najnowszą ciekawą propozycją jest projekt realizowany wspólnie przez Muzeum Powstania Warszawskiego, Centrum Edukacji Obywatelskiej i Instytut Pamięci Narodowej – *Opowiem ci o wolnej Polsce*⁴³. Jego celem jest przybliżenie młodym ludziom wydarzeń związanych z najnowszą historią Polski i pokazanie, jak na przestrzeni ostatnich 50 lat kształtowało się społeczeństwo obywatelskie. Historii najnowszej poświęcone są również projekty realizowane m.in. przez Ośrodek KARTA⁴⁴.

Tematyka historyczna pojawia się również w projektach o zasięgu międzynarodowym, jak np. projekty szkolne realizowane w ramach programów Comenius i eTwinning. Dają one także wiele możliwości wykorzystania potencjału uczniów zdolnych. Możliwe jest to już w trakcie przygotowywania tematyki, celów i sposobów realizacji projektów międzynarodowych. W obu przypadkach konieczne jest nawiązanie współpracy ze szkołami w Unii Europejskiej lub z państw partnerskich. W obu programach działania nastawione są przede wszystkim na aktywność uczniów, właściwie z minimalnym zaangażowaniem nauczycieli⁴⁵.

Przykłady

1. Tytuł projektu: **Gazeta historyczna**

Wynikiem pracy uczniów może być drukowana lub elektroniczna gazeta poświęcona wybranemu wydarzeniu, np. odsieczy Wiednia w 1683 r., traktatowi krakowskiemu z 1525 r., lub wybranemu okresowi historycznemu, np. Polska w okresie rozbicia dzielnicowego, wiek XVIII, bilans wybranej epoki.

Przykładowy schemat zawartości gazety: kalendarium, dział zagraniczny, dział krajowy, dział sportowy, dział kulturalny, strony reklamowe.

Projekt może być realizowany na wszystkich poziomach nauczania.

2. Tytuł projektu: **Poradnik dla uczestnika krucjaty**

Poradnik powinien zawierać informacje przydatne rycerzowi wyruszającemu z wybranej miejscowości w Europie Zachodniej/na ziemiach polskich do Ziemi Świętej. Czytelnik, wchodząc w rolę uczestnika wyprawy, powinien w nim znaleźć odpowiedzi na najważniejsze pytania:

⁴³ www.ceo.org.pl/pl/opowiem [dostęp 1.10.2012].

⁴⁴ www.uczyc-sie-z-historii.pl/pl/projekty/lista-projektow [dostęp 1.10.2012].

⁴⁵ Ciekawym projektem w ramach programu eTwinning był realizowany przez Gimnazjum nr 8 w Gorzowie Wielkopolskim i Apostolos Varnavas Lyceum na Cyprze projekt „Rycerze europejscy – od literatury średniowiecznej do fantastycznej!”. Natomiast przykładem projektu historycznego realizowanego w ramach programu Comenius był projekt prowadzony w latach 2008–2010 przez I Liceum Ogólnokształcące im. Marii Skłodowskiej-Curie w Szczecinie, Gymnasium Carolinum w Neustrelitz (Niemcy) i Støvring Gymnasium w Støvring (Dania) pod tytułem: „Ucieczka, prześladowania, przymusowe przesiedlenia – wspólna europejska świadomość historyczna w trzecim pokoleniu”.

Jaką trasą powinien się tam udać?
Jak długo będzie trwała podróż?
Jakie zapasy powinien przygotować na podróż?
Jakie warunki klimatyczne zastanie w Ziemi Świętej?
Gdzie będzie mieszkał i czym się żywił?
Z jaką kulturą i zwyczajami zetknie się w Ziemi Świętej?
Co warto, aby zobaczyć w trakcie pobytu w Ziemi Świętej?
Projekt może być realizowany na wszystkich poziomach nauczania.

3. Tytuł projektu: **Problem niewolnictwa od starożytności do czasów najnowszych**

Zadanie polega na zebraniu wiadomości na temat różnych form niewolnictwa w różnych epokach. Uczeń powinien w prezentacji uwzględnić następujące kwestie:

1. Skąd brali się niewolnicy w starożytności, średniowieczu i czasach nowożytnych?
  2. Jakie były różnice w sytuacji niewolników w poszczególnych epokach?
  3. Czy we współczesnym świecie istnieje problem niewolnictwa? Uzasadnij odpowiedź.
- Projekt może być realizowany w gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej.

4. Tytuł projektu: **Kim jesteśmy – „Grekami” czy „Rzymianami”?**

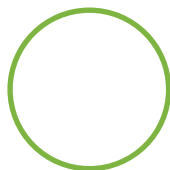
Zadanie polega na zebraniu z różnych źródeł informacji na temat dziedzictwa antyku we współczesnym świecie oraz ocenie, które elementy przeważają.

Projekt może być realizowany w gimnazjum i szkole ponadgimnazjalnej.

Inne przykłady tematów projektów:

1. Kolonializm w czasach nowożytnych i najnowszych.
2. Historia pisma od piktogramu do alfabetu.
3. Historia pieniądza i handlu.
4. Sposoby mierzenia czasu od starożytności do współczesności.
5. Człowiek a przyroda na przestrzeni dziejów.
6. Od monarchii despotycznej do parlamentarnej.
7. Republika od starożytności do współczesności.
8. Tyrania i dyktatura od starożytności do XIX stulecia.
9. Życie codzienne w wybranej epoce.
10. Jak wyglądało życie Twoich rówieśników na ziemiach polskich w I połowie XIX wieku (może być inny zakres chronologiczny, np. w średniowieczu, w czasie II wojny światowej).

Rozdział 3

Zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne

W zajęciach pozalekcyjnych podstawową strategią pracy z uczniem zdolnym powinno być wprowadzanie go w tajniki warsztatu historyka. Badanie, odkrywanie to działania sprzyjające rozwijaniu zainteresowań i jednocześnie kształtujące myślenie historyczne. Charakterystyczne dla tego myślenia operacje porównywania, różnicowania czy uogólniania najlepiej można ćwiczyć na materiale, który angażuje ucznia również emocjonalnie.

1. Historia najbliższa – historia rodziny, historia lokalna i regionalna

Przedmiotem pracy badawczej ucznia może być historia prywatna, rodzinna. Właśnie na tym obszarze uczeń może stać się prawdziwym odkrywcą przeszłości wyciągając na światło dzienne nieznaną wcześniej fakty i wydarzenia. Może też, jak prawdziwy historyk, przeprowadzić krytykę źródeł. Będą to źródła autentyczne, z jakimi bardzo rzadko spotyka się na lekcji historii. Sam musi dokonać oceny ich wiarygodności, ustalić pochodzenie, autorstwo oraz okoliczności i czas powstania dokumentu. Np. dokumenty przesiedleńcze dziadków, list z zesłania czy fotografia. Czasami może okazać się, że dokumenty (z czasów okupacji, stanu wojennego) zostały wystawione na inne nazwisko – dlaczego tak się stało? Czemu miało to służyć? Z poznawaniem tego rodzaju historii łączą się ogromne emocje – zarówno po stronie świadków, jak i badającego je ucznia. Warto zatem zwrócić uwagę, że jedną z najważniejszych zasad warsztatu historyka jest dążenie do obiektywizmu.

Przykład:

Badanie losów własnej rodziny zawsze zmusza do odpowiedzi na pytanie – jak „wielka” historia wpływała na życie dziadków czy rodziców. Czy określenie „mała ojczyzna” znaczy to samo dla ucznia, co dla jego babci? Ukazaniu korelacji pomiędzy biografiami członków rodziny a wydarzeniami z historii Polski może służyć poniższe ćwiczenie:

Przykład:

Uzupełnij poniższą tabelę, a następnie wykonaj polecenia 1–4.

Wydarzenia z życia prababci/pradziadka	Jak wyglądała moja miejscowość?*	Jak się ubierano? Jaka była wówczas moda?*	Wydarzenia z dziejów mojej miejscowości /regionu***	Wydarzenia z historii Polski	Wydarzenia z historii Europy/świata
Urodziny					
Początek nauki w szkole					
Inne wydarzenia: ...					
Pierwsza praca					
Inne wydarzenia: ...					
Inne wydarzenia: ...					

* uzupełnij na podstawie starych kartek pocztowych, zdjęć w rodzinnych albumach, fotografii zamieszczonych na portalach internetowych.

** uzupełnij na podstawie rodzinnych albumów i informacji wyszukanych w internecie

*** w wielu miastach wydawana była prasa lokalna, która jest doskonałym źródłem informacji o życiu danej miejscowości. Jeśli mieszkasz w małej miejscowości, w której nie było takich gazet, poszukaj informacji w prasie regionalnej. Uwaga: obecnie coraz więcej tytułów prasowych dostępnych jest w bibliotekach cyfrowych, z których można korzystać bez wychodzenia z domu.

Polecenia dla ucznia:

1. Na podstawie zebranych w tabeli informacji wyjaśnij, które wydarzenia z historii Polski lub Europy miały największy wpływ na życie Twojej prababci/Twojego pradziadka?
2. Dlaczego akurat te wydarzenia były takie istotne?
3. Czy gdyby prababcia/pradziadek mieszkali w innej miejscowości również odczuliby wpływ tych wydarzeń na swoje życie?
4. Jeżeli masz kontakty z rówieśnikami z innych krajów, ustal, jakie wydarzenia miały największy wpływ na życie ich pradziadków. Czy były to te same wydarzenia, co w przypadku Twoich pradziadków?

Historia prywatna może stanowić również materiał do wykorzystania w konkursach, zwłaszcza w popularnych ostatnio konkursach bazujących na wykorzystaniu metod z zakresu historii mówionej. Efekty pracy ucznia nad historią własnej rodziny mogą być prezentowane również na forum klasy czy szkoły. Mogą też być zamieszczone w internecie, np. w postaci stron poświęconych historii rodu.

Nie wszyscy uczniowie mogą i chcą opowiadać publicznie o swojej rodzinie. Przyczyn może być wiele, np. dzieci, które nie wychowują się w swojej rodzinie biologicznej. Innym powodem może być tzw. trudna historia – skomplikowane losy ludzi, którzy obecnie nie chcą publicznie przyznawać się do niektórych fragmentów swojej biografii. Zadanie związane z historią rodziny zawsze powinno być adresowane wyłącznie do ochotników.

Podobnie jak przy poznawaniu historii rodzinnych, również odkrywanie przeszłości rodzinnej miejscowości czy regionu budzi wiele emocji. Walory historii regionalnej w edukacji historycznej znane są już od dawna. Warto je również wykorzystać w pracy z uczniem zdolnym. Przez pryzmat historii lokalnej czy regionalnej łatwiej bowiem zrozumieć ciągłość i zarazem dynamikę procesu dziejowego. Na lekcjach historii uczeń dowiadyuje się, że z sąsiadami najczęściej się walczyło. Poznając historię „małej ojczyzny” odkrywa, że ludzie odmiennych narodowości, obyczajów i religii współżyli ze sobą przez wieki⁴⁶. Historia regionalna ukazuje zatem odmienną perspektywę historyczną tych samych procesów i wydarzeń historycznych, uczy akceptacji dla odmienności i szacunku dla wielokulturowości. Jest także doskonałym poligonem pozwalającym na zastosowanie w praktyce podstawowych narzędzi z warsztatu badawczego historyka. Zacząć można od spraw najprostszych – historii budynku szkoły, kościoła, pomników, a zakończyć na dużych projektach ratujących od zniszczenia zapomniane zabytki [akcja Centrum Edukacji Obywatelskiej „Młodzież adoptuje zabytki”]. Efektem końcowym prac nad historią lokalną może być album, strona internetowa czy artykuł w szkolnej gazecie.

Przykłady:

1. Odszukaj stare plany miejscowości, w której mieszkasz lub miasta, które dobrze znasz. Porównaj układ ulic i placów oraz przebieg granic administracyjnych z sytuacją współczesną. Które ulice

⁴⁶ K. Dyba, *Ojczyzna prywatna w szkolnej edukacji historycznej*, w: „Wiadomości Historyczne” 1992, nr 4, s. 224.

nadal istnieją, a które zostały zlikwidowane? Co stało się z placami? Spróbuj wyjaśnić przyczyny zauważonych zmian w układzie przestrzennym miasta? Czy można przewidzieć, w jakim kierunku będzie zmieniał się układ miasta w przyszłości?

2. Odszukaj stare widokówki lub zdjęcia przedstawiające dowolny budynek w Twoim mieście. Odnajdź go w rzeczywistości, a następnie wykonaj zdjęcie fotograficzne zachowując, o ile to możliwe, takie samo ujęcie. Jakie zmiany dostrzegasz w wyglądzie i przeznaczeniu tego obiektu. Z czego one wynikają?
3. Zbierz informacje o pomnikach znajdujących się w Twojej miejscowości. Kiedy zostały wystawione? Jak sądzisz, dlaczego akurat te postacie/wydarzenia zostały upamiętnione? Czy powody, dla których powstały są nadal aktualne?
4. Zbierz informacje o największych fabrykach/zakładach produkcyjnych działających w Twojej miejscowości/Twoim regionie 150, 100, 50 oraz 20 lat temu. A jakie zakłady działają współcześnie? Jak zmieniły się kierunki produkcji? Z czego wynikały te zmiany?
5. Moja miejscowość przed drugą wojną światową i obecnie. Porównaj strukturę narodowościową, zawodową i społeczną mieszkańców i wyjaśnij przyczyny zauważonych zmian. Jakie zawody uprawiali mieszkańcy dawniej, a jakie dziś? Sformułuj wnioski.

2. Szkolne koło historyczne

W niektórych szkołach koła zainteresowań nie działają ze względów finansowych lub organizacyjnych (często przeszkodą jest np. plan lekcji i dojazd uczniów). Warto jednak pokonać te trudności, ponieważ pełnią one ważną rolę w rozwijaniu zainteresowań uczniów oraz poszerzeniu i pogłębieniu ich wiedzy o przeszłości w zakresie wykraczającym poza program nauczania, a także w doskonaleniu umiejętności przydatnych w uczeniu się historii⁴⁷.

Aby koło mogło funkcjonować i przynieść oczekiwane rezultaty, oprócz czynników finansowych i dobrej organizacji pracy szkoły niezbędne są jeszcze dwa warunki: zainteresowani historią uczniowie oraz odpowiednio przygotowany i zmotywowany nauczyciel.

Uczestnikami kół są uczniowie, którzy interesują się całą historią, wybranym okresem historycznym bądź określoną problematyką i dobrowolnie deklarują swój udział w zajęciach. W pracach koła mogą uczestniczyć uczniowie z jednej klasy, z różnych klas, a nawet różnych poziomów kształcenia. Najważniejsze w tego rodzaju zajęciach jest to, że spotykają się osoby o podobnych zainteresowaniach, aspiracjach i oczekiwaniach. Tworzy się w ten sposób platforma wymiany wiedzy i doświadczeń, uczniowie wzajemnie inspirują się do rozwijania zainteresowań i budują atmosferę sprzyjającą podejmowaniu nowych wyzwań. Nie do przecenienia z punktu widzenia rozwoju możliwości uczniów jest również bliższy niż na lekcjach kontakt z nauczycielem. Zwłaszcza, jeśli jest to nauczyciel pełen pasji, dla którego praca z członkami koła jest doskonałą okazją, aby w pełni objawić swoje wysokie kompetencje merytoryczne i dydaktyczne oraz pasje historyczne, które „zarażają” uczniów.

Przygotowanie i przeprowadzenia zajęć koła wymaga od nauczyciela nakładu czasu i pracy. Aby uczniowie chętnie w nich uczestniczyli potrzebny jest atrakcyjny program. Nie ma żadnych ograni-

⁴⁷ E. Chorąży, D. Konieczka-Śliwińska, S. Roszak, *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008, s. 266.

czeń w doborze tematyki realizowanej na zajęciach koła, ale pod warunkiem, że nie powieli on zagadnień omawianych na lekcjach. Może natomiast znacznie wykraczać poza podstawę programową. Program pracy koła historycznego może zostać zaproponowany przez opiekuna, ale warto też posłuchać propozycji zainteresowanych uczniów. Czując się współautorami programu z pewnością będą bardziej zaangażowani w jego realizację. Często jednak uczniowie deklarują, że interesują się historią, ale nie potrafią sprecyzować swoich oczekiwań – wówczas należy przedstawić im kilka propozycji do wyboru.

W zależności od potrzeb i preferencji uczestników koła może ono być nastawione na:

- rozwijanie zainteresowań historycznych,
- przygotowanie do udziału w konkursie bądź olimpiadzie historycznej.

Program koła może być zbudowany wokół jednego złożonego problemu, który będzie omawiany na zajęciach przez cały rok szkolny lub składać się z szeregu problemów szczegółowych omawianych na poszczególnych zajęciach. Można zatem przeznaczyć cały rok pracy na szczegółowe zapoznanie uczestników z wybraną epoką (np. średniowiecze, starożytność) lub prześledzić wybrane zagadnienie przez wszystkie epoki (np. historia wojskowości, dzieje kultury, moda i ubiory, gospodarka, społeczeństwo). Innym rozwiązaniem jest zbudowanie programu wokół jednego zagadnienia, np. zakony rycerskie lub postaci: władcy, odkrywcy nowych terytoriów, podróżnika, wybitnego lekarza, fabrykanta, polityka (w przypadku postaci warto zacząć od ustalenia biografii, m.in. daty i miejsca urodzenia, wykształcenia oraz pochodzenia społecznego, ważniejszych doświadczeń życiowych, które mogły wpłynąć na działanie i poglądy danej postaci, itp.). Poszukiwanie informacji powinno jednak w przypadku takich zagadnień być jedynie narzędziem ułatwiającym realizację celu nadrzędnego, czyli rozwijania myślenia historycznego. Dlatego po ustaleniu faktografii i ustaleniu szerszego kontekstu historycznego warto podjąć dyskusję problemową.

Przykłady tematów dyskusji problemowej:

1. WYBRANY ODKRYWCA – Jakie znaczenie miało jego odkrycie dokonane przez naszego bohatera dla ludzkości? Warto przy okazji różnicować problem zwracając uwagę, że znaczenie odkrycia może być zupełnie inaczej oceniane z perspektywy odkrywcy i mieszkańca odkrytych terenów. W związku z tym pojawia się pytanie, czy nasz odkrywca to postać pozytywna czy negatywna?
2. LOKALNY FABRYKANT – Czy przyczynił się do rozwoju gospodarczego danej miejscowości? Jakie znaczenie miała jego działalność dla lokalnej społeczności? Jak był oceniany w czasach, w których żył, a jak oceniamy go dziś?

Zawsze duże możliwości daje odkrywanie historii regionalnej i lokalnej. Efektem pracy nad tą tematyką może być szkolna wystawa poświęcona historii danej miejscowości, strona internetowa lub cykl spotkań z ciekawymi ludźmi. Na podstawie historii lokalnej można najłatwiej i najciekawiej zapoznać uczniów z warsztatem badawczym historyka. Ważne, aby praca uczniów została zaprezentowana szerszemu gronu odbiorców – ma to ogromne znaczenie dla uczestników zajęć oraz stanowi zachętę dla innych. O atrakcyjności zajęć pozalekcyjnych decyduje dobór form i metod pracy. Powinny one przede wszystkim maksymalnie opierać się na zaangażowaniu i aktywności uczniów. W zależności od realizowanej tematyki mogą to być dyskusje, debaty, wycieczki, spotkania z ciekawymi ludźmi.

Program koła historycznego dla uczniów mających już jasno określony cel, czyli udział w konkursie lub olimpiadzie, podporządkowany jest tematyce konkursu. Nieco trudniejszym zadaniem jest opracowanie programu koła dla przyszłych olimpijczyków – rzadko zdarza się, aby wszyscy członkowie koła wybrali tę samą specjalizację, a tym bardziej – te same lektury. Zajęcia koła powinny zatem być poświęcone omówieniu zagadnień przekrojowych – przydatnych wszystkim uczestnikom oraz kwestiom warsztatowym, np. analizie i interpretacji tekstów źródłowych, omówieniu wybranych lektur oraz przygotowanych przez nich prac pisemnych.

Przykład 1.

Temat: **10 najważniejszych wynalazków ludzkości – zajęcia podsumowujące program koła. Wynalazki i ich wpływ na życie ludzi od czasów najdawniejszych do współczesności**

Głównym celem jest umiejętność wyboru, wyselekcjonowania, hierarchizacji i argumentacji.

Środki dydaktyczne: arkusz papieru, flamastry, długopisy, małe kartki, kartki do przyklejania.

Przebieg zajęć

Wprowadzenie – przypomnienie, o jakich wynalazkach była mowa na zajęciach koła.

Podziel uczestników na trzy zespoły. Poproś uczniów, aby wybrali 10 wynalazków, spośród tych, które poznali w trakcie dotychczasowych zajęć koła. Wszyscy wykonują to samo zadanie. Uczniowie w ciągu pół godziny mają nie tylko wypisać te wynalazki, które uznali za najważniejsze, ale także ustalić hierarchię ważności oraz przekonać siebie nawzajem, że jest to najlepszy wybór. Kolejnym etapem jest uzgodnienie wyboru i rankingu na forum całego koła. Wspólnie opracowują plakat prezentujący wyniki uzgodnień.

Zajęcia kończy podsumowanie i ewaluacja.

Przykład 2.

Temat: **Symulacja obrad kongresu wiedeńskiego**

Celem zajęć jest doskonalenie umiejętności formułowania ocen, myślenia przyczynowo-skutkowego oraz argumentowania.

Przebieg zajęć

Uczniów dzielimy na grupy po 3–4 osoby. Lider każdego zespołu losuje swoją rolę – ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii, Rosji, Prus, Austrii lub Francji. Można oczywiście te role przydzielić wcześniej i polecić uczniom przygotować się do jej odegrania (można uczulić uczniów, żeby przygotowali sobie informacje o tym, jakie były powody udziału państwa, które będą reprezentować w wojnie – co chciały osiągnąć). Koniecznie trzeba rozdać wszystkim uczestnikom duże, wyraźne mapy w formacie A3. Po wylosowaniu ról grupy siadają osobno i rozpoczynają obrady. Mogą rozmawiać wszyscy wspólnie, mogą dogadywać się dwójkami/trójkami przeciwko pozostałym. Dobrze jest pozwolić np. na trzy rundy wspólne i dwie indywidualne (5+4 itd.).

Tematy negocjacji:

1. Kwestia granic Francji.
2. Kwestia odbudowy niepodległego państwa polskiego.

3. Kwestie terytorialne: oczekiwania Prus, Wielkiej Brytanii, Rosji i Austrii.
4. Inne kwestie terytorialne: Holandia, Szwajcaria, państwa włoskie itd.
5. Co zrobić, żeby utrzymać wypracowany stan?

Rozmowy mają doprowadzić do wypracowania wspólnego stanowiska lub – w przypadku braku porozumienia – wskazania możliwych konsekwencji. Uczniowie po zakończeniu obrad prezentują swoje wyniki.

Możliwe są wszystkie scenariusze m.in.:

- strony dojdą do porozumienia i ustalą pewien ład po panowaniu Napoleona
- strony nie znajdą porozumienia – nie zdążą zrobić wszystkiego
- strony się ewidentnie pokłóć, konsekwencją czego może być wywołanie kolejnej wojny między dotychczasowymi sojusznikami. A może tak właśnie było, tylko powrót i „sto dni Napoleona” ponownie „zjednoczyły” państwa koalicji?

Podsumowaniem zajęć powinno być przypomnienie faktycznych ustaleń kongresu.

3. Zajęcia pozaszkolne – w archiwum, muzeum, bibliotece – sojusznikami w rozwijaniu zainteresowań historycznych uczniów

Zdarza się, że zainteresowania uczniów są tak szerokie, że nauczyciel nie może w pełni zaspokoić ich ciekawości. W takim wypadku dobrym rozwiązaniem są zajęcia pozaszkolne. Można i warto korzystać z szerokiej i zróżnicowanej oferty zajęć pozaszkolnych. Są one organizowane przez szkoły wyższe, muzea, domy kultury i pałace młodzieży, archiwa⁴⁸, biblioteki, Instytut Pamięci Narodowej oraz inne instytucje i organizacje zajmujące się historią. Najmłodsze dzieci mogą zacząć od zajęć w muzeach, nieco starsze w kołach turystycznych, realizujących w szczególności elementy edukacji regionalnej. Muzea oferują też bogatą ofertę edukacyjną dla uczniów w każdym wieku. Różnorodne programy edukacyjne prowadzą w ostatnich latach również archiwa. Wprowadzić ze względu na znaczenie dokumentów lub eksponatów nie wszystkie mogą być dotykane przez uczniów, ale bezpośredni kontakt z zabytkiem ma ogromne znaczenie ze względu na możliwość zaangażowania w jego poznanie takich zmysłów, jak węch czy dotyk. Nie zawsze jednak wyprawa do muzeum czy archiwum jest możliwa – dotyczy to zwłaszcza uczniów zamieszkałych w mniejszych miejscowościach. Częściowym rozwiązaniem tego problemu może być poznanie zasobów muzeów czy archiwów za pośrednictwem internetu⁴⁹. Można również skorzystać z materiałów przygotowanych przez te instytucje i zamieszczonych na specjalnych portalach edukacyjnych. Np. funkcjonująca na stronie internetowej Muzeum Pałacu w Wilanowie za-

⁴⁸ Na stronach internetowych archiwów państwowych znajdują się informacje o ofercie edukacyjnej. Niektóre archiwa proponują również lekcje on-line, np.: Archiwum Państwowe w Kielcach <http://www.kielce.ap.gov.pl/pl/oferta-edukacyjna/lekcje-archiwalne-on-line/2-uncategorised/116-kielce-w-czasach-okupacji-hitlerowskiej.html> [dostęp 1.10.2012].

⁴⁹ Za pośrednictwem Internetu można np. obejrzeć Panoramę Raclawicką <http://wroclaw360.pl/miejsce.php?q=220> [dostęp 1.10.2012].

kładka zatytułowana „Przestrzeń edukacyjna” jest w rzeczywistości multimedialnym zbiorem materiałów dydaktycznych przeznaczonych do wykorzystania na lekcjach poświęconych historii i kulturze staropolskiej⁵⁰. Muzeum Historii Polski prowadzi portal edukacyjny dzieje.pl poświęcony historii XX wieku⁵¹, a Muzeum Historii Żydów Polskich – Wirtualny Sztetl zawierający ogromną bazę danych o historii Żydów w Polsce⁵².

Przykłady wirtualnych muzeów:

Wirtualne Muzeum Powstania Warszawskiego

<http://1944.wp.pl/index2.php#> [dostęp 1.10.2012]

Muzeum Chleba, Szkoły i Ciekawostek w Radzionkowie

<http://www.muzeum-chleba.pl/vt/index.html> [dostęp 1.10.2012]

Muzeum Oręża Polskiego w Kołobrzegu

<http://kolobrzeg.spacerem.pl/atraccje/muzea-galerie/wystawa-dzieje-oreza-polskiego.html> [dostęp 1.10.2012]

Wirtualne Muzeum Papiernictwa w Dusznikach

http://www.muzeum-papiernictwa.pl/wz/hall_01.html [dostęp 1.10.2012]

Muzeum Luwr

www.louvre.fr. [dostęp 1.10.2012]

The British Museum

<http://www.britishmuseum.org/> [dostęp 1.10.2012]

---

⁵⁰ <http://www.wilanow-palac.pl/> [dostęp 1.10.2012].

⁵¹ <http://dzieje.pl/> [dostęp 1.10.2012].

⁵² <http://www.sztetl.org.pl> [dostęp 1.10.2012].

Rozdział 4

Konkursy i olimpiady

1. Uczniowie lubią konkursy i olimpiady

Większość uczniów lubi rywalizację, dlatego chętnie uczestniczą w różnego rodzaju konkursach przedmiotowych, tematycznych, interdyscyplinarnych, etc, realizowanych w klasie, szkole, województwie – klasowych, szkolnych, międzyszkolnych, przedmiotowych. Są one bardzo ważnym elementem edukacji, przyczyniają się bowiem do rozwijania zainteresowań i uzdolnień uczniów, pobudzają do twórczego myślenia. Udział w nich zaspokaja silne u uczniów zdolnych potrzeby osiągnięć, uznania, mistrzostwa, prestiżu, samorealizacji⁵³. Daje też możliwość sprawdzenia się, a w olimpiadzie historycznej – również możliwość zweryfikowania wiedzy i umiejętności przed uznanymi autorytetami naukowymi.

Sukces w konkursach i olimpiadach przekłada się też na wiele korzyści. W przypadku konkursów przedmiotowych o zasięgu wojewódzkim lub ponadwojewódzkim realizowanych przez poszczególne kuratoraty oświaty, zarówno dla uczniów szkół podstawowych jak i gimnazjów, laureaci zostają zwolnieni z części egzaminu gimnazjalnego (od roku 2015 z danego zakresu). Laureaci i finaliści olimpiad przedmiotowych otrzymują zwolnienie z egzaminu maturalnego z danego przedmiotu, co jest zgodne z rozporządzeniem MEN⁵⁴. Dodatkowo laureaci i finaliści otrzymują również dyplomy i nagrody od organizatorów, a w wielu konkursach także nagrody rzeczowe i pieniężne oraz stypendia naukowe fundowane przez władze samorządowe i państwowe.

Uwaga: Formuła konkursu powinna odpowiadać predyspozycjom i preferencjom uczniów.

Wiele konkursów nastawionych jest wyłącznie na sprawdzanie stopnia opanowania wiedzy pamięciowej. Są uczniowie, którzy lubią taką formę rywalizacji, ale są też tacy, którzy lepiej będą się czuli w konkursach dających im możliwość zaprezentowania swych umiejętności lub aktywności.

Nie zawsze udział w konkursie czy olimpiadzie kończy się sukcesem. Przed nauczycielem stoi więc bardzo odpowiedzialne zadanie: z jednej strony musi budować w uczniu wiarę we własne możliwości i pewność siebie, ale z drugiej – uwzględnić możliwość porażki. Nawet najważniejszy konkurs nie powinien być dla ucznia sprawą życia i śmierci. Trzeba przekonać ucznia, że jeśli podszedł do udziału w konkursie czy olimpiadzie odpowiedzialnie i dał z siebie wszystko – to wówczas każdy osiągnięty wynik jest sukcesem. Udział w rywalizacji nie był tylko okazją do nauczenia się nowych treści (zwykle przydadzą mu się one w przyszłości), ale przede wszystkim pozwolił zdobyć doświadczenie i dowiedzieć się wiele o sobie. Czasami nauczyciel powinien taką rozmowę przeprowadzić również z rodzicami ucznia. Bywa bowiem tak, że oczekiwania ze strony rodziców przekraczają możliwości dziecka.

⁵³ M. Stańczak, *Zaspokajanie potrzeb uczniów zdolnych w ramach lekcji i zajęć pozalekcyjnych – raport z badań*, w: *Uczeń zdolny wyzwaniem dla współczesnej edukacji*, pr. zb. pod red. J. Łaszczyka i M. Jabłonowskiej, Warszawa 2008, s. 148–157.

⁵⁴ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 kwietnia 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. Nr 83, poz. 562, z późn. zm.).

Obawa, że uczeń zawiedzie ich (czasami również nauczyciela) nadzieje może skutecznie utrudnić mu odniesienie sukcesu.

Są uczniowie, którzy mają jasno określone cele i sami zgłaszają nauczycielowi chęć przystąpienia do olimpiady. Są również tacy, którzy w ocenie nauczycieli mają ogromny potencjał, ale nie chcą brać udziału w konkursie czy olimpiadzie. Może to być spowodowane brakiem wiary w możliwość powodzenia – zainteresowanie konkursami jest duże, zatem szanse na zajęcie eksponowanych miejsc – statystycznie niewielkie. Najtrudniej o laury w olimpiadzie historycznej. Zgodnie z obecnym regulaminem, tylko trzech uczniów z każdego okręgu jest kwalifikowanych do udziału w eliminacjach centralnych. Jeżeli w eliminacjach okręgowych więcej uczniów zdobędzie co najmniej 86 punktów, wówczas komisja może wnioskować o zwiększenie liczby osób zakwalifikowanych do finału. Decyzję w tej sprawie podejmuje Komitet Główny Olimpiady Historycznej na podstawie analizy prac pisemnych oraz liczby punktów uzyskanych w eliminacjach okręgowych⁵⁵.

Zainteresowania i uzdolnienia ucznia nie wystarczą, aby uczynić z niego olimpijczyka bądź laureata konkursu. Osiągnięcie sukcesu wymaga wiele czasu i wysiłku – przede wszystkim samego ucznia, ale również nauczyciela, a często także rodziców bądź innych osób z najbliższego otoczenia ucznia. Aby odnieść sukces musi on najczęściej poświęcić dużo czasu na lekturę, rozwiązywanie przykładowych testów lub pisanie próbnych prac. Cenna jest przede wszystkim umiejętność właściwego zaplanowania pracy i systematyczność. Oczywiście, zdarzają się uczniowie, których cechuje ogromna łatwość w przyswajaniu materiału, jednak wymagania stawiane uczestnikom konkursów i olimpiady historycznej są zwykle tak wysokie, że nie ma możliwości „pójścia na skróty”.

Nie każdy uczeń zdolny musi być olimpijczykiem.

Przygotowania do konkursów i olimpiady historycznej należy rozpocząć jak najwcześniej, zwłaszcza w gimnazjum i liceum, gdyż przy trzyletnim cyklu nauczania jest bardzo mało czasu na przygotowania. Należy je zatem rozpocząć od początku klasy pierwszej, a nawet wcześniej. Już w trakcie rekrutacji, można sprawdzić, którzy uczniowie brali udział w konkursach historycznych w poprzedniej szkole (podstawowej lub gimnazjum)⁵⁶. Są oni potencjalnie dobrymi kandydatami do udziału w konkursach lub olimpiadzie. Oczywiście musimy brać pod uwagę, że zainteresowania i preferencje młodych ludzi często zmieniają się diametralnie. Uczeń, który interesował się historią w gimnazjum może w liceum interesować się zupełnie inną dziedziną wiedzy. Może też się zdarzyć, że olimpijczykiem zostaje uczeń, który zainteresował się historią dopiero w szkole średniej.

Osoby, które brały już udział w konkursach historycznych mają nie tylko większy zasób wiadomości, ale również umiejętność uczenia się większych partii materiału oraz obycie w sytuacjach konkursowych, co niewątpliwie ma znaczenie, ponieważ każdy konkurs wiąże się z silnym stresem.

⁵⁵ www.olimpiadahistoryczna.pl

⁵⁶ Ułatwione zadanie mają nauczyciele, którzy pracują w zespołach szkół – gimnazjum i szkoła ponadgimnazjalna – tam łatwiej poprowadzić ucznia przez dłuższy czas.

2. Jak przygotować ucznia do udziału w konkursach i olimpiadach historycznych?

Przygotowanie ucznia do udziału w konkursie lub olimpiadzie historycznej obejmuje trzy obszary:

1. wiedzę merytoryczną – czyli wiadomości z zakresu wskazanego w regulaminie konkursu lub olimpiady;
2. umiejętności specyficzne dla danego konkursu lub olimpiady;
3. wsparcie psychologiczne ucznia, a zwłaszcza umiejętność radzenia sobie ze stresem.

Nie każdy uczeń potrzebuje takiego samego wsparcia we wszystkich obszarach. Na nauczycielu spoczywa zatem zadanie zdiagnozowania potrzeb i opracowania programu pracy odpowiadającego potrzebom danego ucznia. Musi też stale obserwować postępy ucznia i modyfikować działania, aby jak najlepiej wspierać go w rozwoju.

Każdy uczeń jest inny, nie ma zatem jednej metody pracy. Z jednym należy ćwiczyć „mówienie”, drugi musi pisać jak najwięcej prac itd. Dużo zależy od tego, w której jest klasie, jaką wiedzę dysponuje, która epoka go interesuje. Rokrocznie kilka osób próbuje swoich sił w olimpiadzie, z każdym pracuję indywidualnie, choć zdarzają się tak zdolni, że wystarczy usystematyzować ich wiedzę, pomóc w wyborze lektur, podpowiedzieć z jakich podręczników (akademickich) się uczyć.

Nauczycielka historii – opiekunka wielu laureatów olimpiady historycznej

Aby odnieść sukces w konkursie lub olimpiadzie, zarówno nauczyciel, jak i uczeń muszą odpowiednio wyposażać swój warsztat pracy. W jego skład wchodzi zazwyczaj:

- zestaw podręczników obowiązujących na danym etapie edukacyjnym;
- literatura dodatkowa – wybrane lektury, a dla olimpijczyków również podręczniki akademickie z zakresu wybranej specjalizacji, czasopisma, literatura popularnonaukowa;
- atlasy historyczne;
- zestawy tekstów źródłowych;
- tablice synchroniczne;
- słowniki pojęć historycznych, encyklopedie historyczne;
- słowniki i encyklopedie ogólne.

Dla nauczyciela przydatna może być też literatura z zakresu psychologii i pedagogiki.

Konkursy przedmiotowe dla uczniów szkół podstawowych i gimnazjów

Podstawą przygotowania uczniów do konkursów przedmiotowych są zazwyczaj podręczniki szkolne. Dostarczają one podstawowej wiedzy, porządkują i systematyzują wiedzę uczniów, nie są jednak wystarczające. Warto też pamiętać, że podręczniki, choć uwzględniają wszystkie treści nauczania zawarte w podstawie programowej, różnią się od siebie m.in. zawartością merytoryczną, szczegółową faktogra-

fią, oceną poszczególnych wydarzeń, postaci i procesów historycznych. Istotne różnice dotyczą również obudowy dydaktycznej – tekstów źródłowych, map, informacji uzupełniających oraz zadań i ćwiczeń dla uczniów. Jest to wystarczająca przesłanka do tego, aby uczniowie sięgali również po podręczniki z innych serii wydawniczych niż ta, z której korzystają na bieżąco. W ten sposób będą mogli uzupełnić informacje pominięte lub tylko zasygnalizowane w podręczniku, z którego korzystają w swojej szkole. Korzystanie z równoległych podręczników daje wiele korzyści – uczeń spotyka się z inną narracją, innym rozmieszczeniem akcentów, czasami nawet odmiennymi ocenami prezentowanych faktów i wydarzeń. Inne bywają pytania i zadania, inne ćwiczenia z tekstami źródłowymi i ikonograficznymi. Nie bez znaczenia jest również tzw. efekt świeżości – sięgając po równoległy podręcznik uczeń spotyka się z innym ujęciem treści i obudową dydaktyczną, co zwiększa zainteresowanie i ułatwia zapamiętywanie poznawanych treści. Ten sam efekt można osiągnąć sięgając po podręczniki z wyższego poziomu kształcenia oraz literaturę popularnonaukową i naukową, a także czasopisma o tematyce historycznej (w zależności od wieku i możliwości percepcyjnych mogą to być np. „Mówią Wieki” dla najmłodszych lub „Dzieje Najnowsze” dla olimpijczyków). Przy okazji będą mogli znacznie poszerzyć zakres poznanych treści, pojęć i terminów historycznych oraz faktografii. Konieczny jest również atlas, słownik terminów i pojęć historycznych, encyklopedia historyczna oraz tablice historyczne i ćwiczenia ze źródłami historycznymi⁵⁷.

W konkursach organizowanych przez niektóre kuratoria oświaty podawany jest dodatkowo temat wiodący w danej edycji (wskazanie określonego problemu bądź epoki), który wymaga rozszerzenia w oparciu o lekturę dodatkowe (czasami są to również artykuły z czasopism lub fragmenty większych opracowań). Ich wykaz podawany jest przez organizatorów wraz z informacją, czy konieczne jest zapoznanie się ze wszystkimi pozycjami, czy tylko z wybranymi. Zadaniem nauczyciela jest pokierowanie uczniem tak, aby dokonał najbardziej optymalnego wyboru. Warto w pierwszej kolejności uwzględnić zainteresowania ucznia, wtedy lektura książki przyniesie najlepsze efekty.

Ze względu na powszechność konkursów przedmiotowych mają one zazwyczaj charakter testowy, co determinuje sposób przygotowania ucznia. Nauczyciel powinien zatem przeanalizować z uczniami zadania z testów z poprzednich edycji, aby „oswoili” się z ich formą i stopniem trudności. Nie zawsze jednak testy są podobne, dlatego niezbędne jest też ćwiczenie zadań różnorodnych co do formy i treści.

Konkursy tematyczne

Konkursy tematyczne mogą mieć zasięg klasowy, szkolny, międzyszkolny, lokalny, powiatowy, wojewódzki lub ogólnopolski. Charakteryzują się tym, że ich uczestnicy nie muszą wykazywać się znajomością treści nauczania z zakresu całej podstawy programowej historii, ale muszą posiadać szeroką wiedzę z tematyki konkursowej, np. konkurs „Losy żołnierza i dzieje oręża polskiego” czy konkursy dotyczące historii najnowszej.

⁵⁷ Przykładowe atlasy: *Szkolny atlas historyczny – gimnazjum*, Warszawa 1999, *Atlas historyczny. Od starożytności do współczesności. Gimnazjum*, Warszawa 2000. Ćwiczenia ze źródłami, np. T. Mosiek, *Historia: Starożytność i średniowiecze. Ćwiczenia ze źródłami*, Poznań 2001, tenże, *Historia: od wielkich odkryć do I wojny światowej. Ćwiczenia ze źródłami*, Poznań 2004; T. Maresz, E. Olczak, B. Kubis, *Spotkania z historią. Atlas z komentarzami źródłowymi dla gimnazjum*, Warszawa 2010. Ponadto gimnazjaliści mogą korzystać z pomocy dydaktycznych przeznaczonych dla uczniów liceum – przykładowy wykaz – s. 77–80.

W tych konkursach, podobnie jak w konkursach przedmiotowych, często stosowanym narzędziem sprawdzania wiadomości i umiejętności uczestników są testy, a na eliminacjach finałowych odpowiedzi ustne na pytania dotyczące znajomości tematyki konkursu lub wybranych lektur. Często zadaniem uczestników jest przygotowanie pracy badawczej, np. konkurs „Historia Bliska”. Prace takie polegają najczęściej na zebraniu relacji świadków wydarzeń i ich krytycznym opracowaniu. Niezbędne jest zapoznanie uczniów, przynajmniej z podstawowymi założeniami *oral history*.

Organizatorzy konkursów tematycznych często dopuszczają inne niż pisemna formy pracy, np. film, prezentacja. Należy zwrócić uwagę, że w przygotowaniu tych prac obowiązują pewne rygory charakterystyczne dla warsztatu pracy historyka. Prezentowane źródła muszą być zweryfikowane i skonfrontowane z opracowaniami naukowymi na dany temat. Autorzy prac, podobnie, jak zawodowi historycy, muszą też zadbać o opatrzenie pracy przypisami źródłowymi i wykazem wykorzystanej literatury. Nauczyciel nie powinien ograniczać inwencji ucznia ani narzucać formy pracy, ale pomóc mu w:

- sformułowaniu tematu,
- doborze świadków i świadectw,
- doborze literatury przedmiotu,
- konstrukcji pracy.

Obowiązkiem nauczyciela jest również sprawdzenie, czy uczeń jest w stanie sprostać wymaganiom stawianym przez organizatorów konkursu.

Olimpiada historyczna

Aby odnieść sukces w olimpiadzie uczestnik powinien wykazać się wiedzą i umiejętnościami wykraczającymi poza treści zawarte w podstawie programowej. Dotyczy to zwłaszcza wybranej specjalności. Znajomość podręczników szkolnych jest niewystarczająca, dlatego olimpijczycy powinni korzystać również z podręczników akademickich do historii powszechnej i historii Polski do wybranej epoki, np. średniowiecza.

Ponadto, zgodnie z regulaminem, na każdym etapie uczestnicy olimpiady muszą wykazać się znajomością dodatkowej literatury. Na etapie szkolnym muszą przeczytać 3 lektury z wykazu zaproponowanego przez Komitet Główny Olimpiady, na etapie okręgowym 5 – w tym 3 z wykazu, a 2 zaproponowane samodzielnie przez uczestnika, na etapie centralnym natomiast 8 lektur, w tym 5 z wykazu i 3 zaproponowane samodzielnie. Uczestnicy olimpiady mogą wybierać lektury spośród monografii naukowych, popularnonaukowych i artykułów naukowych.

Wybór lektury powinien być samodzielną decyzją ucznia, ale nauczyciel ma wystąpić w roli doradcy. Często zdarza się bowiem, że uczestnicy konkursów i olimpiad podają jako wybrane lektury powieści historyczne, opracowania popularne, podręczniki bądź artykuły z prasy niespecjalistycznej. Zadaniem nauczyciela jest czuwanie nad prawidłowym doбором lektur oraz ich aktualnością – postęp w badaniach naukowych oraz zmienione uwarunkowania polityczne sprawiają, że niektóre opracowania, np. z lat pięćdziesiątych XX w., straciły na aktualności.

Przygotowanie do olimpiady to przede wszystkim samodzielne studiowanie literatury przez ucznia oraz praca z mapą i źródłami historycznymi.

Przygotowujący się do olimpiady powinien mieć stały dostęp do wybranej literatury oraz możliwość wielokrotnego powracania do przeczytanych książek, a także korzystania z czasopism historycznych (nie wszystkie są bowiem dostępne w Internecie). Najlepiej, aby do wszystkich pozycji, z których uczeń korzysta miał stały i nieograniczony zasięg. Nie zawsze jest to jednak możliwe, np. ze względów finansowych. Dobrym rozwiązaniem jest wypożyczenie podręczników i lektur dodatkowych z biblioteki szkolnej lub publicznej, ale pod warunkiem, że uczeń może mieć zwiększony limit wypożyczeń i przedłużony termin zwrotu na cały okres przygotowań do konkursu lub olimpiady. Nauczyciel powinien zadbać, aby takie możliwości istniały przynajmniej w bibliotece szkolnej (lub bibliotece publicznej najbliższego miejscu zamieszkania ucznia).

Oprócz kompletu podręczników uczeń musi bezwzględnie posiadać atlas historyczny, najlepiej z komentarzami, np. „Atlas historyczny świata” wydawnictwa PPWK (dowolne wydanie) lub „Wielki atlas historyczny świata” wydawnictwa Demart. Do celów ćwiczeniowych przydatne są specjalne zeszyty ćwiczeń z mapami konturowymi⁵⁸ oraz coraz powszechniejsze atlasy multimedialne. Na tym etapie konieczny jest również słownik pojęć historycznych lub encyklopedia historyczna oraz tablice historyczne. Olimpijczyk musi również zaopatrzyć się w obszerne wybory źródeł historycznych do wybranej przez siebie specjalizacji (epoki historycznej), które będą pomocne w doskonaleniu umiejętności analizy i interpretacji tekstów źródłowych.

Pomimo że gros pracy uczeń wykonuje w domu, niezbędny jest jak najczęstszy kontakt z nauczycielem, który czuwa nad przebiegiem i tempem pracy oraz koryguje ewentualne nieprawidłowości. Uczeń musi mieć możliwość przedyskutowania problemów, z jakimi zetknął się w trakcie lektury lub przygotowywania pracy, a czasami po prostu upewnienia się, że jego tok myślenia jest prawidłowy. Optymalnym rozwiązaniem jest utrzymywanie stałego i jak najmniej sformalizowanego kontaktu z nauczycielem. Obecnie coraz więcej nauczycieli decyduje się na kontakt z uczniami on-line.

Dla jednego ucznia dobrym rozwiązaniem będzie udział w zajęciach koła zainteresowań, na którym będzie mógł porozmawiać o swoich problemach nie tylko z nauczycielem, ale również z rówieśnikami, dla innego korzystniejszy będzie kontakt indywidualny tylko z nauczycielem. To drugie rozwiązanie jest jedynym możliwym wówczas, gdy do konkursu przygotowuje się tylko jeden uczeń w naszej szkole. Taka sama sytuacja może mieć miejsce również w przypadku olimpijczyków – nawet jeśli w szkole mamy ich kilku, to może okazać się, że każdy z nich wybrał inną specjalizację.

Spotkania bezpośrednie nauczyciel–uczeń powinny odbywać się według ustalonego harmonogramu, co wymusza systematyczną pracę ucznia, ale optymalnym rozwiązaniem jest wprowadzenie w kontaktach uczeń–nauczyciel szybkiej ścieżki kontaktu, na przykład przez pocztę elektroniczną. Problemy, pytania czy wątpliwości mogą bowiem pojawić się na każdym etapie pracy, dlatego dobrze, aby uczeń nie musiał czekać zbyt długo z ich wyjaśnieniem.

Sama wiedza oczywiście nie wystarczy, potrzebne są jeszcze umiejętności. Olimpijczycy na etapie szkolnym muszą przygotować pracę badawczą na jeden z tematów podanych przez Komitet Główny Olimpiady Historycznej. W trakcie eliminacji okręgowych piszą pracę analityczną na temat związany z wybraną specjalizacją, udzielają odpowiedzi ustnych na pytania z zakresu podstawy programowej wybranej specjalizacji oraz na pytania dotyczące przeczytanych lektur. Na etapie centralnym dodatkowo muszą wykazać się umiejętnością pisemnej interpretacji tekstu źródłowego z wybranej epoki.

⁵⁸ Np. W. Chybowski, *Historia: szkoła ponadgimnazjalna: zeszyt do ćwiczeń na mapach konturowych*, Warszawa 2002; E. Olczak, *Historia: zeszyt do ćwiczeń na mapach konturowych: liceum*, Warszawa 2002.

Nauczyciel opiekujący się olimpijczykiem powinien zatem:

- Zadać, aby miał okazję napisania przynajmniej kilku prac pisemnych zanim przejdzie on do eliminacji okręgowych. Tematy takich prac mogą być powtórzeniem tematów z poprzednich edycji olimpiady⁵⁹. Mogą też być sformułowane przez nauczyciela bądź też zaproponowane przez ucznia. Dobrym wstępem do napisania pracy jest przeprowadzenie „burzy mózgów” i sporządzenie mapy mentalnej – rozwiązanie to jest bardziej elastyczne niż klasyczny plan pracy i sprawdza się w sytuacjach stresowych, a taką są eliminacje do olimpiady. Samodzielnie napisana praca powinna być dokładnie sprawdzona przez nauczyciela, opatrzona recenzją, a następnie omówiona z jej autorem. Analizie poddana powinna być zarówno strona formalna (czy praca posiada wstęp, rozwinięcie, zakończenie) oraz merytoryczna. Doświadczenie w pisaniu prac przyda się już na etapie szkolnym. Zgodnie z regulaminem jest to praca samodzielna, ale nauczyciel powinien przedyskutować z uczniem koncepcję pracy oraz dobór literatury, jaką planuje wykorzystać do jej napisania.
- Przygotować ucznia do samodzielnej pracy z lekturą oraz wspólnie z uczniem przeanalizować jej treść. Olimpijczyk powinien umieć dobierać je za pomocą bibliografii i katalogów. Powinien też umieć sporządzać wypisy opatrzone notkami bibliograficznymi oraz recenzję. Rozmowa nauczyciela z uczniem na temat przeczytanej lektury nie powinna być „odpytaniem” z treści książki, ale dyskusją na temat zawartych w niej ocen, poglądów autora. Jest jednocześnie przygotowaniem do analogicznej sytuacji na eliminacjach. Oczywiście uczeń nie zna wcześniej pytania, ale znając lekturę może się przygotować na kilka wariantów. Może mu w tym pomóc nauczyciel – omawiając lekturę wybrane przez ucznia warto przecież zastanowić się, co w danej książce może zainteresować także komisję. Zanim jednak dojdzie do rozmowy, nauczyciel powinien udzielić uczniowie wskazówek, jak powinno wyglądać opracowanie lektury.

Warunkiem rzetelnej i wnikliwej rozmowy z uczniem na temat lektury jest przeczytanie jej również przez nauczyciela.

- Przygotować ucznia do odpowiedzi ustnej. Powinien umieć poradzić sobie z presją czasu i stresem, dlatego nie tylko warto przećwiczyć samą rozmowę z komisją egzaminacyjną, ale także zorganizować warsztaty psychologiczne na temat radzenia sobie ze stresem. Najczęściej po wylosowaniu pytania lub zestawu jest to około dziesięć minut. W tym czasie uczeń musi przypomnieć sobie niezbędne informacje oraz zastanowić się nad konstrukcją wypowiedzi. Nie bez znaczenia jest również decyzja o kolejności odpowiedzi na pytania (o ile taką możliwość daje regulamin). Zwykle sugeruje się uczniom, aby rozpoczynali odpowiedź od pytania, na które są najlepiej przygotowani. W ten sposób zyskują większą pewność siebie i zmniejszają stres, co zwykle procentuje większą swobodą podczas odpowiedzi na kolejne pytania.
- Doskonalić umiejętność interpretacji tekstów źródłowych z zakresu wybranej specjalizacji. Wprawdzie prawie od początku nauki historii uczeń spotyka się z różnymi tekstami źródłowymi, ale na eliminacjach centralnych stopień trudności jest o wiele wyższy. Z tekstami źródłowymi olimpijczyk powinien zapoznawać się równoległe z poznawaniem nowych treści. Błędem byłoby

⁵⁹ www.olimpiadahistoryczna.pl [dostęp 1.10.2012].

zostawienie tej kwestii na okres poprzedzający zawody centralne – może okazać się, że zabraknie czasu na zapoznanie się z wystarczającą liczbą źródeł.

Przykładowy plan przygotowań do olimpiady historycznej

Etap	Uczeń	Nauczyciel
Wstępny	- Wybór specjalizacji i lektur. - Napisanie próbnej pracy pisemnej.	Konsultacje. Sprawdzenie, ocenienie i omówienie pracy.
Szkolny	- Przeczytanie wybranych lektur. - Wybór tematu pisemnej pracy badawczej i literatury. - Napisanie pisemnej pracy badawczej.	Sprawdzenie stopnia znajomości lektur. Sprawdzenie stopnia opanowania treści nauczania. Konsultacje.
Okręgowy	- Wybór i przeczytanie kolejnych lektur. - Zapoznanie się z treściami nauczania w zakresie rozszerzonym. - Zapoznanie się z treściami dotyczącymi wybranej specjalizacji/epoki. - Napisanie próbnych prac pisemnych.	Konsultacje dotyczące wyboru lektur, sprawdzenie stopnia znajomości lektur. Sprawdzenie stopnia opanowania treści z zakresu podstawy programowej i wybranej specjalizacji. Sprawdzenie, ocenienie i omówienie próbnych prac pisemnych.
Centralny	- Wybór i przeczytanie kolejnych lektur. - Zapoznanie się z treściami nauczania w zakresie rozszerzonym. - Zapoznanie się z treściami dotyczącymi wybranej specjalizacji/epoki. - Napisanie próbnych prac pisemnych. - Napisanie próbnych interpretacji tekstów źródłowych.	Konsultacje dotyczące wyboru lektur, sprawdzenie stopnia znajomości lektur. Sprawdzenie stopnia opanowania treści z zakresu podstawy programowej i wybranej specjalizacji. Sprawdzenie, ocenienie i omówienie próbnych prac pisemnych. Sprawdzenie, ocenienie i omówienie próbnych interpretacji tekstów źródłowych.

Wskazówki dotyczące warsztatu pracy olimpijczyka

Podręczniki szkolne i akademickie

Podręczniki przeznaczone do nauczania w zakresie rozszerzonym o układzie chronologiczno-problemowym i problemowym. Szczególnie przydatne przy powtarzaniu i restrukturyzacji materiału mogą być, m.in. podręczniki z wydanej w latach 2002–2004 serii wydawnictwa WSiP „Człowiek i historia”. Podręczniki akademickie z historii Polski i historii powszechnej są niezbędne do przygotowania się ucznia z zakresu wybranej specjalizacji (epoki historycznej). Obecnie na rynku wydawniczym są dostępne wznowienia znanych od lat serii wydawniczych, pojawiają się też nowe syntezы. Można je bez problemu wyszukać w dostępnych w internecie katalogach bibliotek. Warto wybierać najnowsze wydania podręczników, gdyż lepiej odzwierciedlają one aktualny stan badań historycznych. Uwaga ta dotyczy zwłaszcza historii najnowszej, ale ma swoje uzasadnienie również w odniesieniu do okresów wcześniejszych.

Wydawnictwa źródłowe

Uczniowie przygotowujący się do udziału w olimpiadzie powinni zaopatrzyć się przede wszystkim w publikacje źródłowe z zakresu wybranej specjalizacji. Podany niżej zestaw ma charakter przykładowy.

Seria źródeł wydanych przez PWN:

Wiek V–XV w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów, oprac. M. Sobańska-Bondaruk i S. B. Lenard, Warszawa 1997.

Wiek XVI–XVIII w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów, oprac. M. Sobańska-Bondaruk i S. B. Lenard, Warszawa 1997.

Wiek XIX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów, oprac. M. Sobańska-Bondaruk i S. B. Lenard, Warszawa 1998.

Wiek XX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów, oprac. M. Sobańska-Bondaruk i S. B. Lenard, Warszawa 1998.

Seria: Pytania do przeszłości wydana przez WSiP

T. Cegielski, K. Zielińska, *Dzieje nowożytne 1492–1815. Ćwiczenia źródłowe z historii dla szkół średnich*, tom I, Warszawa 1999.

J. Kochanowski, *Dzieje najnowsze po 1939 roku. Ćwiczenia źródłowe z historii dla szkół średnich*, tom I, Warszawa 1999.

G. Szelańska, K. Szelańska, *Dzieje nowożytne i najnowsze 1815–1939. Ćwiczenia źródłowe z historii dla szkół średnich*, tom I, Warszawa 1999.

M. Tymowski, *Średniowiecze. Ćwiczenia źródłowe z historii dla szkół średnich*, tom I, Warszawa 1999.

M. Węcowski, *Starożytność klasyczna. Ćwiczenia źródłowe z historii dla szkół średnich*, tom I, Warszawa 1999.

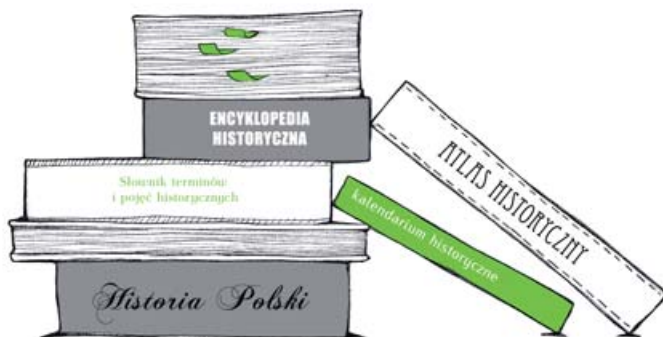
D. Ostapowicz, S. Suchodolski, D. Szymikowski, *Od Hammurabiego do Fukuyamy. Nowa Matura z historii. Przekazy źródłowe z ćwiczeniami. Tom 1. Od Starożytności do 1789 roku*, Gdańsk 1999.

D. Ostapowicz, S. Suchodolski, D. Szymikowski, *Od Hammurabiego do Fukuyamy. Nowa Matura z historii. Przekazy źródłowe z ćwiczeniami. Tom 2. Od 1789 roku do współczesności*, Gdańsk 2000.

Trudne do zdobycia, ale nadal warte polecenia są dwie serie wydawnictw źródłowych do nauki historii:

- 61 zeszytów *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole* wydanych przez Polskie Towarzystwo Historyczne w latach 1959–1961.
- 60 zeszytów *Teksty źródłowe do nauki historii w szkole średniej* wydanych w Krakowie w latach 1923–1924.

Rysunek nr 7.

Atlasy historyczne ułatwiają zapamiętywanie przestrzennej struktury obrazu historycznego oraz dynamiczne ujmowanie zjawisk i procesów historycznych. Odgrywają ważną rolę przy opracowywaniu nowych zagadnień oraz powtarzaniu i systematyzowaniu wiadomości. W bibliotece podręcznej powinny zatem znaleźć się atlasy obejmujące cały zakres chronologiczny dziejów Polski i dziejów powszechnych, np.:

Atlas historyczny Polski, Warszawa 1967.

Atlas przemian politycznych świata w XX wieku, Warszawa 1970.

Atlas historyczny świata, Warszawa 1974.

J. Tazbir, *Atlas historyczny – szkoła średnia – do 1815 roku*, Warszawa 2000.

J. Tazbir, *Atlas historyczny – szkoła średnia 1815–1939*, Warszawa 2000.

J. Tazbir, *Atlas historyczny – szkoła średnia – od 1939 roku*, Warszawa 2001.

Atlas historyczny. Od starożytności do współczesności. Liceum, Warszawa 2002.

Wielki atlas historyczny świata, Warszawa 2002.

Multimedialny atlas historyczny, Warszawa 2009.

Słowniki i encyklopedie

Przydatne w trakcie nauki będą słowniki pojęć i encyklopedie. Obecnie uczniowie coraz częściej korzystają z encyklopedii multimedialnych oraz internetowych, należy ich jednak uczulić na niebezpieczeństwa związane z bezkrytycznym korzystaniem z zasobów sieci, w tym Wikipedii. Zdecydowanie bardziej wiarygodne są opracowania przygotowane przez renomowane wydawnictwa. Konsekwencją przyswojenia błędnej lub nieprecyzyjnej informacji może być udzielenie błędnej odpowiedzi w trakcie konkursu lub olimpiady. Oprócz wydawnictw o charakterze ogólnym, przydatne mogą być zwłaszcza:

H. Adamczyk-Szczecińska, A. Mańkowska, *Słownik szkolny. Postacie historyczne*, Warszawa 1997.

B. Snoch, *Słownik szkolny. Terminy i pojęcia historyczne*, wydanie dowolne.

Historia – słownik szkolny: gimnazjum i liceum, oprac. M. Czapliński, Kraków 2009.

J. Pilikowski, *Szkolny słownik historyczny*, Kraków 2001.

P. Greiner, R. Kaczmarek, K. Miroszewski, M. Paździora, *Szkolny słownik historii powszechnej*, Katowice 2001.

P. Greiner, E. Grodkowska, R. Kaczmarek, K. Miroszewski, *Szkolny słownik historii Polski*, Katowice 2000.

R. Kostro, R. Matyja, *Świat polityki, dyplomacji, idei. Słownik podręczny*, Warszawa 1992.

Słownik tematyczny. Historia, pr. zbiorowa, Warszawa 2011.

Słownik władców polskich, red. J. Dobosz, Poznań 1997.

Historia. Encyklopedia szkolna PWN, red. B. Kaczorowski, Warszawa 2005.

Encyklopedia szkolna – historia, red. A. Nawrot, Kraków 2012.

Historia. Encyklopedia szkolna WSIP, pr. zbiorowa, Warszawa.

Tablice historyczne

S.B. Lenard, *Historia dla gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych*, wydanie dowolne.

Czasopisma

Najbardziej wszechstronnym czasopismem historycznym adresowanym do uczniów jest magazyn historyczny „Mówią Wieki”. Posiada on również witrynę internetową, na której dostępne są *on-line* wybrane artykuły z najnowszego numeru oraz numerów archiwalnych.

Olimpijczykom można polecić również wybrane artykuły czasopism naukowych, jak np. „Kwartalnika Historycznego” czy „Dziejów najnowszych”. Dla osób zainteresowanych historią najnowszą przeznaczone są czasopisma popularnonaukowe o tematyce historycznej, jak np. kwartalnik „KARTA” czy „Pamięć.pl” – Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej.

Wartościowe dodatki o tematyce historycznej wydawane są również przez niektóre gazety i czasopisma, np. dodatki historyczne „Polityki”.

Przykładowe konkursy ogólnopolskie dla uczniów szkół podstawowych i gimnazjalistów

Ogólnopolski konkurs historyczny „Losy żołnierza i dzieje oręża polskiego”⁶⁰

Organizator: Mazowiecki Kurator Oświaty w porozumieniu z właściwymi kuratorami oświaty i innymi podmiotami prowadzącymi działalność edukacyjną w zakresie odpowiadającym danemu rodzajowi konkursu.

Strona www: www.losyzołnierza.pl [dostęp 1.10.2012]

Zakres chronologiczny: X–XX w.

Przebieg: konkurs czteroetapowy – eliminacje szkolne, rejonowe i wojewódzkie oraz zawody ogólnopolskie.

Uwagi: Tematyka konkursu obejmuje historię Polski i historię powszechną oraz dzieje oręża polskiego od X do XX w., z uwzględnieniem znajomości broni i barwy, architektury obronnej, literatury, malarstwa batalistycznego i portretowego, muzyki i pieśni, tekstów źródłowych, topografii wojskowej, heraldyki, sfragistyki i falerystyki. Szczegółowa tematyka ustalana jest odrębnie dla każdej edycji konkursu. Zadania konkursowe mają charakter testów z pytaniami zamkniętymi i otwartymi (krótkie odpowiedzi) oraz ćwiczeń praktycznych polegających na oprowadzaniu po obiektach zabytkowych, muzeach, rozpoznawaniu i interpretowaniu różnego rodzaju źródeł historycznych, pracy z mapą, analizowaniu filmów fabularnych i dokumentalnych, fotografii, literatury pięknej (poezja, pieśni) itp.

Ogólnopolski konkurs wiedzy o historii i kulturze Żydów polskich

Organizator: Fundacja SHALOM

Strona www: www.shalom.org.pl/index.php?mid=60 [dostęp 1.10.2012]

Przebieg: konkurs dwuetapowy – etap szkolny/regionalny oraz centralny

Uwagi: konkurs organizowany jest co dwa lata. Uczniowie mogą uczestniczyć w konkursie indywidualnie lub w zespołach (klasowych, międzyklasowych lub międzyszkolnych). Na etapie pierwszym uczestnicy przygotowują zespołowo lub indywidualnie pracę związaną z tematyką konkursu. Etap centralny polega na ocenie nadesłanych prac.

---

⁶⁰ Uczestnikami konkursu mogą być również uczniowie zasadniczych szkół zawodowych.

Historia Bliska⁶¹

Organizator: Ośrodek KARTA

Strona www: www.historiabliska.pl [dostęp 1.10.2012]

Zakres: historia XX w.

Przebieg: konkurs jednoetapowy

Uwagi: Na etapie szkolnym uczniowie przygotowują pracę badawczą na jeden z trzech tematów ustalanych odrębnie dla każdej edycji konkursu. Praca może mieć dowolną formę, ale musi opierać się na samodzielnie zebranych i poddanych krytyce źródłach – głównie relacji świadków.

Szkolna Liga Historyczna

Organizator: magazyn historyczny „Mówią Wieki”

Strona www: www.mowiaiwieki.pl [dostęp 1.10.2012]

Zakres: historia Polski i powszechna

Przebieg: konkurs kilkietapowy, zespołowy

Uwagi: Uczestnicy przygotowują odpowiedzi na pytania z zakresu historii alternatywnej związane z tematem przewodnim.

Wybrane olimpiady i ogólnopolskie konkursy historyczne dla uczniów szkół ponadgimnazjalnych

Olimpiada Historyczna

Organizator: Polskie Towarzystwo Historyczne

Strona www: www.olimpiadahistoryczna.pl [dostęp 1.10.2012]

Zakres tematyczny: archeologia, starożytność, średniowiecze, epoka nowożytna, historia XIX wieku, historia XX wieku, historia parlamentaryzmu w Polsce, losy Polaków na Wschodzie od XVIII do XX w.

Przebieg: eliminacje szkolne, okręgowe i centralne

Uwagi: Uczestnicy wybierają jedną z ośmiu specjalizacji. Na etapie szkolnym przygotowują pracę badawczą na jeden z podanych tematów. Na etapie okręgowym odbywają się eliminacje pisemne, w trakcie których uczestnicy piszą pracę na jeden z tematów oraz eliminacje ustne obejmujące odpowiedzi na pytania z zakresu podstawy programowej w zakresie rozszerzonym, wybranej specjalizacji oraz lektur. Etap centralny obejmuje pracę pisemną na jeden z tematów, odpowiedzi ustne na dwa pytania i pytanie dotyczące wybranych lektur (pięć pozycji) oraz pisemną interpretację

Olimpiada mediewistyczna⁶²

Organizator: Uniwersytet Gdański i Liceum Ogólnokształcące im. Wincentego Pola w Czersku

Strona www: www.olimpiadamediewistyczna.edu.pl, www.historia.ug.gda.pl, www.loczersk.pl [dostęp 1.10.2012]

⁶¹ Organizatorzy konkursu nie przewidują udziału uczniów szkół podstawowych.

⁶² W olimpiadzie, za zgodą Komitetu Głównego, mogą uczestniczyć również uczniowie gimnazjów i zasadniczych szkół zawodowych.

Zakres: średniowiecze

Przebieg: trzy etapy – międzyszkolny, ogólnopolski oraz finał

Uwagi: Na etapie międzyszkolnym uczestnicy rozwiązują test, a na etapie ogólnopolskim piszą pracę składającą się z:

1. interpretacji wskazanych źródeł;
2. odpowiedzi na pytania z zakresu geografii historycznej;
3. odpowiedzi na pytania z zakresu historii sztuki.

Finał ma charakter egzaminu ustnego i obejmuje:

1. odpowiedź na pytania z wybranej przez uczestnika dziedziny (bloku tematycznego) oraz z trzech zgłoszonych lektur;
2. odpowiedzi na dwa pytania z całości zagadnień epoki średniowiecza.

Ogólnopolski Konkurs o Kazimierzu Wielkim i jego czasach

Organizator: Uniwersytet im. Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Strona www: www.konkurs.net84.net/d6 [dostęp 1.10.2012]

Zakres chronologiczny: wiek XIV

Przebieg: konkurs trzyetapowy – szkolny, międzyszkolny i finał

Uwagi: Na wszystkich etapach uczestnicy rozwiązują testy z zakresu tematycznego konkursu.

Olimpiada tematyczna Losy żołnierza i dzieje oręża polskiego

Organizator: Mazowiecki Kurator Oświaty w porozumieniu z właściwymi kuratorami oświaty i innymi podmiotami prowadzącymi działalność edukacyjną w zakresie odpowiadającym danemu rodzajowi konkursu.

Strona www: www.losyzolnierza.pl [dostęp 1.10.2012]

Zakres chronologiczny: X–XX w.

Przebieg: trzy etapy – międzyszkolny, okręgowy (regionalny) i centralny

Uwagi: Tematyka konkursu obejmuje historię Polski i historię powszechną oraz dzieje oręża polskiego od X do XX w., z uwzględnieniem znajomości broni i barwy, architektury obronnej, literatury, malarstwa batalistycznego i portretowego, muzyki i pieśni, tekstów źródłowych, topografii wojskowej, heraldyki, sfragistyki i falerystyki. Szczegółowa tematyka ustalana jest odrębnie dla każdej edycji konkursu. Zadania konkursowe mają charakter testów z pytaniami zamkniętymi i otwartymi (krótkie odpowiedzi) oraz ćwiczeń praktycznych polegających na oprowadzaniu po obiektach zabytkowych, muzeach, rozpoznawaniu i interpretowaniu różnego rodzaju źródeł historycznych, pracy z mapą, analizowaniu filmów fabularnych i dokumentalnych, fotografii, literatury pięknej (poezja, pieśni) itp.

Historia i Kultura Żydów Polskich

Organizator: Fundacja SHALOM

Strona www: www.shalom.org.pl/index.php?mid=60 [dostęp 1.10.2012]

Zakres chronologiczny: od X do XX w.

Przebieg: dwa etapy – szkolny i centralny

Uwagi: Na etapie szkolnym uczestnicy przygotowują pracę pisemną związaną z żydowską obecnością historyczną w danym regionie, a na etapie centralnym przeprowadzane są eliminacje ustne. Składają się one z:

1. rozmowy na temat samodzielnie przygotowanej pracy pisemnej;
2. odpowiedzi na pytania z zakresu wiedzy ogólnej związanej z tematyką konkursu – na podstawie literatury podstawowej;
3. wypowiedzi na temat wybranych lektur (3 pozycje). O ostatecznym wyniku decyduje łączna ocena z pracy pisemnej i odpowiedzi ustnej w finale centralnym.

Historia Bliska

Organizator: Ośrodek KARTA

Strona www: www.historiabliska.pl [dostęp 1.10.2012]

Zakres: historia XX w.

Przebieg: konkurs jednoetapowy

Uwagi: Na etapie szkolnym uczniowie przygotowują pracę badawczą na jeden z trzech tematów ustalanych odrębnie dla każdej edycji konkursu. Praca może mieć dowolną formę, ale musi opierać się na samodzielnie zebranych i poddanych krytyce źródłach – głównie relacji świadków.

Olimpiada Solidarności. Dwie dekady wolności

Organizator: Fundacja Centrum Solidarności

Strona www: www.olimpiadasolidarnosci.pl/?page_id=13 [dostęp 1.10.2012]

Zakres chronologiczny: historia Polski 1970–1990

Przebieg: konkurs trójstopniowy składający się z etapu szkolnego, wojewódzkiego i centralnego

Uwagi: konkurs ma charakter cykliczny i jest organizowany co dwa lata.

Na pierwszych dwóch etapach uczniowie rozwiązują test. W eliminacjach centralnych uczestniczą trzyosobowe drużyny wojewódzkie, które mają do wykonania trzy zadania:

- 1) przygotowanie trzyminutowej prezentacji multimedialnej na jeden z tematów przygotowanych przez Komitet Merytoryczny Konkursu;
- 2) odpowiedzi na pytania dotyczące prezentacji multimedialnej;
- 3) odpowiedzi na trzy pytania losowane w finałowej rundzie pytań ustnych.

Konkurs „Świadectwa historyczne”

Organizator: Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”

Strona www: www.pamieciprzyszlosc.pl/ [dostęp 1.10.2012]

Zakres: historia XX w.

Przebieg: konkurs jednoetapowy

Uwagi: Każda edycja konkursu ma inny temat. Zadaniem uczestników jest dotarcie do świadków ciekawych wydarzeń oraz przeprowadzenie z nimi wywiadu, który następnie należy skonfrontować z innymi źródłami i wiedzą na temat badanego okresu historycznego. Prace mogą mieć dowolną formę.

Odważmy się być wolnymi

Organizator: Muzeum Historii Polski

Strona www: <http://www.muzhp.pl/konkursy/zakonczone.html> [dostęp 1.10.2012]

Zakres: historia XX w.

Przebieg konkursu: jednoetapowy, zespołowy

Uwagi: Zadaniem uczestników jest zebranie wspomnień uczestników wydarzeń związanych z regionem, w którym mieszkają. Konkurs ma na celu wzmacnianie identyfikacji ze środowiskiem lokalnym i poszerzenie wiedzy o przeszłości regionu. Efektem końcowym pracy zespołów jest opis biograficzny postaci.

Konkursy Instytutu Pamięi Narodowej

Organizator: Instytut Pamięi Narodowej

Strona www: www.ipn.gov.pl/portal/pl/728/10556/Konkursy.html [dostęp 1.10.2012]

Zakres chronologiczny: historia najnowsza

Uwagi: Każda edycja konkursu ma odrębny regulamin. Niezależnie od konkursów ogólnopolskich większość oddziałów IPN organizuje konkursy tematyczne o zasięgu regionalnym.

Szkolna Liga Historyczna

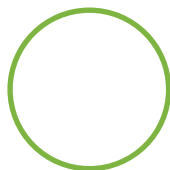
Organizator: magazyn historyczny „Mówią Wieki”

Strona www: www.mowiawieki.pl [dostęp 1.10.2012]

Zakres: historia Polski i powszechna

Przebieg: konkurs kilkietapowy, zespołowy

Uwagi: Uczestnicy przygotowują odpowiedzi na pytania z zakresu historii alternatywnej związane z tematem przewodnim.

Rozdział 5

Historia inaczej ...

1. Co by było, gdyby ..., czyli historia alternatywna

Przeszłości nie da się zmienić. Można jednak zastanawiać się, czy historia mogła potoczyć się inaczej, czy jej bohaterowie mogli postąpić w inny sposób, podjąć inne decyzje? Jakie byłyby ich skutki? Zastanawianie się, *co by było, gdyby...* może być świetną zabawą logiczną, rozwija twórcze myślenie, uczy myślenia przyczynowo-skutkowego oraz pomaga wyjaśniać i oceniać fakty historyczne. Pozwala zrozumieć, że o biegu dziejów decydują ludzie kierujący się określonymi motywami. Nie zawsze jednak są gotowi przewidzieć następstwa swoich decyzji. Myślenie kontrfaktyczne jest często stosowane przez historyków, którzy oceniając zdarzenia i procesy historyczne, rozważają różne alternatywy. Punktem wyjścia jest zawsze uświadomienie sobie możliwości innego przebiegu procesu dziejowego, a następnie rozważenie prawdopodobieństwa zaistnienia określonej alternatywy i konfrontacja jej ze stanem faktycznym⁶³. Alternatyw oczywiście nie można sprawdzić, ale warto się nad nimi zastanowić pod warunkiem, że nie pozostają w sprzeczności z wiedzą historyczną i ogólną oraz nie wybiegają zbytnio poza znane fakty czy procesy⁶⁴.

Historia alternatywna może zatem być doskonałym sposobem na zainteresowanie uczniów historią, ożywienie i uatrakcyjnienie lekcji, a przede wszystkim skłania do głębszego spojrzenia na proces historyczny kształtowania myślenia historycznego. Dla uczniów zdolnych może być też poważnym wyzwaniem intelektualnym wymagającym często sięgania po całkiem poważne źródła informacji historycznej. Okazji do tego rodzaju ćwiczeń jest bardzo dużo zarówno na lekcjach historii jak i na zajęciach koła historycznego. Szukanie odpowiedzi na pytanie *co by było, gdyby...* może być też ciekawą pracą domową ucznia, oczywiście pod warunkiem, że nie będzie to czysta spekulacja. Uczniom, którzy szczególnie polubią historię alternatywną można zaproponować udział w konkursie organizowanym od kilkunastu lat przez magazyn historyczny „Mówią Wieki” – Szkolna Liga Historyczna⁶⁵.

Przykład

Temat lekcji: *Wojny Rzeczypospolitej w XVII wieku*

1. Co by się stało, gdyby zrealizowano postanowienia ugody hadziackiej?
2. Jak potoczyłyby się losy Rzeczypospolitej i Rosji, gdyby Władysław Waza objął tron carski?⁶⁶

Inne przykłady

- Jak potoczyłyby się losy Polski, gdyby Mieszko I nie przyjął chrztu? A co by było, gdyby przyjął chrzest z Bizancjum?

⁶³ J. Maternicki, *Historia alternatywna*, w: *Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, pod red. J. Maternickiego, Warszawa 2004, s. 88.

⁶⁴ Szerzej: *Gdyby ... Całkiem inna historia Polski. Wnioskowanie kontrfaktyczne*, red. E. Olczak, J. Sabak, Warszawa 2008; A. Demandt, *Historia niebyła. Co by było, gdyby ...*, Warszawa 1999. Dla nauczycieli warto polecić: J. Topolski, *Refleksje na temat historii alternatywnej*, w: „Przegląd Humanistyczny” 1999, nr 2–3.

⁶⁵ Przykładowe zadanie: W 1812 roku cesarz Francuzów Napoleon I dokonał nieudanego ataku na Rosję. Zastanówcie się, jak potoczyłyby się losy Europy, świata, a zwłaszcza Polski, gdyby Bonapartemu udało się zwyciężyć. Pamiętajcie, by odpowiednio uargumentować wypowiedź. W doborze argumentów pomoże wam lektura numeru specjalnego pt. 1812. *Napoleon rusza na Moskwę*, który został wydany w lipcu tego roku. Dostępny na stronie: www.mowiawieki.pl. [dostęp 1.10.2012].

⁶⁶ *Historia alternatywna. Spotkanie polsko-ukraińskie*, Warszawa 2001, *Historia alternatywna. Spotkanie polsko-rosyjskie*, Warszawa 2004.

- Co by było, gdyby w 1410 r. pod Grunwaldem wygrali Krzyżacy?
- Jak potoczyłyby się losy Polski, gdyby nie doszło do unii polsko-litewskiej?
- Co by było, gdyby Sejm Czteroletni nie zawarł przymierza z Prusami?
- Jak potoczyłyby się losy Rzeczypospolitej, gdyby Jan III Sobieski założył dynastię?
- Jak wyglądałaby autonomia Królestwa Polskiego w roku 1860, gdyby nie było powstania styczniowego?
- Co by było, gdyby zamiast Gabriela Narutowicza prezydentem II Rzeczypospolitej został Józef Piłsudski?
- Jak potoczyłyby się losy II Rzeczypospolitej, gdyby nie doszło do zamachu majowego?⁶⁷
- Jaka byłaby sytuacja narodu polskiego, gdyby nie było I wojny światowej?
- Jak potoczyłyby się losy wojny, gdyby Hitler zajął Moskwę?
- Jaka byłaby sytuacja gospodarcza Polski w roku 1950, gdyby nie było II wojny światowej?

2. Film i teatr w rozwijaniu zainteresowań historycznych

Szukając sposobów rozwijania zainteresowań historycznych uczniów i inspirowania ich do głębszych poszukiwań historycznych warto wykorzystać możliwości, jakie dają filmy fabularne i dokumentalne o tematyce historycznej. Ich dostępność dla celów dydaktycznych jest coraz większa⁶⁸. Filmy mogą mieć zastosowanie na lekcjach, w pracy koła historycznego lub jako zajęcia pozalekcyjne (zwykle organizowane np. przez domy kultury, pałace młodzieży). Filmy wzbogacają wiedzę merytoryczną, kształcą umiejętność pracy z różnymi źródłami historycznymi oraz skłaniają do refleksji nad przedstawionymi w nim wydarzeniami. Postacie występujące w filmach fabularnych pozwalają na spojrzenie na wydarzenia historyczne z perspektywy pojedynczego człowieka. Najczęściej filmy wykorzystywane są do zilustrowania i poszerzenia treści omawianych na lekcjach historii lub zajęciach koła historycznego (oglądanie filmu może mieć miejsce w klasie lub w domu – jako praca domowa). Podstawową formą pracy jest wówczas analiza przeprowadzona samodzielnie lub zespołowo, najlepiej w oparciu o przygotowane wcześniej przez nauczyciela, pytania. Jej celem jest zwykle sformułowanie wniosków i uogólnień, np. w formie recenzji⁶⁹.

Pracując z uczniami zdolnymi warto jednak wykorzystać film do innych ćwiczeń wymagających nie tylko uruchomienia wyobraźni, ale również wykorzystania wiedzy historycznej.

- Jedną z możliwości jest wymyślanie alternatywnego zakończenia filmu (najlepiej fabularnego, ale może być to również film dokumentalny). W ten sposób uświadamiamy uczniom, że losy filmowych bohaterów mogły potoczyć się inaczej, bowiem zależały one od splotu wielu czynników. Przy okazji możemy wspólnie zastanowić się nad rolą przypadku w dziejach.

⁶⁷ Ostatnie trzy przykłady zaczerpnięte z książki *Alternatywna historia. Co by było, gdyby ...*, z Andrzejem Ajnenkielewem, Henrykiem Samsonowiczem, Januszem Tazbirem, Pawłem Wieczorkiewiczem rozmawiają Janusz Osica i Andrzej Sowa, Warszawa 2005.

⁶⁸ Obecnie coraz więcej filmów jest dostępnych na nośnikach cyfrowych, jak np. pakiet Filmoteki Szkolnej wydany przez MEN; www.filmoteka.szkolna.pl [dostęp 10.09. 2012]. Wydawnictwa podręcznikowe coraz częściej do pakietu środków dydaktycznych dołączają również płyty CD zawierające filmy (fragmenty filmów fabularnych, filmy dokumentalne lub edukacyjne).

⁶⁹ www.ceo.org.pl/portals/b_fs_materialy_pomocnicze_doc?docId=50027 [dostęp 10.09. 2012].

- W szkole ponadgimnazjalnej w pracy z filmem dokumentalnym można zastosować ćwiczenie polegające na pisaniu przez uczniów (indywidualnie lub w grupie) własnych komentarzy do filmu. W czasie projekcji filmu bez dźwięku (kilkukrotnej) uczniowie piszą komentarz, a następnie redagują ostateczny tekst. Na zakończenie warto zaprezentować film z oryginalnym komentarzem i przedyskutować różnice oraz wskazać na podobieństwa w komentarzach⁷⁰. Istotą pracy z filmem jest odkrywanie zawartej w nim interpretacji przeszłości i konfrontowanie jej z akademicką wiedzą historyczną.
- Film o tematyce historycznej jest zawsze artystyczną wizją przeszłości. Warto zatem, aby uczniowie przeanalizowali narrację filmową pod kątem zgodności z naukową wiedzą na temat danej epoki. Np. Prawda historyczna w filmie „Róża” Wojciecha Smarzowskiego. W analogiczny sposób można przeanalizować losy filmowych bohaterów i porównać je z losami rzeczywistych postaci.
- Możliwości kreowania zainteresowania przeszłością i pogłębiania wiedzy o niej dają również samodzielne działania filmowe. Przy obecnych możliwościach technicznych możemy zachęcić uczniów do realizowania własnych filmów. Mogą to być np. filmy: o zabytkach danej miejscowości lub miejscach związanych z ważnymi wydarzeniami historycznymi; dokumentalne zawierające wypowiedzi świadków historii, ilustrowane autentycznymi dokumentami, gazetami, fotografiami; fabularne zrealizowane przez samych uczniów według własnego scenariusza opartego na wątkach historycznych; animowane.

Przykład tematyki zajęć pozalekcyjnych lub koła zainteresowań:

Dyskusyjny klub filmowy – historia w filmie (np. PRL w komediach filmowych)⁷¹.

Okazją do poznawania przeszłości poprzez film mogą być również szkolne przeglądy filmów historycznych (fabularnych lub dokumentalnych) przygotowane przez uczniów. Przedsięwzięcia takie najlepiej realizować we współpracy z polonistą, co pozwoli na wszechstronne wykorzystanie dzieł filmowych.

Przykłady wykorzystania filmów fabularnych o tematyce historycznej⁷²

1. Temat lekcji: Odkrycia geograficzne

Polecenie dla zainteresowanych uczniów:

Obejrzyj film *1492. Wyprawa do raju*, reż. R. Scott, prod. Francja – Wielka Brytania – Hiszpania – USA, 1992 – scharakteryzuj metody stosowane przez hiszpańskich kolonizatorów w Ameryce.

2. Temat: Polityka okupantów wobec społeczeństwa polskiego w czasie II wojny światowej

Polecenia dla zainteresowanych uczniów:

- Na przykładzie filmu *Katyń A. Wajdy* wyjaśnij, na czym polegała manipulacja prawdą w państwach totalitarnych.

⁷⁰ www.ceo.org.pl/portal/b_wiadomosci_doc?docId=44373 [dostęp 10.09. 2012].

⁷¹ W przygotowaniu programu pomocne mogą być: D. Skotarczak, *Obraz społeczeństwa PRL w komedii filmowej*, Poznań 2004, M. Talarczyk-Gubała, *PRL się śmieje! Polska komedia filmowa lat 1945–1989*, Warszawa 2007. Ciekawe propozycje przygotowują również niektóre kina, które oferują specjalne seanse filmowe dla uczniów. W kilku miastach realizowany jest program Nowe Horyzonty Edukacji Filmowej – szczegóły: www.nhef.pl [dostęp 10.09. 2012].

⁷² Więcej przykładów zastosowania filmów fabularnych zostało podanych w rozdziale „Więcej, szybciej, inaczej ...”, s. 40–49.

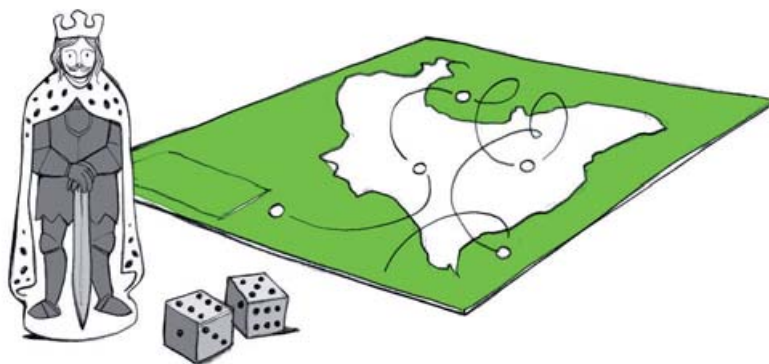
- Zastanów się nad tragizmem wyborów Polaków w czasie II wojny światowej.
- Jakie postawy człowieka wobec historii zostały zaprezentowane w filmie *Katyń*?
- Czy po obejrzeniu filmu *Katyń* A. Wajdy uważasz, że honor i godność to wartości absolutne?⁷³

Ciekawe możliwości rozwijania zainteresowania przeszłością daje też teatr. Podobnie, jak w filmie fabularnym, również w teatrze, najważniejsze jest oddziaływanie na wyobraźnię widza i skłanianie do refleksji nad wydarzeniami, które stanowią kontekst historyczny utworu. Mogą być pretekstem do rozwikłania, co jest prawdą historyczną, a co fikcją. Historia jest obecna nie tylko w klasycznych sztukach teatralnych, ale również w twórczości współczesnej. W wielu teatrach można oglądać sztuki zainspirowane biografiami lub wydarzeniami z historii najnowszej⁷⁴. Tematy historyczne mogą być również podejmowane przez uczniów w ramach ich samodzielnych działań teatralnych – przedstawienie teatralne może być efektem pracy metodą projektu.

3. Gry planszowe

Historię można poznawać i uczyć się jej bawiąc. Doskonale możliwości jednoczesnego wzbogacania wiedzy o przeszłości i rozwijania zainteresowań historycznych osób w różnym wieku dają gry planszowe odnoszące się do realiów historycznych.

Rysunek nr 8.

⁷³ *Lekcja katyńska. Jak rozmawiać z uczniami o Katyniu?* Materiały ogólnopolskiej kampanii społeczno-edukacyjnej „Pamiętam. Katyń 1940”, Warszawa 2007.

⁷⁴ www.kana.art.pl/projekty_tozsamosc_miejsc.html [dostęp 10.09. 2012].

Przykłady gier⁷⁵

Tytuł: **Gra „Kolejka”** (prod. Karol Madaj Instytut Pamięci Narodowej)

Gra planszowa opowiada o realiach życia codziennego w latach schyłkowego PRL. Zadanie graczy (od dwóch do pięciu) wydaje się proste. Muszą wysłać swoją, złożoną z pięciu pionków, rodzinę do sklepów na planszy i kupić wszystkie towary z wylosowanej listy zakupów. Problem polega jednak na tym, że półki w pięciu osiedlowych sklepach są puste.

Tytuł: **303** (prod. Karol Madaj Instytut Pamięci Narodowej)

„303” jest szybką wojenną grą planszową dla dwóch osób. Jeden z graczy dowodzi RAF broniącym Wielkiej Brytanii, a drugi atakuje niemieckim Luftwaffe. Zadaniem lotnictwa Trzeciej Rzeszy jest zbombardowanie Londynu, a celem lotnictwa alianckiego powstrzymanie agresora. Każdy z graczy dysponuje sześcioma różnymi samolotami, za pomocą których prowadzi operację wojenną na planszy, nawiązującej do stołu dowodzenia RAF. Podniebne pojedynki rozstrzygane są przy użyciu specjalnie zaprojektowanych kości.

Tytuł: **CRACOVIANA** (prod. Polskie Gry Planszowe)

Gra „Cracoviana” to pasjonujący spacer ulicami starego Krakowa, na których można spotkać ślady dawnych historycznych wydarzeń, władców, artystów i naukowców, a także współczesnych wybitnych Polaków. Dla tego wielkiego zbioru wspólnym mianownikiem jest właśnie Kraków. Poznajemy klimat miasta, jego bogatą historię i tradycję. To gra dla tych, którzy chcą barwnie opowiadać o Krakowie swoim dzieciom i wnukom, a przy tym samemu się nie nudzić.

Tytuł: **Kocham Polskę** (prod. Polskie Gry Planszowe)

„Kocham Polskę” to gra oparta na quizie, zawierająca ponad 700 pytań dotyczących historii, geografii, przyrody naszej ojczyzny, a także informacje o znanych postaciach, legendach i miastach. Zawiera planszę, piękne, kolorowe pionki, koło do losowania kategorii pytań oraz karty, na których jest zapisany cały materiał edukacyjny.

Tytuł: **Mali Powstańcy** (prod. Egmont)

„Mali Powstańcy” to gra, która cieszy się niesłabnącym zainteresowaniem od momentu pojawienia się na rynku. Przemawia za tym jej tematyka oraz rodzinny charakter, który sprawia, że z przyjemnością grają w nią całe rodziny. Docenił ją także Komitet Ochrony Praw Dziecka, który przyznał jej nagrodę główną w konkursie „Świat Przyjazny Dziecku”, w kategorii zabawek dla dzieci w wieku 7–12 lat.

Tytuł: **Odkryj Wawel** (prod. Polskie Gry Planszowe)

„Odkryj Wawel” to historyczna gra edukacyjna pogłębiająca wiedzę o Wawelu, dworze królewskim i kulturze okresu największej świetności Rzeczypospolitej, czyli czasów Zygmunta I Starego.

---

⁷⁵ Recenzje gier planszowych o tematyce historycznej zamieszczane są w czasopiśmie „Mówią Wieki” oraz na stronie internetowej pisma: www.mowiawieki.pl/index.php?page=planszowe [dostęp 1.10.2012 r.].

Tytuł: **Sławni Polacy** (prod. Polskie Gry Planszowe)

Dwie pasjonujące gry edukacyjne przedstawiające znane postacie z historii Polski. Wśród nich znajdują się: naukowcy, królowie, sportowcy, wodzowie, malarze, muzycy, święci, odkrywcy itp. Gracze oprócz postaci historycznych poznają także osoby żyjące współcześnie.

Tytuł: **W zakładzie. Lubelski Lipiec '80** (Fabryka Gier Historycznych)

„W Zakładzie. Lubelski Lipiec '80” jest grą planszową przeznaczoną dla 3–6 graczy, której akcja toczy się w Fabryce Samochodów Ciężarowych w Lublinie, w lipcu 1980 roku. Gracze wcielają się w pracowników fabryki i starają się spełnić indywidualne cele, np. zostanie pracownikiem miesiąca czy doprowadzenie do wybuchu strajku. Rozgrywkę urozmaicają unikatowe karty wydarzeń, przez co każda partia jest inna.

Tytuł: **Bonaparte** (prod. Imperium)

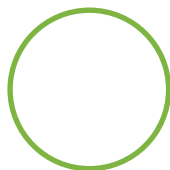
Bonaparte to epicka gra strategiczna, która przenosi graczy w czasy wojen napoleońskich. Każdy gracz obejmuje władzę w jednym z ówczesnych mocarstw i za pomocą swych armii oraz sprytniej dyplomacji podporządkowuje sobie kolejne kraje, wcielając je w granice swojego imperium lub przekształcając w marionetkowe królestwa. W rozgrywce należy toczyć bitwy i kampanie, zawierać sojusze i zdradziecko uderzać na sprzymierzeńca.

4. Historia na wesoło

Efektywność zapamiętywania jest zwykle wyższa, gdy nauka odbywa się poprzez zabawę lub towarzyszy jej humor. Dla przybliżenia postaci historycznych z ich wadami i przyzwyczajeniami warto sięgnąć po sentencje, anegdoty historyczne, ciekawostki. Nie tylko ożywią lekcję, ale przede wszystkim zwiększą zainteresowanie uczniów i ułatwią zapamiętywanie⁷⁶.

⁷⁶ W. Kopaliński, *Słownik mitów i tradycji kultury*, Warszawa 1985; J. Marchewka, *Leksykon ciekawostek*, Warszawa 1989; J. Bieniarzówna, *500 zagadek historycznych*, Warszawa 1964; M. Tomkiewicz, W. Tomkiewicz, *Dawna Polska w anegdocie*, Warszawa 1988.

Rozdział 6

E-Historia

Na sposób prowadzenia edukacji historycznej wpływają zmiany zachodzące w społeczeństwie i we współczesnej kulturze. Staje się ona coraz bardziej kulturą audiowizualną, zmieniając status tradycyjnych narracji pisanych. Obraz przeszłości kształtowany jest obecnie w coraz większym stopniu przez media. Zmiany te stwarzają jednocześnie nowe możliwości dla edukacji historycznej, w której coraz częściej wykorzystywane są narzędzia multimedialne oraz internet – portale historyczne, archiwa cyfrowe, muzea wirtualne, gry komputerowe⁷⁷. Dostępność za pośrednictwem internetu licznych materiałów o treściach historycznych pozwala na modyfikację i wprowadzenie nowych metod nauczania, realizację projektów edukacyjnych, WebQuest, internetową współpracę szkół w ramach eTwinning, czy coraz bardziej popularne platformy e-learningowe (m.in. Moodle, Claroline, OLAT, i-Study). Za pomocą nowych technologii można wpływać na zainteresowania uczniów, pokazując im inne niż podręcznikowe oblicze historii. Uczniowie chcący pogłębić swoją wiedzę o przeszłości mogą za pośrednictwem internetu przeglądać katalogi bibliotek w poszukiwaniu potrzebnych lektur; coraz więcej artykułów oraz książek można znaleźć bez wychodzenia z domu w bibliotekach cyfrowych lub na portalach wydawnictw.

Z korzystaniem z informacji zamieszczonych w internecie wiąże się problem ochrony praw autorskich. Uczniowie muszą mieć świadomość, że mają prawo korzystać z tych informacji, ale muszą podać ich źródło, ponieważ w rozumieniu prawa autorskiego każdy utwór udostępniony w internecie podlega ochronie⁷⁸. Na konieczność ochrony praw intelektualnych należy zwracać uwagę uczniom również w związku z korzystaniem z wszelkich innych źródeł informacji⁷⁹. Już od gimnazjalistów przygotowujących referaty i pisemne prace domowe można wymagać podawania źródeł, a po odpowiednich ćwiczeniach, również stosowania przypisów.

⁷⁷ M. Kowalska, *Internet jako źródło informacji historycznej i narzędzie wspomagające dydaktykę w tym zakresie*, w: „Wiadomości Historyczne” 2007, nr 1, s. 23.

⁷⁸ Nie jest konieczne dokonywanie w tym zakresie jakichkolwiek zastrzeżeń (przykładowo tzw. „nota copyrightowa” © nie jest warunkiem do uznania, że dany utwór korzysta z ochrony).

⁷⁹ Co do zasady wchodzi w rachubę trzy możliwości wykorzystania treści zamieszczonych w internecie dla celów wykorzystania ich w publikacjach edukacyjnych:

- a. w przypadku gdy utwór jest udostępniony na zasadach, które wprost umożliwiają jego użycie w określonym zakresie (zwykle bez konieczności uzyskiwania dodatkowej zgody podmiotu praw i konieczności uiszczania opłat z tego tytułu) – zasady te mogą znaleźć się np. w regulaminie lub warunkach licencyjnych (mogą to być w szczególności różnego rodzaju licencje „publiczne”, np. creative commons itp.),
- b. skorzystanie – pod warunkiem wskazania imienia i nazwiska twórcy oraz źródła – z dozwolonego użytku w postaci prawa cytatu, na podstawie którego:
  - wolno przytaczać w utworach stanowiących samoistną całość urywki rozpowszechnionych utworów lub drobne utwory w całości, w zakresie uzasadnionym wyjaśnieniem, analizą krytyczną, nauczaniem lub prami gatunku twórczości oraz za dodatkowym wynagrodzeniem;
  - wolno w celach dydaktycznych i naukowych zamieszczać rozpowszechnione drobne utwory lub fragmenty większych utworów w podręcznikach i wypisach oraz antologiach;
- c. uzyskanie bezpośredniej zgody (co najmniej w formie elektronicznej) podmiotu praw na wykorzystanie danych treści.

Patrz także: <http://creativecommons.pl/poznaj-licencje-creative-commons/>

1. Portale historyczne

Tematyce historycznej poświęconych jest wiele portali w języku polskim oraz językach obcych. Korzystanie z nich wymaga jednak krytycznego podejścia. Podstawowe zasady obowiązujące przy korzystaniu ze wszelkich źródeł informacji rozpowszechnianych w internecie to:

- Konieczne jest ustalenie, kto jest autorem strony – czy autor jest wykształconym historykiem, czy tylko pasjonatem. Czy autor jest uznanym autorytetem w danej dziedzinie (czy możemy ocenić jego dokonania na podstawie publikacji), czy jest z nim Strona www, czy strona posiada certyfikaty itd. Wiarygodność strony rośnie, jeśli jest to oficjalna strona stowarzyszenia, uczelni, wydawnictwa itd.
- Ważną informacją o rzetelności autora jest podawanie źródeł informacji, dbałość o walory językowe i wizualny wygląd strony. Błędy językowe sugerują, że autor nie zadbał również o rzetelność informacji.
- Kolejną przesłanką jest aktualność strony i liczba odwiedzin. Warto również zapoznać się z komentarzami internautów odwiedzających dany portal.
- Istotne jest także ustalenie celu powstania strony. Wiele portali powstaje w celach komercyjnych, żeby czytelników do czegoś zachęcić czy przekonać do określonych poglądów. Wiarygodność takiej strony może być dyskusyjna.

Większość czasopism ma również własne witryny, na których zamieszcza archiwalne numery lub streszczenia artykułów drukowanych w tradycyjnej formie. Wartościowe artykuły dotyczące historii można znaleźć również w czasopismach nieposiadających ściśle historycznego charakteru, np. „Polityka”, „Gazeta Wyborcza”, „Tygodnik Powszechny”. W większości są one również dostępne na stronach internetowych (niektóre jednak w serwisach płatnych).

Przykłady portali historycznych⁸⁰

- Genealogia polska – www.genealogiapolska.pl
- Histmag – historia, kultura, społeczeństwo – www.histmag.org
- Historia i Media – www.historiamedia.org
- Historia On-line – www.historia-online.pjarzy.pl
- Dzieje.pl – Portal Historyczny – www.dzieje.pl
- Historicus – Portal Historyczny – www.historicus.umk.pl/index.php
- Historycy inny wymiar historii – www.historycy.pl
- Ibidem – źródła do historii Polski – www.ibidem.com.pl/zrodla/1918-1939/index.html
- Instytut Pamięci Narodowej – www.ipn.gov.pl
- Ośrodek KARTA – www.karta.org.pl
- Ośrodek Pamięć i Przyszłość – www.pamieciprzyszosc.pl
- Polski Portal Historyczny – www.historia.org.pl
- Polskie Dzieje – Historia Polski w internecie – www.polskiedzieje.pl
- Portal Historyczny dzieje.pl – www.dzieje.pl
- Portal Historyczny – Historicus – www.historicus.pl
- Uczyc się z historii – www.uczyc-sie-z-historii.pl

⁸⁰ Wszystkie adresy dostępne 1.10.2012 r.

- Zabytki w Polsce – www.zabytki.pl
- Źródła statystyczne, np.
  - o www.epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/eurostat/home
  - o www.stat.gov.pl/gus

Biblioteki cyfrowe⁸¹

- E- biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego – www.ebuw.uw.edu.pl/dlibra
- Cyfrowa Biblioteka Narodowa Polona – www.polona.pl/dlibra
- Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa – www.dbc.wroc.pl
- Kujawsko-Pomorska Biblioteka Cyfrowa – www.kpbc.umk.pl/dlibra
- Małopolska Biblioteka Cyfrowa – www.mbc.malopolska.pl/dlibra
- Podlaska Biblioteka Cyfrowa – www.pbc.biaman.pl/dlibra
- Polska Biblioteka Internetowa – www.pbi.edu.pl
- Wielkopolska Biblioteka Cyfrowa – www.wbc.poznan.pl/dlibra
- Zielonogórska Biblioteka Cyfrowa – www.zbc.uz.zgora.pl/dlibra
- Zachodniopomorska Biblioteka Cyfrowa Pomerania – www.zbc.ksiaznica.szczecin.pl/dlibra

Wirtualne wycieczki po swoich ekspozycjach oferują już liczne muzea. Dzięki dostępowi on-line można nie tylko odbyć spacer po ekspozycjach, obejrzeć z bliska (najczęściej w 3D) eksponaty, ale również zapoznać się z licznymi materiałami filmowymi, a nawet relacjami świadków (archiwa historii mówionej).

Przykładowe muzea historyczne⁸²:

- Muzeum Powstania Warszawskiego – www.1944.pl
- Muzeum Historii Polski – www.muzhp.pl
- Europejskie Centrum Solidarności – www.ecs.gda.pl
- Muzeum II Wojny Światowej – www.muzeum1939.pl
- Państwowe Muzeum Auschwitz-Birkenau – www.pl.auschwitz.org/m
- Muzeum Zamkowe w Pszczynie – www.zamek-pszczyna.pl/wz/index.html
- The British Museum – www.britishmuseum.org/explore/online_tours.aspx
- Wirtualny Luwr – www.louvre.fr
- Smithsonian Institution – www.2k.si.edu
- Web Gallery of Art – www.wga.hu
- Muzea Watykańskie – www.vatican.va
- Wirtualny Ermitaż – www.heritagemuseum.org/html_En/08/hm88_0.html

---

⁸¹ Wszystkie adresy dostępne 24.09.2013 r.

⁸² Wszystkie adresy dostępne 24.09.2013 r.

2. Atlasy multimedialne i kompendia

Europa – mapy z ostatnich 1000 lat – www.euratlas.com

Multimedialny ćwiczeniowy atlas historyczny – www.pomoceszkolne.edu.pl/pomoce-szkolne-2790

Multimedialny atlas historyczny, wyd. PPWK

Multimedialny atlas historyczny, wyd. PWN, reedycja wydania 2009

Dzieje PRL. Multimedialna historia Polski 1944–1997, Warszawa 2001, CD-ROM

Multimedialna historia Polski na tle Europy 950–1991, Warszawa 2000, CD-ROM

3. Gry komputerowe

Głównym celem gier komputerowych jest dostarczenie graczom rozrywki. Realia historyczne nie odgrywają zatem znaczącej roli, choć w wielu z nich zostały bardzo wiernie odtworzone. Autorzy gier stosują daleko idące uproszczenia, a także dopuszczają możliwość realizacji alternatywnych scenariuszy rozwoju. Wymagają zatem odpowiedniego wprowadzenia uczniów, zwłaszcza młodszych, w realia epoki stanowiącej temat akcji. Pomimo że wiele gier daje możliwość poznania licznych szczegółów, a zaangażowanie uczestnika sprzyja utrwalaniu wiadomości, nie mogą zastąpić podręcznika i wykładu nauczyciela, ale na pewno mogą być atrakcyjną formą spędzenia wolnego czasu, a nawet okazjonalnie zagościć na zajęciach koła historycznego. Mogą też stanowić dobry pretekst do pogłębionego studiowania historii – ciekawym zadaniem dla ucznia zdolnego może być weryfikacja rzetelności historycznej wybranej gry.

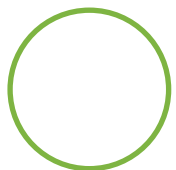
Przykłady gier komputerowych:

- *Faraon* [wyd. [Impressions Games](#)] – dla graczy powyżej 3 lat. Akcja rozgrywa się w dolinie Nilu. Gracz wcielając się w osobę władcy ma doprowadzić do rozwoju kraju. Gra uzyskała rekomendację MEN jako materiał dydaktyczny do nauki historii.
- *Zeus: Pan Olimpu* [wyd. [Impressions Games](#)] – przeznaczona dla graczy powyżej 12 lat. Akcja rozgrywa się w mitologicznej Grecji. Zadaniem gracza jest budowa legendarnych miast-państw, które podbijają nowe terytoria, prowadzą handel z sąsiadami. Gra jest rekomendowana przez MEN jako materiał dydaktyczny do nauczania historii na poziomie gimnazjum i szkoły ponadgimnazjalnej.
- Seria gier *Anno* [wyd. Max Design, Related Designs] – gry są przeznaczone dla graczy powyżej 7 lat. Każda kolejna gra nawiązuje w scenariuszu do innego wydarzenia, np. „tworzenia nowego świata”. Celem gry jest rozwijanie założonej przez gracza osady. Walki odgrywają mniejszą rolę.
- *Age of Empires* [wyd. Ensemble Studio] – dla graczy powyżej 12 lat. Gracze kierują rozwojem jednej z dwunastu starożytnych cywilizacji (Sumerowie, Babilończycy, Asyryjczycy, Egipcjanie, Persowie, Hetyci, Grecy, Minojczycy, Fenicjanie, Chińczycy, Japończycy i Koreańczycy) na przestrzeni dziesięciu tysięcy lat. Oraz kontynuacje: *Age of Empires II: The Age of the King* – średniowiecze oraz *Age of Empires III* – czasy nowożytne.
- *CivCity: Rome* [wyd. Take2 Interactiv] – dla graczy powyżej 12 lat. Kładzie nacisk na kwestię rozwoju miasta, pozwala przyjrzeć się życiu codziennemu Rzymian, można zaglądać do wszystkich budynków bądź śledzić życie wybranych osób. Do gry wbudowana została obszerna encyklopedia (City-Pedia), która zawiera informacje niezbędne do prowadzenia gry i jest równocześnie skarbnicą wiedzy o życiu Rzymian w starożytności.

- Seria *Civilization I–V* [wyd. MicroProse]– uznawana za najlepszą, strategiczna gra przeznaczona dla osób powyżej 12 roku życia. Celem gry jest zbudowanie światowego imperium. Aby osiągnąć cel, gracz musi zacząć od budowy małej osady, którą rozbudowuje pokonując pozostałe mocarstwa. Gra uczy podejmowania strategicznych decyzji dotyczących polityki, społeczeństwa i gospodarki. Wykorzystano w niej rzeczywiste wydarzenia i postacie historyczne.
- *Europa Universalis: Mroczne Wiek* [wyd. Paradox Entertainment] – dla uczestników powyżej 13 lat. Inaczej niż w większości gier, jej celem nie jest zwiększenie powierzchni kierowanego przez gracza państwa, ale zwieszenie prestiżu, bogactwa i strefy wpływów własnej dynastii. Gra wiernie oddaje realia życia społeczeństwa feudalnego.
- *Polskie Imperium: Od Krzyżaków do Potopu* [wyd. Cenega Poland]– przeznaczona dla graczy powyżej 7. roku życia. Jest to typowa gra strategiczna, w której uczestnicy mogą dowodzić typowymi dla tamtego okresu jednostkami oraz przeprowadzić zawarcie unii Polski z Litwą. Grę wyróżnia wyjątkowa wierność realiom historycznym.
- *Napoleon: Total War* [wyd. Sega]– przeznaczona dla graczy powyżej 16. roku życia. Akcja rozgrywa się w epoce napoleońskiej, a gracz może wcielić się albo w samego Napoleona, albo w jednego z jego przeciwników.
- Odmienny charakter ma gra *Poszukiwacze zaginionej Warszawy* [wyd. Miasto stołeczne Warszawa]. Jest to bezpłatna gra przygodowa bez ograniczeń wieku. Gracz odbywa podróż w czasie i poznaje historię stolicy od końca XIX do początku XXI wieku⁸³.

---

⁸³ Grę można pobrać bezpłatnie pod adresem www.poszukiwacze.pjwstk.edu.pl [dostęp 9.10.2012].

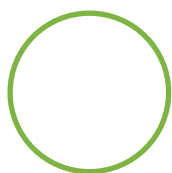

Zakończenie

Poradnik ma za zdanie pomóc Państwu w pracy z uczniem zdolnym. Mamy nadzieję, że nasze rady i propozycje, oparte na własnych doświadczeniach zawodowych, okażą się pomocne w pokonywaniu codziennych trudności. Staraliśmy się pokazać, że podejście do ucznia zdolnego powinno być wszechstronne i zróżnicowane. Jesteśmy przekonani, iż pielęgnując zainteresowania i ciekawość poznawczą uczniów, wspierając ich w rozwoju i tworząc warunki do rozwoju ich predyspozycji sprawimy, że staną się nie tylko bogatsi w wiedzę o przeszłości, ale przede wszystkim mądrzejsi z korzyścią dla siebie i społeczeństwa.

Przykłady zawarte w poradniku są zbiorem propozycji, które każdy z Państwa może wykorzystać bezpośrednio bądź twórczo rozwinąć, dostosowując do własnych potrzeb. Tak jak każdy uczeń jest inny, również każdy nauczyciel buduje swój własny warsztat pracy. Mamy nadzieję, że przyczyniliśmy się do jego wzbogacenia.

Literatura i strony internetowe dla nauczycieli

- Arends R.I., *Uczymy się nauczać*, Warszawa 1974.
- De Bono E., *Naucz się myśleć kreatywnie. Podręcznik twórczego myślenia dla dorosłych i dla dzieci*, Warszawa 1995.
- De Bono E., *Naucz swoje dziecko myśleć kreatywnie. Nieodzowny podręcznik dla wszystkich rodziców*, Warszawa 1994.
- Braun M., Mach M., *Jak pracować ze zdolnymi? Poradnik dla nauczycieli i rodziców*, Warszawa b.r.w.
- Brudnik E., Muszyńska A., Owczarska B. *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie. Przewodnik po metodach aktywizujących*, Kielce 2000.
- Buzan T., *Mapy twoich myśli*, Łódź 1999.
- Chorąży E., Konieczka-Śliwińska D., Roszak S., *Edukacja historyczna w szkole. Teoria i praktyka*, Warszawa 2008.
- Cialdini R., *Wywieranie wpływu na ludzi. Teoria i praktyka*, Gdańsk 1999.
- Dimitrius J., Mazzella M., *Sztuka obserwacji, czyli jak poznać prawdę o drugim człowieku*, Poznań 2000.
- Dryden G., Vos J., *Rewolucja w uczeniu*, Poznań 2000.
- Durka J. *Internet na zajęciach koła historycznego w gimnazjum*, w: „Wiadomości Historyczne” 2002, nr 4.
- Eby J.W., Smutny J.F., *Jak kształcić uzdolnienia dzieci i młodzieży*, Warszawa 1998.
- Współczesna dydaktyka historii. Zarys encyklopedyczny dla nauczycieli i studentów*, pod red. J. Maternickiego, Warszawa 2004.
- Fisher R. *Uczymy, jak się uczyć*, Warszawa 1999.
- Gardner H., Kornhaber M.L., Wake W.K., *Inteligencja: wielorakie perspektywy*, Warszawa 2001.
- Goleman D., *Inteligencja emocjonalna*, Poznań 1995.
- Goleman D., *Inteligencja emocjonalna w praktyce*, Poznań 1999.
- Harris J.R., *Geny czy wychowanie*, Warszawa 1998.
- Hornowski B., *Rozwój inteligencji i zdolności specjalnych*, Warszawa 1986.
- Hoszowska M., *Muzyka rozrywkowa w nauczaniu historii*, w: „Wiadomości Historyczne” 1998, nr 3.
- Jakubowska B., Świński M., *Wykorzystanie metody Buzana na lekcjach historii w szkole średniej*, w: „Wiadomości Historyczne” 1991, nr 4.
- Kowalska M., *Internet jako źródło informacji i narzędzie wspomagające dydaktykę w tym zakresie*, w: „Wiadomości Historyczne” 2007, nr 1.
- Kraszewski K., *45 minut. Prawie cała historia pewnej lekcji*, Warszawa 1993.
- Lewis D., *Jak wychować zdolne dziecko*, Warszawa 1980.
- Limont W., *Uczeń zdolny. Jak go rozpoznać i jak z nim pracować*, Sopot 2010.
- Łobocki M., *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000.
- Markowa D., *Twoje dziecko jest inteligentne*, Warszawa 1998.
- Maurice J., Elias M.J., Tobias S.E., Friedlander B.S., *Dziecko emocjonalnie inteligentne*, Poznań 1998.
- Mendel M., *Rodzice i nauczyciele jako sprzymierzeńcy*, Gdańsk 2007.
- Nęcka E., *Psychologia twórczości*, Gdańsk 2002.
- Nęcka E., *Inteligencja*, Gdańsk 2003.
- Niemierko B., *Między oceną szkolną a dydaktyką. Bliżej dydaktyki*, Warszawa 2002.
- Sękowski A.E., *Psychologia zdolności*, Warszawa 2004.
- Segal J., *Jak pogłębić inteligencję emocjonalną*, Warszawa 1997.

- Seligman D., *O inteligencji prawie wszystko*, Warszawa 1995.
- Skuteczne metody pracy w szkole podstawowej i gimnazjum*, pod red. M. Taraszkiewicz, Warszawa 2000.
- Sobańska-Bondaruk M., Lolo R., *Praca z uczniem zdolnym na lekcjach historii*, w: „Wiadomości Historyczne” 2004, nr 1.
- Sterna D., *Ocenianie kształtujące w praktyce*, Warszawa 2008.
- Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, red. K. Kraszewski, Warszawa 1991.
- Sztuka nauczania. Szkoła*, red. K. Kraszewski, Warszawa 1992.
- Taraszkiewicz M., *Jak uczyć lepiej, czyli refleksyjny praktyk w działaniu*, Warszawa 1999.
- Taraszkiewicz M., Karpa A., *Jak wspierać zdolnego ucznia?*, Warszawa 2009.
- Taraszkiewicz M., Rose C., *Atlas efektywnego uczenia (się), nie tylko dla nauczycieli*, Warszawa 2005.
- Uczeń zdolny w systemie edukacji*, folder wydany przez Ośrodek Rozwoju Edukacji w ramach projektu „Opracowanie i wdrożenie kompleksowego systemu pracy z uczniem zdolnym”, www.ore.edu.pl/uczen zdolny – Materiały do pobrania
- Uczeń zdolny wyzwaniem dla współczesnej edukacji*, pr. zb. pod red. J. Łaszczyka i M. Jabłonowskiej, Warszawa 2008.
- Wojdon J., *Kto robi notatki ... ten ma zeszyt w kratki*, w: „Wiadomości Historyczne” 2006, nr 5.
- Zdolni w szkole, czyli o zagrożeniach i możliwościach rozwojowych uczniów zdolnych. Poradnik dla nauczycieli i wychowawców*, pr. zb. pod red. W. Limont, J. Cieślukowskiej, D. Jastrzębskiej, Warszawa, 2012

Strony internetowe (również wymienione na s. 95–96)

- Centrum Edukacji Obywatelskiej – www.ceo.org.pl [dostęp 1.10.2012]
- Dom Spotkań z Historią – www.dsh.waw.pl [dostęp 1.10.2012]
- Historicus – www.historicus.pl [dostęp 1.10.2012]
- Instytut Historii UAM – Edukacja Historyczna – www.ehistory.amu.edu.pl [dostęp 1.10.2012]
- Instytut Pamięci Narodowej – www.ipn.gov.pl, również: Przystanek Historia www.przystanekhistoria.ipn.gov.pl/porta1 [dostęp 1.10.2012]
- Ośrodek Rozwoju Edukacji – www.ore.edu.pl [dostęp 1.10.2012]
- Polskie Towarzystwo Historyczne, Oddział w Łodzi – www.pthlodz.uni.lodz.pl/poziom2/dydaktyka.html [dostęp 1.10.2012]
- Polski Portal Edukacyjny Interkl@sa – www.interklasa.pl/porta1/index/strony [dostęp 1.10.2012]
- Witryna Historia – www.wiw.pl/historia [dostęp 1.10.2012]
- Scholaris Portal Wiedzy dla Nauczycieli – www.scholaris.pl [dostęp 1.10.2012]

Podstawowe akty prawne

Kwestie związane z diagnozowaniem, nauczaniem i promocją uczniów zdolnych zostały uregulowane w polskim prawie oświatowym. Prawo oświatowe opiera się na zapisach Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka, Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych, Międzynarodowej Konwencji o Prawach Dziecka.

Ustawa o systemie Oświaty z dnia 7 września 1991 r. Tekst jednolity (Dz.U. 2004 nr 256, poz. 2572 z późn. zm.).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 kwietnia 2013 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. 2013 nr 0 poz. 532).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 20 lutego 2009 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i trybu przyjmowania uczniów do szkół publicznych oraz przechodzenia z jednych typów szkół do innych (Dz.U. 2009 nr 31 poz. 208).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 27 sierpnia 2012 r. w sprawie podstawy programowej wychowania przedszkolnego oraz kształcenia ogólnego w poszczególnych typach szkół (Dz.U. 2012 nr 0 poz. 977).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 24 sierpnia 2011r. w sprawie warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez publiczne szkoły i placówki (Dz.U. 2011 nr 176, poz. 1051).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 29 stycznia 2002 r. w sprawie organizacji oraz sposobu przeprowadzania konkursów, turniejów i olimpiad (Dz.U. 2002 nr 13, poz. 125 oraz 2009 nr 126, poz. 1041).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 19 grudnia 2001 r. w sprawie warunków i trybu udzielania zezwoleń na indywidualny program lub tok nauki oraz organizacji indywidualnego programu lub toku nauki (Dz.U. 2002 nr 3, poz. 28).

Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 25 kwietnia 2013 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków i sposobu oceniania, klasyfikowania i promowania uczniów i słuchaczy oraz przeprowadzania sprawdzianów i egzaminów w szkołach publicznych (Dz.U. 2013 poz. 520).

Konwencja o Prawach Dziecka z dnia 20 listopada 1989 r. (Dz.U. 1991 nr 120, poz. 526 z późn. zm.).

Poradnik zawiera przykłady form i metod pracy z uczniami zdolnymi na różnych etapach edukacyjnych, w tym wiele konkretnych wskazówek, które pomóc mogą nauczycielowi w codziennej praktyce szkolnej. Autorzy, co uważam za bardzo cenne, podważają szereg mitów odnoszących się do edukacji uzdolnionej młodzieży, a proponując różnorodne rozwiązania, zwracają uwagę na społeczny kontekst podejmowanych działań. Nauczyciel – czytelnik poradnika z wdzięcznością prawdopodobnie przyjmie wskazówki bibliograficzne, w tym nie tylko odesłania do literatury przedmiotu, ale również innych mediów – choćby stron internetowych. Autorzy poradnika przekazują informacje i wskazówki nadające się niemal natychmiast do zastosowania.

dr hab. prof. UW Jolanta Choińska-Mika
fragment recenzji

OŚRODEK ROZWOJU EDUKACJI

Aleje Ujazdowskie 28
00-478 Warszawa
tel. 22 345 37 00, fax 22 345 37 70
mail: sekretariat@ore.edu.pl
www.ore.edu.pl

egzemplarz bezpłatny

